

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAHÎH-İ MÜSLİM'DEKİ ZÜHD HADİSLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed Burak İlhan

MART-2022

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SAHÎH-İ MÜSLİM'DEKİ ZÜHD HADİSLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Muhammed Burak İlhan

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİMEN

MART-2022

BEYAN SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Muhammed Burak İlhan

16.03.2022

ÖZ

SAHÎH-İ MÜSLİM'DEKİ ZÜHD HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İLHAN, Muhammed Burak

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİMEN

Mart 2022

Bu çalışmada, özellikle tasavvufî yaşam tarzında önemli bir yeri olan “zühd” konusunun Hz. Peygamber’in (s.a.s) hadisleri ve yaşamına dair yansımaları İmam Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh* adlı eseri kaynaklığında irdelenmektedir. Zira Allah resûlü, (s.a.s) her haliyle müminler için en güzel örnektir. Çalışmamızda zühd kavramı, İmam Müslim’in hayatı ve *Sahîh-i Müslim* adlı eseri ele alındıktan sonra Kitâbu’z-Zühd bölümündeki hadislerin sened ve metin yönünden analizleri yapılmaktadır. Son zamanlarda en sahih hadisleri içerisinde barındırsa dahi güvenilir hadis kitapları eleştirilerin odağındadır. Bu doğrultuda Müslim’in *Sahîh*’ine aldığı zühd hadislerinin râvileri hakkındaki bilgilerin teyidi ve varsa ilave bilgilerin tespiti ile birlikte eserin güvenilirliği ortaya konulmaktadır. Bununla beraber hadislerin doğru bir şekilde anlaşılması için çeşitli hadis şerh kaynakları referans alınarak metin tahlilleri yapılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Zühd, Hadis, Sünnet, İsnad, Metin, Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*

ABSTRACT

THE EVALUATION OF ASCETIC AHADITH IN SAHIH AL MUSLIM

İlhan, Muhammed Burak

Master of Arts, Theology

Thesis Supervisor: Assistant Professor Fatih Çimen

March 2022

In this study, the subject of "asceticism", which has an important place especially in the mystical lifestyle, is examined in Imam Muslim's book al-Camiu's-Sahih with regard to the hadiths of the Prophet (pbuh) and their reflections on his life. Because the Messenger of Allah (pbuh) is the best example for believers in every way.

In our study, having discussed the concept of asceticism and Imam Muslim's life and his work Sahih Muslim, the hadiths in the Kitâbu'z-Zuhd section are analyzed in terms of their chains of narration (sanad) and text (matn). Recently, reliable hadith books have been at the center of criticism, even if they contain the most authentic hadiths. Therefore, the reliability of the work is revealed with the confirmation of the information about the narrators of the ascetic hadiths that Muslim took into his Sahih and the addition of further information, if there is any. However, in order to understand the hadiths correctly, text analyses were made with reference to various hadith commentary sources.

Keywords: Zuhd, Hadith, Sunnah, Isnad, Text, Muslim, al-Câmiu's-Sahîh

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan yüce Allah'ın adıyla

Hamd, insana bilmediklerini ve kalemle yazmayı öğreten Allah'a (c.c), salât ve selâm, yaşantısıyla tüm insanlığa en güzel örnek olan peygamberimiz Resûl-i Ekrem'e (s.a.s), onun Ehl-i beytine ve ashâbına olsun.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın gerek yaratılışı gerekse daha sonraki evrelerde kazanacağı bir takım özelliklerden bahsedilmektedir. Nitekim insanın yaratılışına dair “ahsen-i takvîm”, “eşref-i mahlûkat” gibi nitelikler zikredilirken sonraki safhalarda insanın “esfele sâfilîn” veya “bel hüm edal” olarak da zikredildiği görülmektedir. Bu durum insanın, aklı ve iradesi sayesinde Allah katında büyük pâyeler elde edebileceğini gösterdiği gibi onun insanlık vasfını kaybettirecek, yaratıcının cezalandırmasıyla karşı karşıya kalacak durumlara düşebileceğine de işaret etmektir. Sadece sınanması için geldiği bu hayatta insanın dünya hayatını başarıyla geçebilmesi Kur'an'ın da ifadesiyle ancak nefsinin birtakım kötülüklerden arındırılmasıyla mümkündür. Zühd olarak da ifade edilmesi mümkün olan bu keyfiyetin genelde her insanın özelde ise tüm Müslümanlar üzerinde bir sorumluluk olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanların bütün dikkatini dünyaya kesfettiği, seküler yaşamın hakim olduğu modern dönemde zühd konusunu sünnetteki karşılığıyla ortaya koymak ve bu konuda farkındalık uyandırmak önemli bir hizmet olsa gerektir.

Çalışmamızın son şeklini almasında kıymetli fikirleri ile katkı sağlayan Prof. Dr. Halit ÖZKAN'a ve Doç. Dr. Abdullah Taha İMAMOĞLU'na şükranlarımı sunarım. Yüksek lisans tez çalışmam boyunca akademik gelişimime katkı sağlayan ve ilmî birikiminden istifade ettiğim danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Fatih ÇİMEN'e, Yüksek lisans eğitimime başlamada beni teşvik ve motive eden kıymetli ağabeyim Ali İLHAN'a ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed Burak İLHAN

İstanbul/2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı.....	1
B. Araştırmanın Metod ve Kapsamı	1
1.BÖLÜM	
ZÜHD KAVRAMI.....	3
1. Zühd Kelimesinin Anlamı.....	3
1.1. Lügat Anlamı	3
1.2. Istılâhî Anlamı.....	4
1.3. Zühdle İrtibatlı Olan Bazı Kavramlar	6
1.3.1. Fakr.....	6
1.3.2. Takvâ	8
1.3.3. Verâ‘	8
1.3.4. Riyâzet.....	9
1.3.5. Tebettül.....	10
1.4. Zühd Dönemi ve Ekolleri.....	10
1.4.1. Zühd Dönemi.....	10
1.4.2. Zühd Hareketinin Ekolleşmesi	14
1.4.3. Medine Ekolü	16
1.4.3.1. Ebû Zer	16
1.4.3.2. Ebu’d-Derdâ’	19
1.4.3.3. Saîd b. el-Müseyyeb	20
1.4.3.4. İmam Malik	20
1.4.4. Kûfe Ekolü	21
1.4.5. Basra Ekolü	21
1.4.5.1. Hasan-ı Basrî	22
1.4.5.2. Râbiatu’l Adeviyye	23
1.4.6. Horasan Ekolü	24

1.4.6.1. Fudayl b. İyâz	25
1.4.6.2. İbrahim b. Edhem	26
2. BÖLÜM	
MÜSLİM'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE SAHİH-İ MÜSLİM ADLI	
ESERİ	29
2.1. Hayatı	29
2.2. İlmî Kişiliği	32
2.3. Hocaları	35
2.3.1. Abd b. Humeyd	35
2.3.2. Ahmed b. Hanbel.....	36
2.3.3. Buhârî	37
2.3.4. Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe	37
2.3.5. İshak b. Râhûye	38
2.4. Talebeleri	39
2.4.1. İshâk b. Huzeyme	39
2.4.2. Ebû Avâne el-İsferâyînî.....	40
2.4.3. İbn Sâid el-Hâşimî.....	40
2.4.4. Degûlî	41
2.4.5. Eserin Özellikleri.....	41
3. BÖLÜM	
ZÜHD HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	47
3.1. Dünyanın Mümin için Zindan Mesabesinde Olması	47
3.2. Dünyanın Allah Katındaki Değeri	50
3.3. Dünya Nimetlerinin Sınırlı Olması	52
3.4. Hz. Peygamber'in Ümmetini Dünyevîleşmeye Karşı Uyarısı	56
3.5. Allah'ın Değer Verdiği Amellerin Bildirilmesi	68
3.6. Zamanla Birlikte Değişen Din Algısı.....	69
3.7. Uzuvarın Kıyamet Günü Aleyhte Şahitlik Etmesi.....	73
3.8. Kulun Kıyamette Lehine Şahit İstemesi	76
3.9. Hz. Peygamber (s.a.s) ve Ailesinin Zühd Yaşamı	77
3.10.Hz. Peygamber'in (s.a.s) Vefatından Sonra Ailesinin Geçim Düzeyini Gösteren Rivayetler	79
3.11. Zenginliğin Zühd Penceresinden Farklı Bir Tanımı	93
3.12. Fakirliğe Sabretmenin Ahiretteki Karşılığı.....	95
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	103

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
BEÜ	: Bülent Ecevit Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c	: Celle Celâluhu
Çev.	: Çeviren
Dia	: TDV İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ö.	: Ölümü
r.a	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.s	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
Thk.	: Tahkik Eden
Ty.	: Tarih Yok
Yay.	: Yayın Evi/Yayıncılık
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Bu çalışmada Hz. Peygamber'den (s.a.s) zühd konusunda vârid olan hadisler, Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri özelinde sened ve metin yönünden değerlendirilecektir. Bu bağlamda zühd teriminin kavramsal çerçevesi ile Müslim'in hayatı, ilmi kişiliği ve *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin birtakım özelliklerine de değinilecektir.

İslam ahlakının temelinde yer alan zühd yaşamı, Hz. Peygamber'in (s.a.s) uygulamalarıyla sabittir. Ancak İslam dini, her konu olduğu gibi zühd yaşamının da ölçülü yaşanması gerektiğini telkin etmektedir. Nitekim ibadet konusunda dahi olsa her türlü aşırılık, ifrat ve tefrit şâri tarafından nehyedilmektedir. Zira İslam, insanın fitratına uygun bir dindir. Henüz Allah Resûlü (s.a.s) hayatta iken dahi zühd yaşamını yanlış anlayıp aşırılığa meyleden kimselerin olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda zühd gibi hassas bir konunun doğru bir şekilde anlaşılması da büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Müslim'in *Sahîh*'indeki zühd hadislerinin gerek isnad açısından durumları gerekse metin açısından ihtiva ettiği mesajların okuyucuya İslam'ın temel kaynaklarına uygun bir şekilde ulaştırılması hedeflenmektedir.

B. Araştırmanın Metod ve Kapsamı

Çalışmada Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserindeki zühd hadisleri temel alındığından dolayı öncelikle birinci bölümde zühd teriminin kavramsal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda zühd kavramı ve onunla irtibatlı kavramlar açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca başta Allah Resûlü (s.a.s) olmak üzere zühd yaşamlarıyla öne çıkmış bazı şahsiyetler ele alınmıştır. İkinci bölümde Müslim'in hayatı, ilmî kişiliği ve *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri çeşitli yönleriyle tahlil edilmiştir. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde ise *Sahîh*'deki zühd hadislerinin isnad ve metin yönünden değerlendirmeleri yapılmıştır.

Üçüncü bölümde söz konusu zühd hadisleri değerlendirilirken rivayetlerin sened ve metinleri Arapça ve harekeli olarak aktarılmıştır. Hadislerin Türkçe anlamları da ayrıca verilmiştir. Çalışmada ilgili hadislerin sened ve metin açısından iki farklı tahlilleri yapılmıştır.

Hadislerin sened yönünden tahlilleri yapılırken önce rivayetin geçtiği diğer hadis kaynakları tespit edilmek suretiyle tahriri yapılmıştır. Ardından isnad zincirinde yer alan râviler hakkında muhtelif rical ve tabakât kitaplarından güvenilirlik durumları hakkında önemli münekkidlerin değerlendirmeleri tespit edilmiş ve aktarılmıştır. Senedlerde özellikle haklarında cerh ifadesi bulunan râviler üzerinde ayrıca durulmuştur. Râviler hakkındaki değerlendirmelerin ardından senedin sıhhat durumu ile ilgili tespitler de paylaşılmıştır. Bir râvinin ikinci kez bir senedde yer alması durumunda tekraren bilgi paylaşılmamış, hangi senedde geçmişse oraya atıfta bulunulmuştur. İsnad analizlerinde başlıca Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl*, İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *Lisânu'l Mîzân*, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*, Ebû Hatim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* ve *Tezkiretu'l Huffâz* isimli rical ve tabakât kitaplarından yararlanılmıştır.

Hadislerin metinleri tahlil edilirken de doğru mesaja ulaşabilmek için Nevevî'nin *el-Minhâc*, Kurtubî'nin *el-Müfhim*, Kâdî Âyâz'ın *İkmâlü'l-Mu'lim*, Vellevî'nin *Bahru'l Muhît*, Hererî'nin *el-Kevkebu'l Vehhâc* eserleri gibi klasik ve muasır hadis şerh kaynaklarından istifade edilmiştir. Bu bağlamda hadisler, günümüz hayat koşulları da göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM

ZÜHD KAVRAMI

1. Zühd Kelimesinin Anlamı

Zühd kelimesinin anlamı lügat ve ıstılahî anlamı şeklinde iki başlık altında ele alınacaktır.

1.1. Lügat Anlamı

Arapçada zühd kelimesi, “z- h- d” fiilinin masdar halidir. Lügatta “bir şeyi istememek, uzak ve ilgisiz davranmak, değersiz görmek, yüz çevirmek ve Allah’ın dışında her şeyi (mâsiva) terk etmek” anlamlarına gelmektedir.¹ Dünyaya buğzetmek, sırt çevirmek, daha hayırsız olan küçük şeylerden kendisinden daha hayırlı olanı elde etmek için vazgeçmek anlamlarını da içeren zühd kavramı, istemek ve hırs kavramlarının da zıddıdır.²

Dil âlimleri, zühd kökünden gelen kelimelerin neredeyse tamamında azlık ve azla yetinme anlamlarını bünyesinde barındırdığına dair görüş birliği içerisindeyler. Nitekim Araplar, mal varlığı az olan kimse için “müzhid”, az yemek tüketen kişi için de “zâhid” tabirini kullanmaktadır.³ Bu bağlamda bir şey karşısında zühde sahip olmanın anlamı; söz konusu olan şeyi değersiz görerek ondan uzaklaşmak ve daha ulvî gayelere yönelmek demektir. Bu anlamda Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yusuf’un bir kervan tarafından kuyuda bulunup daha sonra az bir miktara satılması olayı anlatılırken de zühd kavramı kullanılmıştır.⁴ Zira Hz. Yusuf’u kuyuda bulan kervan, ona değer vermemiş ancak köle pazarında satışa çıkararak ondan maddi menfaat elde etmek istemişlerdir. Hulasa zühd kavramı, değer vermemek, istekli olmamak, rağbetsizlik, ilgisizlik ve mâsivâyı terk etmek anlamlarına gelmektedir.

¹ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1983, s. 115.

² İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993, C. 3, s. 196.

³ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul: Bahar Yayınları, s. 713.

⁴ Yusuf suresi, 12/20.

1.2. İstılâhî Anlamı

Zühd kavramının ıstılâhî anlamda birçok âlim tarafından tanımları yapılagelmiştir. Bu tanımlara geçmeden önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) zühd kavramına dair yaptığı açıklamayı zikretmek uygun olacaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) zühd ile ilgili şöyle buyurmaktadır:

Dünya hayatında zahid olmak kendisine helal kılınan şeyi haram kılmak yahut haram kılınan şeyi helal kılmak anlamlarına gelmez. Zühd insanın kendisinin tasarrufunda olan şeyin karşısında Allahın elinde olana daha çok güvenmektir. Bu genel olarak kişinin başına bir bela geldiğinde belanın karşısında elde edeceği sevabı düşünme durumudur.⁵ Efendimizin (s.a.s) tanımına bakıldığında, onun zühdün daha çok ahiret ile dünya arasındaki dengeyi koruma ve bu bağlamda Allah'a tevekkülü ve güveni terk etmeme anlamlarına dikkat çektiği görülmektedir.

Âlimlerin tanımlarına bakıldığında ise zühd kavramının şu anlamlara geldiği görülmektedir:

1. Nefsi, Allah'ın dışındaki her şeye karşı duyulacak sevgilerden alıkoymak.⁶
2. Hz. Peygamber'in sünnetine uyarak, ashabının yolunu takip ederek, maddi alâkalardan uzak bir hayat sürmek
3. İnsanları dünyevi ve maddi şeylerin tahakkümünden kurtarıp iyiliğe ve gönül huzuruna kavuşturmak.⁷
4. Hırs, ihtiras, menfaatperest, bencillik gibi kötü ahlaktan kendini korumak.
5. Günaha, harama ve insanı Hakk'tan uzaklaştırmaya neden olacak her şeye ilgisiz kalmak.⁸

⁵ Tirmizî, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1.

⁶ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Abdulhalîm Mahmud, Mahmud b. Şerîf, Kahire: Dâru'l-Meârif, ty., C. 1, s. 241.

⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987, s. 164.

⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, C. 1, s. 243.

6. Allah ile birlikteliği engelleyen her türlü menfî hususlardan uzak durmak, kalpte onlara yer vermemek.⁹

Tâbiîn neslinin ileri gelenlerinden ve aynı zamanda Basra zühd okulunun temsilcisi olarak da kabul edilen Hasan-ı Basri (ö. 110/728) ise zühd kavramını ahlaki olan kurallar karşısında sorumlu olmak ve dini kurallar karşısında sorumluluğunu yerine getirmek olarak açıklamaktadır. Bu durumda ahlak kurallarına uyulması noktasında kolaylaştırıcı bir unsur olarak da görülmektedir.¹⁰

Zühd kavramıyla ilgili olarak dikkat çeken bir diğer isim Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)'dir. O, zühd kavramıyla ilgili, "Zühd, aba giymek ve kuru ekmek yemekten ziyade emeli (nefsin dünyevî hedef ve arzularını) ihmalidir." diyerek, zühdün manevi boyutuna vurgu yapmaktadır.¹¹ Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) da "Gerçek zühd Allah'ın hükmüne râm olmaktan ibarettir, fazla yemek, çok uyku ve gevezelik kalbi öldürür" demektedir.¹² Hasan Kamil Yılmaz'ın zikrettiği bir tanımda ise zühd, Allah ile olmayı önleyen her türlü mâsivâdan uzak durmak, kalpte onlara yer vermemek şeklinde ifade edilmiştir.¹³

Yukarıda aktarılan tanımlara bakıldığında zühdün Allah'a karşı iyi bir kul olma noktasında aşırıya kaçılan bir keyfiyet olarak görülmesi muhtemeldir. Bununla birlikte İslâm dini her konuda olduğu gibi zühd konusunda da Müslümanlara orta yolu tutmaları ve bu konuda aşırıya kaçmamalarını salık vermektedir.¹⁴ Nitekim bu dünyada bir ağacın altında dinlenen yolcu gibi yaşayan ve mü'minlere de böyle yaşamalarını tavsiye eden ve dünyayı değersiz bir metâ olarak gören Hz. Peygamber (s.a.s), aynı zamanda hayattan bütünüyle uzaklaşmamış, dünya ve ahiret muvazenesini en güzel şekilde

⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, C. 1, s. 243.

¹⁰ Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, C. 1, s. 240.

¹² Mustafa Türksöz, *Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 5.

¹³ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 179.

¹⁴ Bakara, 2/143; Mâide, 5/87, Furkân, 25/67; Tirmizî, Birr ve's-Sıla, 60; Müslim, İlim, 47.

kurarak mutedil bir yol üzere yaşamıştır.¹⁵ Allah Resulü (s.a.s), dini yaşamda zikredilen dengeyi kuramayan sahâbîlerden bazılarının hiç evlenmeyeceği, birinin daima oruç tutacağı ve bir başkasının da geceleri hiç uyumayıp sürekli ibadet edeceği haberini alınca onlara aşırıya kaçtıkları için uyarıda bulunmuş ve bu tutumlarının doğru olmadığını kendilerine bildirmiştir.¹⁶

Sonuç olarak ıstılâhî tanımlarına bakıldığında zühd kavramının, tevekkül, tevazu, ihlas, ihsan vb. gibi kalbin ortaya koyduğu (kalbî) bir amel olduğu gibi aynı zamanda dünyaya karşı bir tutum ve bakış açısını ifade ettiğini söylemek de mümkündür.

1.3. Zühde İrtibatlı Olan Bazı Kavramlar

Dîni literatürde zühd kavramıyla bağlantılı olarak kullanılan birtakım terimler bulunmaktadır. Fakr, takva, verâ ve riyâzet bunlardan bazılarıdır. Aşağıda bu terimlerin anlamlarına ve zühd kavramıyla olan irtibatlarına değinilecektir.

1.3.1. Fakr

Fakr kavramı lügatte, yoksulluk, fakirlik, ihtiyaç duyulan şeyin olmaması, maddi ve manevi bakımdan ihtiyaç içinde olmak gibi anlamlara gelmektedir. Nitekim aynı kökten türeyen fakîr'in anlamı da yoksul, âciz ve sıkıntı içerisinde olan kişi demektir.¹⁷ Fakr'ın ıstılâhî anlamı ise kişinin alışkanlık ve arzularının tahakkümünden tam anlamıyla soyutlanmasıdır.¹⁸ Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *el-Müfredat* adlı eserinde fakr'ın dört anlamının olduğunu belirtmektedir:

“1. Zarurî ihtiyacın olması: Bu, yaşayan bütün insanları; dahası bütün varlıkları kapsamaktadır. Nitekim “Ey insanlar, siz Allah’a muhtaçsınız”¹⁹ ayeti de buna işaret etmektedir.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999, 43:335

¹⁶ Buhârî, Savm, 51.

¹⁷ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, s. 1172; İsa Çelik, “Tasavvufi Bir Terim olarak Fakr”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 3, S. 2 (2001), s. 191-206.

¹⁸ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-a'lâm fî İşareti ehli'l-İlhâm)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayınları, 2004, s. 438.

¹⁹ Fâtır, 35/15.

2. Kazancın/geçinecek bir şeyin olmaması: : Sadakaların kime verileceği konusunda Allah'a adanmış, haya ettiklerinden dolayı onları tanımayan kişiler tarafından varlık içinde bulunduğu zannedilen fakirlere verilmesi gerektiğini belirtilen²⁰, ayete istinaden ve "Eğer fakir iseler Allah, kendi fazlından onları zengin eder"²¹ ve "Sadakalar, ancak fakirlere, miskinlere verilir"²² ayetleri bu tür ihtiyaçtan bahsetmektedir.
3. Nefsin fakirliği: Bu, Hz. Peygamber'in "Fakirlik (Açgözlülük) nerede ise küfürle eşdeğer olacaktı." hadisinde işaret edilen fakirliktir.²³
4. Allah'a muhtaç olmak: Kişinin Allah'a olan ihtiyacı da bir tür fakirliktir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s) "Allah'ım, sana muhtaç olmakla beni zengin kıl, senden istiğna etmekle beni fakir kılma."²⁴ şeklinde yaptığı duada istediği bu tür bir ihtiyaçtır. Ayrıca "*Rabbim bana indireceğin her hayra muhtacım.*"²⁵ ayetinde zikredilen Hz. Musa'nın yaptığı duada da bu tür fakirlik söz konusudur."²⁶

Yukarıda zikredilen ayet ve hadislerde de görüldüğü üzere fakr kavramının gerek insanın yaratıcıya olan ihtiyacı bağlamında manevî (sûret), gerekse yaşamını devam ettirmesi noktasında birtakım unsurlara muhtaç olması açısından maddî (mânâ) anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁷

Fakr kelimesini manevî bir diğer ifadeyle tasavvufî açıdan ele aldığımızda, böyle bir ihtiyacı kendisinde hisseden kişinin, nazarî olan mevhum varlığını terkederek (ef'âl, sıfat ve zâtını), Hak'ta fânî olan ve böylece gerçek fakirliğe ulaşan kimse olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu durumdaki bir kimsenin ne kadar serveti olursa olsun, hiçbir surette bunlara gönül bağlamayacağı böylece sadece Allah'a muhtaç bir keyfiyete ulaşmış olduğu

---

²⁰ Bakara, 2/273.

²¹ Nur, 24/32.

²² Tevbe, 9/60.

²³ Detaylı bilgi için Bkz. Ragıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra yayınları, 2007, C. 2, s. 339-340.

²⁴ Bu, Hz. Peygamber' in sözü değil, Amr b. Ubeyd'in duasıdır. Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 2, s. 339-340.

²⁵ Kasas, 28/24.

²⁶ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredât*, C. 2, s. 339-340.

²⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İfav Yayınları, 1994, s. 182.

ifade edilmektedir.²⁸ Dolayısıyla fakr vasfına hâiz kişinin maddi varlığa önem vermemesi, kalbini sahip olduğu dünyalığa bağlamaması gibi hususlar fakr ve zühd arasındaki yakınlığı ortaya koymaktadır.

1.3.2. Takvâ

Vakâ fiilinin mastarı olan takvâ kelimesi, sözlükte “korkmak, sakınmak, kaygılanmak, dikkatli olmak gibi anlamlara gelmektedir.²⁹ Istılâhî açıdan ise insanın kendisini Allah’tan (c.c) uzaklaştıran şeylerden, masivâdan korumasıdır. Nitekim Hz. Ömer’in Übey b. Kâ’b ile olan diyalogu bunu veciz bir şekilde ortaya koymaktadır:

Hz. Ömer, Übeyy b. Kab’a takvâ’nın ne demek olduğunu sormuş, buna karşılık olarak Übeyy b. Ka’b, “sen hiç dikenli yola girmedin mi” diyerek Hz. Ömer’e bir soru yöneltmiştir. Hz. Ömer, girdiğini söyleyince Übey bu durumda ona ne yaptığını sormuştur. Hz. Ömer de paçalarını sıvadığını ve kendisini koruduğunu ifade edince Übeyy b. Kab da, “işte takva’nın anlamı budur” cevabını vermiştir.³⁰ Zühdün “Allah’tan gayrı şeylerden uzak durmak” anlamı dikkate alındığında takvanın da bir yönüyle zühd kavramıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla zühdün, takvanın doğal bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.3. Verâ‘

Sözlükte “sakınmak, kaçınmak, çekinmek” anlamlarına gelen vera‘ kavramı, terim olarak “haram ve günah olup olmadığı şüpheli şeylerden hassasiyetle kaçınıp helâl ve mübahların bir kısmından feragat etmek” demektir.³¹ Hz. Ebû Bekir’in, “Bir harama düşme korkusuyla yetmiş helali terk ettik.”³² sözü, vera‘nın bu anlamını açıklayan güzel bir örnektir.

²⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2005, s.105.

²⁹ Râgıb el İsfahânî, *el-Müfredat*, C. 2, s. 896.

³⁰ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Mahmud Hasan, y.y. Dâru’l-Fikr, 1414/1994, C. 1, s. 55.

³¹ Süleyman, Uludağ, “Verâ‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

³² Kuşeyrî, *er-Risâle*, C. 1, s. 233

Verâ, Kur'ân-ı Kerîm'de kavram olarak yer almasa da hadislerde hem kavram hem de anlam olarak kullanılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) “‘Dinin başı verâdır’”³³ “‘Seni şüpheye düşüren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak’”³⁴, “‘Haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, ırzını da korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur.’”³⁵ buyurarak verânın önemine dikkat çekmektedir. Verâ, sadece haram değil, haram olması muhtemel şeyleri de terk etmek anlamına geldiği için, aynı zamanda Allah'ın dışındaki şeylere mesafeli olmak anlamındaki zühdü de kapsamaktadır.

1.3.4. Riyâzet

Sözlükte ‘evcilleştirmek, eğitmek, pratik yapmak’ anlamlarına gelen riyâzet, tasavvufi bir terim olarak ‘nefsin eğitilmesi’ anlamı taşımaktadır.³⁶ Bir başka deyişle riyâzet, nefsin tezkiye ve terbiyesi bağlamında onun ilgi duyduğu maddî isteklerden mahrum bırakılması demektir.³⁷ Ayrıca nefsi, aklın ve dinin doğru kabul ettiği sınırlar içerisinde tutma gerekliliği de riyâzetin ihtiva ettiği anlamlardandır. Bu bağlamda “mücadele, nefis tezkiyesi, mücahede ve tasfiye” gibi kavramlar da riyâzet ile irtibatlı olarak kullanılan bazı terimlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de nefsin kötülöklere meyilli olduğu ve onu terbiye etmenin gerekliliğine dikkat çekilmektedir.³⁸ Söz konusu ayetlerde nefsin dünyevî arzularını (mal-mülk, yeme-içme, cinsellik, şan-şöhret gibi) denetim altında tutması, konuşmayı, uyumayı, yeme-içmeyi azaltarak nefsin bunlar karşısında dirayetli olması istenmektedir. Bütün bunlar bir yönüyle zühd temelli bir hayatın en belirgin özellikleridir.

³³ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-Câmiu's-Sagîr*, y.y., (6813 No'lu hadis)

³⁴ Buhârî, Buyû', 3; Tirmizî, Kıyâme, 60.

³⁵ Buhârî, İman, 39.

³⁶ Süleyman Uludağ, “Riyâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

³⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Sözlüğü*, s. 521.

³⁸ Yûsuf, 12/53, Nazi'at, 79/40.

1.3.5. Tebettül

Tebettül kelmesi, sözlükte inkitâ, yani kesilmek, anlamlarına gelmektedir. Kur'ân'da sözlük anlamına paralel olarak, insanın tamamen Allah'a yönelmesi, kendisini tamamen Allah'a adanması, diğer her şeyden uzaklaşması anlamında kullanılmaktadır.³⁹

Tebettül kavramının bazı ince manalarının olduğu belirtilmektedir. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz: Öncelikle mutlak hakikata sahip olup onu keşfetmek için bütün istek ve arzulardan arınmak anlamına gelmektedir. İkinci olarak tüm heves ve hevadan arınarak nefsin isteklerine meyletmeme olarak anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de “*Her şeyi bırakıp bütün gönlünle yalnız O'na yönel.*”⁴⁰ şeklinde ifade edilen tebettül kavramının evlenmekten kaçınma gibi anlamları da ihtiva ettiği görülmektedir.⁴¹ Tebettül kavramının içerisinde maddi alakalara olan ilgiyi kesmek gerektiği telkin edildiğinden dolayı zühd kavramıyla yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

1.4. Zühd Dönemi ve Ekolleri

Zühd dönemi, daha çok tasavvuf ilmiyle ilgili bir mesele olsa da araştırmanın zühd hadislerinin tahliline dair olması münasebetiyle bu döneme kısaca değinilmesi faydalı olacaktır. Kaynaklara bakıldığında tasavvufun tarihî açıdan, zühd, tasavvuf ve tarikat olmak üzere üç ana dönemden oluştuğu görülmektedir. Aşağıda öncelikle söz konusu devrelerden zühd dönemi ele alınacak, ardından bu dönemde ortaya çıkan önemli bazı ekollere dair bilgiler verilecektir.

1.4.1. Zühd Dönemi

Tasavvuf tarihinin ilk devresi olarak kabul edilen zühd dönemi, Hz. Peygamberle (s.a.s) başlayan, tabiîn ve tebe-i tabiîn neslinin yaşadığı ilk iki asrı içine alan bir zaman dilimidir. Yukarıda zikredildiği üzere bu dönem, aynı zamanda tasavvufi hayatın da başlangıcıdır.

³⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Deyimleri ve Sözlüğü*, s. 638.

⁴⁰ Müzzemmil, 73/8.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 346.

Kur'ân'da 'yüce ahlâk üzere' olduğu ifade edilen Hz. Peygamber, (s.a.s) zühd konusunda da Müslümanlar için en güzel örnektir.⁴² Şüphesiz onun zühd konusundaki bu örnekliği, Hz. Âişe'nin de "onun ahlakı Kur'ân'dı" şeklindeki sözlerinde anlamını bulan Kur'ân'a dayanmaktadır.⁴³ Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatına bütüncül olarak bakıldığı zaman onun daima elinde bulunanla yetindiği, şükür halinde olduğu ve ihtiyaç fazlasını infak ettiği, ayrıca etrafındakileri de aynı doğrultuda teşvik ettiği görülmektedir.⁴⁴

Zühd kelimesinin anlamlarından birinin dünyaya karşı aşırı istek ve ihtirasların terk edilmesi olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.s), insanların en zahidi olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵ Zira o, İslam'ın ilk yıllarında tebliğ faaliyetlerini durdurması karşılığında kendisine teklif edilen servet ve makamları reddederek, amacının söz konusu maddi varlıklar olmadığını, sadece kendisine verilen elçilik vazifesini yerine getirmek olduğunu beyan etmiştir.⁴⁶

Zühd ve infak kelimeleri neredeyse birbirine mündemiç olmuş kavramlardır. Öyle ki zühd sahibi olmayan bir kişi sahip olduğu varlığı Allah yolunda infak etmekten de imtina eder. Ancak gerçek zühd sahibi kişiler gerektiğinde malının tamamını dahi Allah yolunda infak edebilir. Bu bağlamda Allah Resûlü (s.a.s) bir defasında ashabıyla birlikte namaza başlayacağı esnada birden evine yönelmiş ve bir müddet sonra gelerek namazını kıldırmıştır. Sebebini soranlara da infak etmek üzere bekleyen bir eşyanın varlığını hatırladığını onu bir an önce ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için talimat verdiğini söylemiştir. Bunun dışında gerek kendisine gelen hediyelerin gerekse ganimet mallarından hiçbir şey kalmayınca kadar dağıtılması noktasındaki hassasiyeti, evinde ihtiyaç fazlası yiyecek veya para

⁴² Kalem 68/4.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5:163. Aynı mânadaki diğer rivâyetler için bkz. Müslim, *Müsâfirin*, 39; Ebû Dâvud, *Tatavvu'*, 26; Nesâî, *Kıyâmu'l-leyl*, 2.

⁴⁴ Tirmizî, *Zühd*, 35.

⁴⁵ Ahmet Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Yaşamından Yola Çıkararak Zühd Kavramının Modern Dünyada Önemi", *Sonpeygamber.info*, <https://sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-yasamindan-yola-cikarak-zuhd-kavraminin-modern-dunyada-onemi> (Erişim: 15.08.2021).

⁴⁶ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 96.

cinsinden hiçbir şeyi bekletmemesi konusundaki özeni, onun zühd yaşamına dair güzel örneklerdir.⁴⁷

Hız. Peygamber'in (s.a.s) dizinde yetişen sahâbe de, aldıkları nebevî terbiye sayesinde zühd noktasında Allah Resûlü'nün (s.a.s) usûlünü takip etmişlerdir. Nitekim onların bu konudaki tutumları Kur'ân ile teyit edilmiştir.⁴⁸ şeklindeki ayetler bu hususta örnek olarak zikredilebilir. Bununla birlikte hadis kaynaklarında sahâbenin zahidâne yaşantısına dair pek çok misal de bulunmaktadır.⁴⁹

Hız. Peygamber'in (s.a.s) yakın arkadaşı ve Mekke'nin zengin tüccarlarından biri kabul edilen Hız. Ebû Bekir, (ö. 13/634) (r.a) İslam'ın ilk yıllarından itibaren sahip olduğu varlıklarını Allah yolunda infak etmeye adanmıştı. Hız. Ebû Bekir (r.a) Müslüman olduğunda servetinin kırk bin dirhem olduğu ifade edilmekle birlikte Medine'ye hicret ettiği sırada varlığının beş bin dirheme düştüğü söylenmektedir.⁵⁰ Nitekim bu bilgiyi destekleyen birçok veri bulunmaktadır. Hız. Peygamber'in (s.a.s) İslam tebliğine yeni başladığı yıllarda Resulullah'a ve Kur'ân-ı Kerim'e tabi olan insanlar birçok farklı zulüm ve işkencelere maruz kaldılar. Söz konusu Müslümanların ilkleri arasında en çok zorbalık görenler köle ve cariyeler olmuştur. Eziyet gören bu cariyeleri ve köleleri Hız. Ebû Bekir sahiplerinden satın almak istemiş ve onların özgür olmalarını sağlamıştır.⁵¹

Hız. Ebû Bekir'in özgürlüğüne kavuşturduğu kölelerle ilgili aile bireyleri ile farklı görüşlere sahip olduğu rivayet edilmektedir. Zira Hız. Ebû Bekir pek çok köleyi özgürlüğüne kavuşturunca ailesi böyle yapmamasını, zayıfların yerine daha kuvvetli köleleri satın almasını tavsiye etti. Söz konusu tavsiyeden maksat ise o kölelerin gücünden istifade etmek idi. Hız. Ebû Bekir ise ailesine güçsüzleri kurtararak herhangi bir menfaat elde etmeyi

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2:231; Buhârî, *Ezân* 158; Müslim, *Zekât*, 32; Buhârî, *İstikrâr*, 3; Tirmizî, *Kıyâmet*, 33.

⁴⁸ Müzzemmil, 73/20.

⁴⁹ Haşr, 59/9, Tirmizî, *Menakıb*. 18; Hucvirî, *Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî*, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s. 156-161.

⁵⁰ Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505), *Târîhu'l Hulefâ*, thk. Hamdî Demirdâş, *Mektebetü'n-Nizâr*, 1425/2004, s. 34.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997, C. 1, s. 664-667

beklemediğini bildirdi ve gayesinin yalnızca Allah'ın hoşnutluğunu elde etmekten ibaret olduğunu ifade etti.⁵² Bunun ardından leyl suresinden bazı ayetlerin nâzil olduğu rivayetler arasında yer almaktadır.⁵³

Hiz. Ebû Bekir'in mal varlığını yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak için infak ettiğini gösteren bir başka rivayette ise o, akrabalarından birine düzenli olarak maddi yardımda bulunurken ifk hadisesinden sonra kızı Hiz. Aişe hakkında uydurulan iftiraya yardım ettiğı bu kişi de karışınca o, söz konusu iftiraya karışan akrabasına maddi yardımda bulunmayacağına dair kendine söz verdi. Bunun üzerine affetme ile ilgili ayetler nazil oldu.⁵⁴ Söz konusu ayetlerden sonra ise Hiz. Ebû Bekir verdiği sözden vazgeçip o yakınına yardımda bulunmaya devam etmiştir.⁵⁵

Bu hadiseden de anlaşılacağı gibi Allah'ın bağışlaması söz konusu olunca Hiz. Ebû Bekir dünyalık varlığa değer vermemiş ve her daim ihtiyacı olan kişilerin yardımına koşmuştur. Ayrıca servetini Allah yolunda harcayıp eski elbiseler giydiğı için "Zü'l-hilâl" lakabı verilmiştir. Son olarak da o, sahip olduğu tüm varlığını Tebük gazvesinde bağışlamıştır.

Ashâb-ı kirâm içerisinde zühd vasfıyla öne çıkan diğeri bir sahabe de Hiz. Osman'dır (ö. 35/656) O, İslam davetinin ilk zamanlarında, Hiz. Ebû Bekir'in vesilesiyle ilk on Müslüman içerisinde yer almıştır. Hiz. Osman (r.a) dünya malına karşı ihtiraslı olmadığını, kalbinde Allah ve peygamberinden başka sevgi bulunmadığını, yani zâhid ve cömert bir sahabe olduğunu hayatının birçok safhasında göstermiştir. Özellikle hicret sonrasında içme suyunda sıkıntı çekildiğı dönemde büyük bir meblağ karşılığında aldığı Rûme Kuyusu'nu vakfetmiştir.⁵⁶ Bunun yanında Tebük Seferine hazırlanırken en büyük yardımı yapmasıyla bunu göstermiştir. Yine Hiz. Ebû Bekir döneminde kıtlık yaşandığında yüzlerce deve yükünde kuru üzüm, buğday, zeytinyağı vb. malları muhtaç ailelere dağıtmıştır. Talha b. Ubeydullah'tan (ö.36/656)

⁵² Algül, "Hiz. Ebû Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *İstem Dergisi*, S. 1 (2003), s. 27.

⁵³ Hayrettin Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2004, C. 5, s. 574.

⁵⁴ Nur, 24/22.

⁵⁵ Hayreddin Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, C. 4, s. 63.

⁵⁶ Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 120

alacağı olduğu yüklü miktarda parayı bağışlamıştır. Mescid-i Harâm'ı genişletmek için çevresinde bulunan yerleri kendi kesesinden harcayarak almış ve Harem'in çevresini sınırlandıran taşların yenilenmesini sağlamıştır. Kendi kesesinden harcayarak Mescid-i Nebevî'yi yeni baştan inşa ettirmiştir.⁵⁷

Ashâb'ın hemen tamamı Allah yolunda infak etmeleri, Ensâr'ın hicret olayında mal varlıklarının bir kısmını muhacirlere hibe etmeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s) en sıkıntılı günlerinde canlarını ve mallarını hiç tereddüt etmeden feda etmeleri ve ibadetler konusundaki özverileri, onların zühd noktasındaki mertebelerini göstermekteydi. Zira onların tüm isteği Allah ve Resûlû'nün rızasını kazanmaktan ibaretti.

1.4.2. Zühd Hareketinin Ekolleşmesi

Hiz. Peygamber'den (s.a.s) sonraki dönemlerde zühd üzere yaşam sürmek, nebevi bir hediye olarak Müslüman toplumuna tevarüs etti. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de dinî hayat ve toplumsal huzur devam etmekteydi. Bu durum özellikle ilk iki halife döneminde böyle iken Hiz. Osman'ın (r.a) hilafetinin ikinci devresinden itibaren menfî yönde toplumsal değişimler baş göstermiştir. Öyle ki bu dönem İslam tarihinde "karışıklık Dönemi" veya "Fitne Dönemi" olarak isimlendirilmektedir.⁵⁸ Özellikle fetihlerin artması ile birlikte farklı iklim ve kültürlerden kişilerin de İslam'a girmesi, doğal olarak toplumsal yapıdaki birçok değişimi de beraberinde getirmiştir.⁵⁹ Sosyal ve toplumsal alanda ekonomik politik nedenlerden dolayı meydana gelen hareketlilik Hiz. Osman zamanında önemli sorunlar ve uyumsuzluklar çıkmasına neden olmuştur.⁶⁰

Hiz. Ömer (r.a) zamanında savaşlarda elde edilen başarılar ve fetihler neticesinde askerler ganimet konusunda ihya olacak düzeye gelmiştir. Bu anlamda askerlerin mal varlıkları artmıştır. Bunu fark eden muhacir gruplar

⁵⁷ Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 7, 1.

⁵⁸ Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi ve Hiz. Osman*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015 s. 135.

⁵⁹ Osman Dertli, *Hiz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 216.

⁶⁰ Adem Apak, "Hiz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usûl Dergisi*, S. 4 (2005), s. 158.

da savaşlara katılarak ganimetlerden faydalanmak istemişlerdir. Bu yüzden Hz. Ömer'in yanına sıklıkla uğramaya başlamışlardır. Muhacirlerin Medine dışına çıkmalarını yasaklayan Hz. Ömer, onların bu taleplerinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak izin alarak belde dışına çıkabileceklerini ifade etmiştir. Söz konusu yasağın sebebi Hz. Ömer'in onların dinî ve ilmî tecrübelerinden istifade etmek ve onların fitneye düşmelerine engel olmaktı.⁶¹

Hz. Osman (r.a) halife olunca söz konusu olan bu yasağı kaldırdı ve buna binaen bazı sahabîlerin farklı vilayetlere g etmeleri ve orada farklı roller üstlenmeleri yerleşik halka olumsuz yansımış ve ilk fitnenin tezahürleri görülmeye başlamıştı. Nitekim bazı rivayetlere göre toplum sahabenin tutum ve davranışlarından etkilenererek "onlar mal ve mülk ediniyorlar, biz de onları tanıyor ve kendimize örnek alıyoruz, şu halde biz de mülk edinmeye başlarız" diyerek kendi aralarında maddi yarışa girmiş ve bu mevzuda aşırıya gitmişlerdi. Bu durum Müslümanlar arasında dni açıdan zafiyete neden olmuş ve böylece Müslümanlar arasında üzücü olaylara neden olacak fitne olayının ilk emareleri de görülmeye başlamıştır.⁶²

Yukarıda zikredildiği üzere giderek artan fetih hareketleri ve bunun sonucunda elde edilen ganimetlerle de Müslüman toplumunun refah seviyesi yükselmiş ve dünyevileşme oranı artmıştır. Bunun sonucunda müslümanların dünyaya yönelerek ahiret hayatını ihmal edecekleri bir zemin ortaya ıktı.⁶³ Müslümanlar daha önceleri ellerinde mevcut olanla yetinmekteydiler hatta çoğu zaman günlük ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanmaktaydılar. Fakat Hz. Osman zamanında bu durum değişmiş, Müslümanlar, gelecek dönemlerde kullanmak üzere mal biriktirmeye başlamışlar lüks ve şatafat içerisine düşmüşlerdir. Özellikle saraylar, köşkler inşa etmişlerdir. Müslümanlar Hz. Osman döneminde daha önce elde edemedikleri kadar hatta hayal bile edemeyecekleri kadar mal mülk elde etmişlerdir. Binlerce deve yükü ile kervanlara sahip olmuşlar altın ve gümüşe sahip olmuşlardır.

⁶¹ Muhammed Eb Zehra, *İslam'da İtikadî, Siyasî ve Fıkh Mezhepler Tarihi*, ev. Sıbgatullah Kaya, İstanbul: elik Yayınları, 2015, s. 36.

⁶² Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târihu't-Taberî*, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986, C. 2, s. 679; Muhammed bid Cbir, *İslam'da Siyasal Akıl*, ev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi yayınları, 1997, s. 359-361.

⁶³ Ahmed Ağırakça, *Hz. Osman*, İstanbul: Beyan yayınları, 2018, s. 68-69.

Toplumda zevk, eğlence, lüks vazgeçilmez hale gelmiştir.⁶⁴ Sosyal yaşamda çoğalan gayri Müslimlerden dolayı falcılık ve büyü daha fazla ortaya çıkmıştır. İsrafın tüketimin sıklığı ve savurganlık almış başını gitmiştir.⁶⁵

bazı sahabîler ise yukarıda anlatılan dünyevileşmeye karşı tepki göstermiş ve Müslümanlara Hz. Peygamber'in (s.a.s) zühd yaşamına tekrar dönmenin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte Hicri II. asrın sonuna kadar zühd yaşantısı bireysel olarak yaşansa da düşünce ve yaşamlarıyla dikkat çeken bazı zâhidlerin öncülüğünde, belli bölgelerde ekolleşmelerin gerçekleştiği görülmektedir. Bunlar, Medine, Basra, Kûfe ve Horasan ekolleridir.⁶⁶ Aşağıda bu ekollere dair kısa bilgilere aktarılacaktır.

1.4.3. Medine Ekolü

Zühd hayatının Kur'an ve Sünnetten alınan temel esasları Medine'de yaşanmıştır. Zühde dair en güzel örnekler zühd hayatının ilk temsilcisi olan Hz. Peygamber'in şahsında, ardından Hulefâ-yi Râşidîn döneminde, ashâb-ı kiramda ve ashâb-ı suffe nezdinde yaşanmış olup ve bu yaşam biçimleri Medine zühd ekolünün oluşumunda temel taşı olmuştur. Tüm bu hususiyetleri itibari ile Medine bir zühd şehri olarak kabul edilmektedir.⁶⁷

Özellikle Medine'de zühd yaşamının temsilcisi kabul edilen Saîd b. el-Müseyyeb'in dünya ile ilişkisinin oldukça zayıf olduğu bu anlamda dünyevi zevklerden müstağni olduğu bilinmektedir. Bu yüzden de inandığı şeylerden taviz vermemektedir.⁶⁸ Medine ekolünde zühd yönüyle ön plana çıkmış bazı şahsiyetler şunlardır:

1.4.3.1. Ebû Zer

Ebû Zer künyesiyle meşhur olan sahabenin kaynaklarda ismi ve nesebi hakkında farklı rivayetler bulunmakla birlikte isminin Berîr, Büreyr, Yezîd

⁶⁴ Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi*, s. 132.

⁶⁵ Murat Akarsu, *Kabile Bürokrasisi*, s. 132-133.

⁶⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 101.

⁶⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 102.

⁶⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "Saîd b. Müseyyeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

veya Yüreyr olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹ Ancak o künyesiyle o kadar şöhret bulmuştur ki bu sebeple asıl adının unutulduğu dahi söylenmektedir.⁷⁰ Müslüman olmadan önce kabilesiyle birlikte yağmacılık yapan Ebû Zer, henüz İslam dinine girmeden önce de putlara ibadet etmez onlara tazim göstermezdi. İslam'ı kabul etmediği dönemin son üçyılında Allah'a (c.c) ibadet etmeye başlamıştır. Bu anlamda Ebû Zer'in hanif inanca yaklaştırılabilecek bir anlayışının olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) insanları bir olan Allah'a davet ettiğini öğrenir öğrenmez gidip ona biat etmiştir. İlk bedevî Müslüman diye bilinen Ebû Zer'in İslam dinini benimseyen dördüncü veya beşinci kişi olduğuna dair rivayete göre Müslüman olması, İslam'ın ilk yıllarında gerçekleştiği söylenebilir.

Zühd denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Ebû Zer (r.a), zühd kavramıyla adeta müşahhas hale gelmiştir. Nitekim onun zühd yaşamı ve düşüncelerine dair pek çok rivayet nakledilmiştir. Toplumun dünyevileşmeye yöneldiği sırada tehlikeyi görmüş ve sonucu ne olursa olsun hakkı ve hakikatı söylemekten geri durmamıştır. Bu konudaki hassasiyetini, “Kılıç enseme dayalı olsa dahi, ben de Peygamber'den (s.a.s) işittiğim bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğe vakit bulacağımı bilsem, o sözü size muhakkak yetiştirirdim” diyerek ifade etmiştir.⁷¹

Ebû Zer (r.a), Şam'da yaşadığı bir dönemde Vali Muaviye (r.a) ile tartışmalara girmiş ve onun zühde aykırı faaliyetlerine dair ortaya koymuş olduğu bazı tasarruflarını sert bir dille tenkit etmiştir. Muaviye'nin Şam'da el- Hamrâ adında görkemli bir saray yaptırmasından rahatsız olan Ebû Zer, ona hitaben; “Ey Muaviye, bu sarayı Allah'ın malı ile yaptırdıysan bu ihanettir, yok eğer bu sarayı kendi malınla yaptırdıysan o zaman israftır.” diyerek tepki göstermiştir.⁷² Ayrıca o, insanların dünyevi hırs ve arzuları peşinde koştuklarını görünce, “*Altın gümüş biriktirip Allah yolunda*

⁶⁹ Abdullah Aydın, “Ebû Zer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 266-269.

⁷⁰ Adem Sarıtaş, *Ebû Zer el-Gıfari Hayatı ve Şahsiyeti*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Konya 1997, s. 4.

⁷¹ Buhârî, İlim, 10.

⁷² Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l Eşrâf*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996, C. 5, s. 542.

harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!”⁷³ ayetini ön plana çıkararak insanları bu şekilde uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Yine o, Şam’da yaşayan Müslümanlara “Ey zenginler ve günahkârlar! altına ve gümüşe sahip olup Allah yolunda infak etmeyenlerin cehennem azabına düşer olacaklarına dair mesajlar vardır diyerek *“o gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, göğüsleri ve sırtları dağlanacak...”*”⁷⁴ Şeklindeki ayetlerle insanları tefekkür etmeye çağırarak onları dünya hayatının geçiciliğine karşı uyanık olmaya çağırmıştır.

Ebû Zer’in (r.a) bu faaliyeti karşısında Muaviye (r.a), kendisini Halife Hz. Osman’a şikâyet etmiş, bunun üzerine Hz. Osman (r.a) Ebû Zer’i Medine’ye çağırmıştır. Medine’ye gelen Ebû Zer’e şikâyetlerin sebebi sorulunca Ebû Zer, o dönem yaşayanların oldukça fazla dünyaya yöneldiğini belirtmiş ve gereğinden fazla lükse yöneldiğini düşünmüştür. Dolayısıyla bu yanıltan dönmeleri için insanları uyardığını belirtmiştir. Hz. Osman (r.a) ise bu açıklamalara “insanları zühd ve takvaya mecbur edemeyeceğini, onlara sadece tasarruflu olmaları gerektiğine dair tavsiyelerde bulunabileceğini” vurgulayarak bu konuda daha ileri gitmemesini kendisine bildirmiştir.⁷⁵ Bu görüşmeden sonra Ebû Zer (r.a) insanları aynı şekilde dünyevileşmeye karşı her fırsatta uyarmaya devam etmiştir. Daha sonra Ebû Zer’in Hz. Osman tarafından Rebeze’ye gönderildiği veya bunu kendisinin istediği şeklinde, iki farklı rivayetler bulunsa da Ebû Zer (r.a) tıpkı Hz. Peygamber’in (s.a.s) onun hakkında “yalnız yaşayacağını, yalnız öleceğini ve yalnız haşrolacağını” bildirdiği gibi⁷⁶ Ebû Zer (r.a), 32/653 yılında Rebeze’de etmiştir.⁷⁷

---

⁷³ Tevbe, 9/34.

⁷⁴ Tevbe, 9/35.

⁷⁵ Ahmet Güzel, “Muaviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî”, *Marife Dergisi*, C. 12. S. 3 (2012), s. 50-51.

⁷⁶ Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1411/1990, 3:52.

⁷⁷ Selim Demirci, Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik Ve Parçacı Okuma Ebû Zer el-Ğıfârî Örneği, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, C. 6, S. 2 (2019), s. 26.

1.4.3.2. Ebu'd-Derdâ'

Hz. Peygamber'in (s.a.s) Kur'ân ilminde önde gelen ashâbından biri olan Ebu'd-Derdâ'nın (ö. 32/652 [?]) asıl ismi Âmir'dir. Hicretin ikinci yılında İbn Revâha'nın vesilesiyle Müslüman olmuştur.⁷⁸

Ebu'd-Derdâ' zühde yönelişini şu şekilde anlatmaktadır: “Hz. Peygamber, İslam tebliği ile geldikten sonra hem ticaret, hem de ibadet yapmak istedim. Ancak ikisinin bir arada sürdürülemeyeceğini anladığımda, ticareti terk edip ibadete yöneldim.”⁷⁹ Ebu'd-Derdâ', zühd üzere yaşamı öylesine ileri götürmüştür ki; ibadetle meşgul olma uğruna ailesini dahi ihmal etmeye başlamıştır. Nitekim bununla ilgili olarak şu olay aktarılmaktadır:

Resûl-i Ekrem'in kendisiyle kardeş ilân ettiği Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]), Ebu'd-Derdâ'yı ziyarete geldiği bir sırada hanımını eski kıyafetler içinde bakımsız halde görünce bunun sebebini sormuş, karşılığında ise “Kardeşin Ebü'd-Derdâ'nın dünya ile işi olmaz” şeklinde sitemli bir cevap almıştır. Bunun üzerine Selmân-ı Fârisî, Ebu'd-Derdâ'yı “Rabbinin senin üzerinde hakkı vardır. Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır. Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Şu halde her hak sahibine hakkını ver!” ifadeleriyle sünnete aykırı hareket ettiğini haber vererek uyarmıştır. Ebü'd-Derdâ', Selmân'ın bu sözlerini Hz. Peygamber'e (s.a.s) bildirdiği zaman ise Allah resûlü (s.a.s) Selmân'ın doğru söylediğini ifade buyurmuştur.⁸⁰

Yine Ebü'd-Derdâ', Selmân-ı Fârisî'ye yazdığı bir mektupta,

“Kardeşim şükürünü ifa edemeyeceğin bir malı biriktirme! Ben Resûlullah'tan (s.a.s) dinledim şöyle buyurdu: ‘Dünyada Allah'a (c.c) itaat etmiş servet sahibi, önünde ve arkasında serveti olduğu hâlde getirilir. Sırat köprüsü adamı salladıkça; ‘Yürü! Çünkü sen üzerindeki hakkı yerine getirdin’ der. Allah'a itaat etmemiş olan da, malı omuzlarına çökmüş olarak getirilir, bizzât serveti ayağına çelme takar ve; ‘Yazık

⁷⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, “Said b. Müseyyeb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 310.

⁷⁹ Adem Apak, “Şamlılara İslam'ı Öğreten Sahabi Ebu'd-Derdâ (r.a.)”, *Diyanet İşleri Başkanlığı*,

<https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6055> (Erişim: 12.08.2021).

⁸⁰ Buhârî, Savm, 51.

*sana! Benimle Allah'a itaat etseydin ya' der durur. Servet sahibi; 'Eyvah! Eyvah!' diye hayıflanır" tavsiyelerinde bulunmuştur.*⁸¹

1.4.3.3. Saîd b. el-Müseyyeb

Medine zühd mektebinin önemli temsilcilerinden biri de Saîd b. el-Müseyyeb'dir. Tam adı; Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb b. Hazn el Mahzûmî'dir.⁸² Kaynaklara bakıldığında Saîd b. el-Müseyyeb'in maddiyata dair hiçbir şeye rağbet etmediği, Hakk'ın rızasını her zaman âlî tuttuğu ve inandığı şeyden asla tâviz vermediği görülmektedir.⁸³

Onun zühd hayatını açıkça gösteren olaylardan biri kızını nikâhlama hadisesidir. Dönemin Halifesi olan Abdülmelik b. Mervân, oğlu Velîd için Saîd b. Müseyyeb'e kızına talip olduklarını bildirince o, buna şiddetle karşı çıkmış ve teklifi geri çevirmiştir. O, hem Emevilere biat etmediği için hem de halifenin oğluna kızını vermediği için Medine'nin Valisi olan Hişâm b. İsmâîl'in adamları tarafından dövülmüş ve hatta öldürülmekle tehdit edilmiştir. Fakat o bütün bunlara rağmen halifenin oğluna kızını vermemiştir, sosyal olarak daha aşağı düzeyde olan, Ebû Veddâ ile evlendirmiştir.⁸⁴ Bu olay onun zahidâne kimliğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

1.4.3.4. İmam Malik

Günümüzde yaşayan Müslümanların mensup bulundukları büyük mezheplerden birisi olan Mâlikî mezhebinin kurucusu İmâm Mâlik, hicrî 93 (712) yılında Medine'de doğmuş, orada yaşamış ve seksen yıldan fazla bir ömürden sonra yine burada, 179 (795) yılında vefat etmiştir. İmam Mâlik, hadis ve fıkıh ilimlerindeki üstünlüğü yanında ileri derecedeki takva ve zühd yaşantısıyla da meşhur olmuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.s) karşı büyük bir ta'zim gösterir, yüreğinde büyük bir sevgi ve hürmet taşırdı. Maddi olarak iyi bir servete sahip olmasına rağmen, Medine şehri içerisinde binek hayvan

⁸¹ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409-1988, C. 1, s. 214.

⁸² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l Evliyâ*, C. 2, s. 161.

⁸³ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût, Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985 C. 4, s. 238-239.

⁸⁴ Recep Bilgin, "Saîd b. Müseyyeb'in, Hayatı, Kişiliği ve Hadis İlmindeki Yeri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 9 (2018) s. 545.

kullanmaz yaya olarak yürürdü. Bir gün kendisine bu durumun hikmeti sorulduğunda ise o şöyle cevap vermiştir: “Bir mübarek şehir ki, onun toprakları içerisinde yüce peygamber’in muhterem bedeni gömülü bulunmaktadır, böyle bir yerde ben nasıl olur da bir bineğe binebilirim?” cevabını vermişti.⁸⁵ Buraya kadar zikredilen isimler Medine zühd ekolünün/mektebinin oluşumu ve gelişiminde önemli katkıları olmuş şahsiyetlerdir.

1.4.4. Kûfe Ekolü

Kûfe mektebinde meydana gelen zühd anlayışı ile Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin’in doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü Hz. Ali Emevîlerle giriştiği siyasi çatışmadan dolayı başkenti Kûfe’ye taşımıştır. Hatta Hz. Hüseyin’in şehid edildiği Kerbelâ da Kûfe’ye yakındır. Kerbelâ halkı, Hz. Hüseyin’e yapılan zulüm ve işkence sonucunda ona yeterince destek olamadıkları için kendilerini suçlu hissetmişlerdir. Bu konuda duydukları üzüntülerinden üzümlere çokça ağlamışlardır. Bu yüzden onlar çok ağlayanlar (bekkâûn) olarak isimlendirilmiştir..⁸⁶

1.4.5. Basra Ekolü

En eski kültürel faaliyetlerin bulunduğu bölgelerin başında gelen Basra, hem felsefi hem de kelami açıdan önemli bir merkez kabul edilmektedir. Çünkü burası çok yönlü düşünce eğilimlerinin meydana geldiği bir coğrafya olarak bilinmektedir.⁸⁷

Bu ekol, zühd yaşamında özellikle üzüntü, sevgi ve korkuyu ön plana çıkarmaktadır. Söz konusu ekol, zikredilen duyguları zahidlikle ilişkilendirip kişinin günahlardan ancak sürekli bir hüznün ve korku haliyle uzaklaşabileceği görüşünü savunmaktadır. Hasan-ı Basrî’nin temsil ettiği “Korku ve Hüzn Ekolü” ve Rabiâtü’l-Adeviyye (ö. 185/801) tarafından temsil edilen “Sevgiye Dayalı Zühd Ekolü” olmak üzere iki ana gruba ayrılan zühd anlayışı

⁸⁵ M. Esat Kılıçer, “Büyük İslam Bilginlerinden İmâm-ı Mâlik B. Enes”, *Diyanet İşleri Başkanlığı*, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=26749> (Erişim: 12.08.2021).

⁸⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 103.

⁸⁷ Abdulhalik Bakır, “Basra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 112-114.

bulunmaktadır.⁸⁸ Bu bağlamda aşağıda her iki ismin zühd kimliğine dair açıklamalar yapılacaktır.

1.4.5.1. Hasan-ı Basrî

21/642 tarihinde Medine’de doğan Hasan-ı Basrî, tâbiîn büyüklerindendir. Annesi Hayre, Peygamberimizin (s.a.s) Ümmü Seleme isimli zevcesinin âzatlı hizmetkârıdır. Bu vesileyle Hasan-ı Basrî, daha çocuk yaşından itibaren peygamber hanımının gözetimi ve terbiyesinde yetişmiş, Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahabenin duasını almıştır. Ayrıca yüz yirmi kadar sahabe ile görüşmüş olması onun ilim ve zühd hayatının oluşmasında etkili olmuştur. Zira o pekçok sahâbi ile görüşmüştür. Bu itibarla, onun sahabe ile olan münasebetleri göz önünde bulundurulduğunda, Basra ekolünün büyük ölçüde Medine ekolünün etkisinde geliştiğini söylemek mümkündür.

Hasan-ı Basrî, korku/hüzün merkezli zühd hareketinin temsilcisi olarak kabul edilmektedir.⁸⁹ Zira onun, daima korku ve hüzn içerisinde olduğu ifade edilmektedir.⁹⁰ Ona göre insan sürekli olarak bu hâl içerisinde olmalıdır. Nitekim bu konudaki düşüncelerini “Huşû, kalbe her zaman lazım olan korkudur.”⁹¹ Şeklinde ifade etmiştir. Hasan-ı Basrî, hayatı boyunca sürekli korku ve hüzn içinde bulunmuş ve bu korkunun salih ameller işlemekte büyük rolü olduğunu sürekli vurgulamıştır.⁹²

İbnu’l Cevzî, Hasan-ı Basrî’nin zühd hayatını anlattığı eserinde şöyle bir anekdota yer vermektedir: “Hasan el-Basrî’nin de içerisinde bulunduğu bir sohbet meclisinde cehennem hakkında konuşulurken Hasan el-Basrî yanındakilere Hz. Peygamberin; “Yıllarca cehennemde yandıktan sonra oradan bir adam çıkarılacaktır”⁹³ hadisini rivayet eder ve ardından: “Hz.

⁸⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 104.

⁸⁹ Mehmet Uyar, *Zühd Örneği İzinde Tasavvufta Kavramların Somuttan Soyuta Dönüşümü*, 2018, s. 294.

⁹⁰ İbnu’l-Cevzi, *Âdâbu’l Hasan el-Basrî*, s. 24.

⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 265.

⁹² Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 104.

⁹³ Hadisin kaynağı tespit edilemedi.

Peygamberin (s.a.s) haber verdiği kişi keşke ben olsaydım” diyerek cehennem endişesini dile getirmiştir.⁹⁴

1.4.5.2. Râbiatu'l Adeviyye

Râbia bint İsmâil el-Adeviyye el-Basriyye'nin 95/714 veya 99/718 yılında Basra'da dünyaya geldiği rivâyet edilmektedir. Künyesi “Ümmü'l-hayr” olarak bilinmektedir. Zühd ve takva hayatıyla ön plana çıkmış bir şahsiyet olan Râbiatu'l Adeviyye, Basra zühd mektebinin sevgiye dayalı zühd anlayışının temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Zira onun zühd anlayışı Basra'da yaygın olan korku ve hüzn ekseninde gelişen zühd yaşamından farklıdır. O, "ilahi aşk" kavramını ilk kullanan kişi olmuş tasavvufi düşüncede sonraki devirlerde çok büyük bir yer tutacak bir çığır başlatmıştır.⁹⁵

Onun geliştirmiş olduğu bu zühd yaşamında, Allah'ı zatından dolayı severek dünyadan uzaklaşmak ve yalnızca onun cemalini görebilmeye gönül vermek büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda Râbiatu'l-Adeviyye, sevgiyi, ‘insanı masiva ile meşgul eden sevgi ve Allah'ı zatı için sevmek’ sevmek şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bundan dolayı o, hayatı boyunca Allah'ı yalnızca zâtı için sevmiş ve bu doğrultuda yaşamıştır. Hatta Allah sevgisinden başka bir sevginin kendisine hâkim olma endişesinden dolayı da evlilik yapmamıştır. Birçok kişi gibi Basra valisi ve Hâşimî kabilesinden olan Muhammed b. Süleyman el Hâşimî (ö. 172/788) de onunla evlenmek istemiş, günlük seksen bin dirhem kazandığını ve daha fazla çalışmasına gerek olmadan kazancını yüz bin dirheme çıkarabileceğini ifade ederek Râbiatu'l Adeviyye'ye kendisiyle evlenme isteğini bildiren bir mektup göndermiştir. Râbiatü'l-Adeviyye, bu mektubu okuyunca dünyalık şeylerin hüzn ve dertleri arttırdığını, zühd yaşamının ise kalp ve beden için huzur sebebi olduğunu ayrıca mektubu okuduktan sonra ölüm için hazırlanmasını ve Allah'a karşı taat ve ibadetlerini arttırmasına yönelik valiye tavsiyelerde bulunmuştur. Kendisinin ise dünyalık şeylere değer vermediğini, zikredilen paranın daha fazlası dahi kendisine verilse dahi buna itibar etmeyeceğini zira

⁹⁴ İbnu'l-Cevzi, *Âdâbu'l Hasan el-Basrî*, s. 27.

⁹⁵ Ömer Rıza Doğrul, *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008, s. 84.

bir saniye bile Allah'ı anmasına engel olacak hiçbir şeyi önemsemediğini bildirmiştir.⁹⁶

Gerek Basra valisinin gerekse diğer kişilerin izdivaç tekliflerini reddeden Râbiatü'l-Adeviyye'ye, evliliği reddetmesinin sebebini soranlara, zihninde daima üç sorusu bulunduğunu, eğer bu soruların cevaplarını verirlerse evleneceğini söyleyerek mukabele etmiştir. Bu sorularından birincisi, ölüm anında imanını kurtarıp selâmete ulaşabileceğine dair. İkincisi, kıyâmet gününde amel defterini sağ tarafından mı, yoksa sol tarafından mı verileceğini, üçüncüsü ise, herkesin hesabı görüldükten sonra bir grup cehenneme bir grup cennete giderken, acaba kendisinin hangi grupta bulunacağına dairdir. O, böyle zorlu günler için hazırlanması gerekirken evliliği nasıl düşünebileceğini söyleyip bu konudaki kaygısını dile getirmiştir.”⁹⁷

Râbiatü'l-Adeviyye hakkında zikredilen tüm hususlar dikkate alındığında onun hayatında mâsivaya yer vermediği, benliğinde yalnızca Allah aşkını yaşadığı açıkça görülmektedir.

1.4.6. Horasan Ekolü

Horasan bölgesi, hicri ikinci asırdan itibaren son devirlere kadar önemli sûfi şahsiyetlerin yetiştiği ve birçok ekolün kurucusunun da bu bölgenin atmosferi içerisinde geliştiği bir coğrafya olarak bilinmektedir. Özellikle Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi olayında hizmet eden sûfilerin bu bölgeden geldiği bilinmektedir.⁹⁸ Bu itibarla Horasan bölgesindeki sûfi yaşamının tasavvuf tarihinde ayrı bir önemi vardır. Nitekim İbrahim b. Ethem (ö.161/777), Fudayl b. İyaz (ö. 187 /802), Bîşr el-Hâfî (ö. 227/841) Şakik el-Belhi (ö. 194/809) gibi meşhur tasavvufi şahsiyetler bu bölgede yetişmiştir.

⁹⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûm'id-Dîn*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Merve Yayınları, 1992, C. 3, s. 247.

⁹⁷ Betül Serin Çiçek, *Râbiatü'l-Adeviyye'de (95/714-185/801) Allah Aşk ve Rızâ*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Isparta 2019, s. 22.

⁹⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 107.

1.4.6.1. Fudayl b. İyâz

107/725 yılında dünyaya gelen Fudayl b. İyâz, Merv şehrinin Fundîn köyündendir.⁹⁹ Fudayl, gençlik yıllarında ailesinin de etkisiyle İslam'dan uzak haramlarla dolu bir hayat sürmüştür. Öyle ki kaynakların anlattığına göre Fudayl, gençlik yıllarında yol kesip, insanlara eza veren ve onların mallarını gasp eden bir eşkiyadır. Onun tevbe edip bu hayattan uzaklaşmasında ise şu olayın etkili olduğu nakledilmektedir: Bir gün Fudayl, âşık olduğu cariyeye kavuşmak için onun evinin duvarına tırmanırken bir âyeti işitir.¹⁰⁰ O, bu ayeti işitince hemen tevbe eder.”¹⁰¹

Fudayl b. İyâz, yeni bir hayata başladıktan sonra memleketini terk ederek Kûfe'ye gitmiş, burada zamanın önde gelen hocalarından ders almıştır. Otuz yıla yakın bir süre ilim ve ibadetle meşgul olan Fudayl'in zühd ve takva yaşantısı ile ilgili kaynaklarda geniş bilgiler bulunmaktadır. İlk dönemin diğer zahid ve mutasavvıfları gibi korku, hüzn ve gözyaşı, Fudayl'in da yoğun olarak yaşadığı hallerdir. Ayrıca korku ve hüzn dayalı bir zühd yaşamına sahip olması, zühd konusunda Hasan-ı Basrî'den etkilendiğini göstermektedir.

Fudayl b. İyâz'ın zühd anlayışına göre dünyayı sevmek ve ona rağbet etmek adeta bir leşi sevmek gibidir. O, insanlar leşin yanından geçerken onun pisliğinden nasıl sakınırlarsa kendisinin de dünyevi şeylerden aynı şekilde kaçındığını belirtmiştir.¹⁰² Nitekim onun zühd anlayışına göre bütün kötülüklerin temelinde dünya sevgisi, bütün hayırlar ve iyi şeylerin temelinde ise zühd yer almaktadır. Nitekim Fudayl b. İyâd'ın “bütün şerleri bir evde toplayıp dünyaya rağbet etmeyi ona kilit yapmışlar; tüm hayırları başka bir evde toplayıp dünyaya karşı zühdü de bu evin anahtarı yapmışlardır.” dediği rivayet edilmektedir. Zühd ve takva yaşamına titizlikle önem veren Fudayl b. İyâz 187/803 tarihinde vefat etmiştir.¹⁰³

⁹⁹ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *İlk Zâhid ve Sûfiler Tabakâtu's-Sûfiyye*, çev. Abdurrezzak, Tek, Bursa: Bursa Akademi Emin Yayınları, 2018, s. 3.

¹⁰⁰ Hadid, 57/16.

¹⁰¹ Eyyup Akdağ, “Fudayl b. İyâd'ın Hayatı ve Tasavvufi Yaklaşımları”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 51 (2019), s. 307-308.

¹⁰² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 8, s. 88.

¹⁰³ Sülemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 5.

1.4.6.2. İbrahim b. Edhem

Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelen İbrahim b. Edhem'in tam adı Ebû İshak İbrahim b. Edhem b. Mansur b. Yezîd b. Câbir et-Temîmî el-İclî'dir.¹⁰⁴ İbrahim b. Edhem'in zühd yaşamına dair nakledilen rivayetler içinde en öne çıkan bilgi şöyledir: İbrahim b. Edhem bir gün ava çıktığında gaipten bir ses işitmiş ve bu ses sayesinde kalbi gafletten uyanmıştır. Bundan sonra dünya nimetlerinden istifade etmeyi bırakıp zühd ve takva yolunu tutmuştur.¹⁰⁵

Fudayl b. İyâz'ın halifesi, Huzeyfe el-Mar'âşî'nin de mürşidi olan İbrahim b. Edhem'in, kara ve deniz seferlerine katıldığı, Bizanslılara karşı yapılan son deniz seferi esnasında ismi belirtilmeyen bir adada vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁰⁶

İbrahim b. Edhem İskenderiye'de tanıştığını ve kendisinden birtakım nasihatler dinlediğini ifade ettiği Eslem b. Cüheni'nin kendisine yönelttiği “dünyayı bırakmana sebep olan şey nedir” şeklindeki soruya “dünyaya karşı zühd ve Allah (c.c) Teâlâ tarafından mükâfatlandırılma ümididir” cevabını

¹⁰⁴ Reşat Öngören, “İbrahim b. Edhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 295-296.

¹⁰⁵ Yakın arkadaşı İbrahim Beşşar onun zühd hayatına yönelişini şöyle anlatmaktadır: “İbrahim b. Edhemle Şam'da dostluk kurmuştum. Ben, Ebû Yusuf el-Gasûlî ve Ebû Abdullah es-Sincârî birlikte idik. İbrahim b. Edhem'e “Ey Ebû İshak! Durumunu en başından itibaren bize anlatır mısın, (zühde yönelişin) nasıl oldu?” dedim. Şöyle cevap verdi: ‘Babam Horasan meliklerindendi. Gençtim; at üzerinde avlanmaya giderdim. Bir gün atıma binerek yanımda tazımla birlikte ava çıktım. Bir tavşanın veya tilkinin izlerine rastladım. Onları ararken ansızın nereden geldiğini anlayamadığım bir ses bana “Ey İbrahim, bunun için mi yaratıldın yahut bununla mı emrolundun?” diye seslendi. Korktum, olduğum yerde çakılıp kaldım. Sonra ava döndüm ve yeniden atımı dörtlüğe sürdüm. Tekrar aynı oldu ve bu durum başıma üç defa geldi. Sonra eyerin kaşından gelen bir ses bana ‘Allah’a yemin olsun ki sen bunun için yaratılmadın ve bununla emrolunmadın!’ diye seslendi. Atımdan indim, yolda giderken babamın sürüsünü güden bir çobana rastladım. Onun yünden abasını alıp giydim. Atımı ve yanımda olan her şeyi ona verdim ve Mekke’ye yöneldim. Çöldeyken yanında yiyecek ve içeceği olmadan yolculuk eden bir adama rastladım. Akşam olup da namazını kılınca ne olduğunu anlamadığım bir sözle dudaklarını kıpırdattı. Ansızın içinde yiyecek ve içecekler bulunan kaplar ortaya çıktı. Bunlardan yiyip içtim. Günlerce bu şekilde onunla yolculuk ettim. Bana ism-i a’zamı öğretti sonra kayboldu. Yalnız başıma kaldım. Bir gün tek başıma yapayalnızken Allah’a bu isimle dua ettim. Aniden kuşağımdan tutan birisi peyda oldu ve “iste, verilecek” dedi. Bu sözü beni korkuttu. Bunun üzerine bana “korkma, endişelenme! Ben kardeşin Hızır’ım sana ism-i a’zam’ı öğreten kardeşim Davud idi. Aranda husumet olan hiç kimseye bu isimle beddua etme. Yoksa onun dünya ahiretinin helakine sebep olursun. Fakat seni korkaklıktan kurtarıp ünsiyete kavuşturması ve her daim Hak yolda rağbetini arttırması için Allah’a bu isimle dua et” dedi ve sonra beni bırakıp gitti.” demiştir. Bk. Sülemini, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 13-14.

¹⁰⁶ Reşat Öngören, “İbrahim b. Edhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 295-296.

vermiştir. Bunun üzerine Eslem, kulun nefsinin sabırlı olmaya alıştırmadıkça mükâfatlandırılma ümidinin gerçekleşmeyeceğini bildirir. İbrahim b. Edhem, Sabrın nasıl bir şey olduğunu sorunca Eslem, “sabrın en alt mertebesinin insanın kendini, nefsinin hoşlanmadığı şeylere alıştırmasıdır” dedi. Bunun üzerine İbrahim b. Edhem, “sonra nedir” diye tekrar sormuş, bu defa Eslem, “nefsinin hoşlanmadığı şeylere katlandığında Allah kalbine bir nur bahşeder” diye cevap verdi.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Sülemini, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 14.

2. BÖLÜM

MÜSLİM'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE SAHİH-İ MÜSLİM ADLI ESERİ

2.1. Hayatı

Tam adı Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) olan Müslim'in doğduğu zamanla ilgili kaynaklarda muhtelif tarihler öne sürülmüş olsa da çoğunluk tarafından onun hicrî 204 (819-20) veya 206 yılında (821-22) Nîşâbur'da dünya geldiği aktarılmaktadır.¹⁰⁸ Müslim'in nesli Arap bir kabile olan Benî Kuşeyr'e dayansa da o daha çok doğduğu yer olan Nîşâbur'a nispetle Nîşâbûrî olarak da bilinmektedir. Nîşâbûr bölgesi ise gerek Arap gerekse Türk hâkimiyetinde olduğu dönemlerde kültür ve bilimin önemli merkezlerinden birisi olarak öne çıkmaktadır.¹⁰⁹

Müslim, ilim seviyesi yüksek bir ailede yetişmiştir. Bu bağlamda ilk eğitimini babasından alan Müslim, dönemin diğer âlimlerinden de dersler almıştır. Müslim'in hadis ilmine dair olan eğitimine on iki veye on dört yaşında başladığı vurgulanmaktadır.¹¹⁰ Babasından aldığı eğitimlerin dışında Muvatta'nın râvilerinden de hadis ilmine dair eğitimler almıştır. Bilindiği üzere Muvatta, dört mezhebin imamlarından birisi olan Malik bin Enes'in en önemli eserlerinden birisidir. Muvatta'nın râvilerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî (ö. 226/840) -ki İmam Müslim'in ilk semâını kendisinden yaptığı nakledilmektedir.-¹¹¹ ile İshak b. Râhûye (ö. 238/853) gibi muhaddislerden dersler alan Müslim, bu eğitimlerine Nîşâbur'da da devam etmiştir.¹¹²

¹⁰⁸ Abdulmuhsin b. Hamd b. Abdulmuhsîn, *el-İmam Müslim ve Sahîhehu*, Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1970/1390, s. 3.

¹⁰⁹ Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977, C. 5, s. 331-333.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 12, s. 558.

¹¹¹ Halit Özkan, "Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 269.

¹¹² M. Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93-94.

Müslim hac ibadetini yapmak üzere gittiği Hicaz bölgesinde, İsmâil b. Ebû Üveys, (ö. 226/841) Ka'nebî, (ö. 221/836) Saîd b. Mansûr (ö. 227/842) gibi hadis hafızlarıyla görüşmüş ve onlardan hadis ilmine dair dersler almıştır. Daha sonra 230 yılında (845) hadis eğitimi için Basra, Belh ve Bağdat şehirlerine daha sonra talebesi de olacak olan Ahmed b. Seleme ile ilim yolculukları yapmıştır. Bu bağlamda Basra'da Ali b. Nasr el-Cehdamî'den, Belh'te Kuteybe b. Saîd'den rivayetlerde bulunmuştur. Bağdat'ta ise Ahmed b. Hanbel ve Ahmed b. Menî' gibi âlimler ile hem hadis hem de ilmi müzakerelerde bulunmuştur.¹¹³

Bağdat, Müslim'in ilim yolculuklarına önemli bir yere sahiptir. O, Bağdat'a defalarca ilim yolculukları düzenlemiştir. Zira Bağdat, o dönemin merkezi şehirlerinden en önde gelenidir. Bağdat'ın dışında Kufe ve Rey'e de giden Müslim, Kufe'de hadis hafızı ve tarihçi olan Ahmet b. Yunus'tan hadis öğrenmiştir. Rey'de ise *el-Câmi'u's-sahîh*'ini baştan sona kendisine okuyarak tenkitlerini aldığı Ebû Zûr'a er-Râzî ve İbn Vâre ile hadis müzâkere edip onlardan rivayette bulunmuştur.¹¹⁴

Müslim'in ilim yolculuğu yaptığı şehirlerden biri de Mısır olmuştur. Burada İmam Şafi'nin Mısır'daki talebesi olan ve İbn Vehb'den yüz binin üzerinde hadis rivayet ettiği aktarılan Harmele b. Yahyâ'dan (ö. 243/858) da hadis rivayet etmiştir.¹¹⁵ Müslim'in hadis rivayet ettiği isimler arasında Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866), İbn Nümeyr, (ö. 234/849) İbnü'l-Müsennâ, (ö. 252/866) Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, (ö. 235/849) Ebû Hayseme Zühayr b. Harb (ö. 234/849) gibi büyük hadis hafızları da yer almaktadır.¹¹⁶

Müslim'in bazı muhaddislerden kaç hadis rivayet ettiğini şu şekilde sıralayabiliriz:

¹¹³ Kannevcî, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır, *el-Hitta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, Beyrût: Dâru'l- Kütübî't-Ta'limiyye, 1405/1985, s. 247; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşgarî, Medine: el-Bahsu'l-İlmî, 1404/1984. C. 1, s. 16.

¹¹⁴ M. Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93-94.

¹¹⁵ Vecdî Akyüz, "Harmele b. Yahyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

¹¹⁶ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınları, C. 1, s. 25

- 1- İbn Ebî Şeybe'den, 1540 hadis
- 2- Züheyr b. Harb'den, 1281 hadis
- 3- Muhammed b. Müsenna'dan 772 hadis
- 4- Kuteybe b. Said'den, 668 hadis
- 5- İbn Numeyr'den, 573 hadis rivayetinde bulunmuştur.¹¹⁷

Müslim'in tiaretle meşgul olduğu ve yüklü miktarda servetinin olduğu bildirilmektedir.¹¹⁸ Nîşâbur'da bir süre kumaş ticaretiyle de meşgul olmuştur. O, geçimini bu işten karşılamış ve kalan zamanlarında da hadis ilmiyle uğraşmıştır. Kumaş ticareti yaptığından dolayı "bezzâz" diye de anılmıştır. O ticaretle meşguliyeti ilmi açıdan da bir kazanca çevirmiş, ticaret için gittiği beldelerde hem talebelerine hem de oradaki diğer insanlara hadis rivayetinde bulunmuştur. Ayrıca o, ticaretten kazandığı imkânları Allah yolunda harcadığı için kendisine "Nîşâbur'un cömerdi" diye de isim verilmiştir.¹¹⁹ Kaynaklarda kendisi hakkında sabırlı, azimli, çalışkan, cesur, güvenilir, vefalı gibi sıfatlarla övgü ifadeleri kullanılmıştır. Yine Müslim'in ilim ve ahlâkı hususunda kimsenin ona erişemeyeceği vurgulanmaktadır.¹²⁰

Hadis bilgilerini daha önceki paragraflarda da ifade edildiği farklı şehirlere rihleler yaparak da derlemiştir. İmam Müslim, zaman zaman da Sahih-i Buhari'nin yazarı İmam Buhari ile birlikte 'İmameyn' (İki imam) olarak anılırlar. Bu iki muhaddisin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserlerini birlikte ifade etmek için de '*Sahîhayn*' (İki Sahih) ismi kullanılmaktadır. Nitekim bu iki eser ümmet tarafından en sahih hadisleri içerisinde barındıran temel hadis kitaplarının başında gelmektedir. Bu hususta İmam Nevevî (ö. 676/1277) şöyle der: "Âlimler ittifak ettiler ki sahih hadis ihtiva eden kitapların en sahihleri Buhari ve Müslim'in kitaplarıdır."¹²¹

Müslim, 5 Mayıs 875 (25 Receb 261) yılında doğduğu il Nîşâbur'da vefat etmiştir. Vefatı sonrasında Nîşâbur şehrinin Nasrabad bölgesindeki

¹¹⁷ Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahîhehu*, s. 31.

¹¹⁸ Abdulmuhsin b. Hamd, *el-İmam Müslim*, s. 35.

¹¹⁹ Mehmet Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93-95.

¹²⁰ Abdulaziz b. Şah Veliyyullah Dihlevî, *Büstanu'l-Muhaddisin*, çev. Ali Osman Koçkuzu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 190.

¹²¹ Mehmed Said Hatiboğlu, "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 1-2-3-4 (1997), s. 4.

kabristana defnedilmiştir. Kabrinin ziyaretgâh olduğu belirtilmektedir. 54 yaşında vefat eden İmam Müslim hadis ilminin en büyük âlimleri arasında gösterilmektedir.¹²²

2.2. İlmî Kişiliği

Müslim, gerek hadis ilmini öğrenmek gerekse hadisleri iyi bir şekilde aktarabilmek adına farklı ülke ve şehirlere hadis rihlelerinde bulunmuş ve birçok farklı hocadan dersler almıştır. İslami ilimlerin diğer alanlarına da vakıf olan İmam Müslim, daha çok hadis alanında ön plana çıkmaktadır.¹²³ Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere *Sahih-i Müslim* adlı eseri hadis literatüründe en temel referanslardan birisi olmaya devam etmektedir. Birçok âlim de bu durumu tasdik etmektedir.¹²⁴

Müslim'in ilmi yönüne dair açıklamalardan biri de Nevevi'ye aittir. O, Buhârî'nin eserini daha güvenilir kabul etse de hadis literatüründeki en temel iki isimden birisini Buhari diğerini ise İmam Müslim olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Müslim, gerek ilmi yönüyle akademik olarak gerekse metodolojik ve öğrenme-öğretme yönüyle ön plana çıkmaktadır. Nitekim hadis alanında önemli bir diğer isim olan Buhari'nin eserinde bu tarz bir metot kullanılmamıştır. Dolayısıyla İmam Müslim hem hadisleri sahih olarak aktarmakla öne çıkmakta hem de bu hadisleri belirli konular etrafında tasnif etmekle önem kazanmaktadır.

Müslim'in hadis literatürüne yaptığı bu katkı ile birlikte hadis öğrenmenin kolaylaştığı söylenebilir. Nitekim hadis ezberlemek isteyen ya da hadisleri manalarıyla öğrenmek isteyenler için bu eserdeki sınıflandırmalar büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Buna göre gelinen noktada İmam Müslim'in hadis eğitiminin kolaylaşması bağlamında da önemli hizmetleri olduğu ve hadis ilminde yeni bir rota açtığını söyleyebiliriz.

¹²² Mehmet Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93-94.

¹²³ Semih Acet, Nevevî'nin, Minhâc Şerhinde Müslim ve Sahîh'i Hakkındaki Tespit ve Tenkitleri, *Şarkiyat Dergisi*, C. 11, S. 1 (2019), s. 52-73.

¹²⁴ Kannevcî, *el-Hitta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, s. 198.

Her ne kadar Cumhura göre Buhari'nin *Sahih*'i daha ön planda yer alsada bununla birlikte Müslim'in *Sahih*'i Buhâri'ye kıyasla daha güvenilir olduğunu kabul eden alimler de vardır.

Yine bu bağlamda Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Nîsâbüri (ö. 349/960), Müslim'in eseri hakkında “gökyüzünün altında bu kitaptan daha sahih hiçbir kitap yoktur” demektedir. Mağribli bazı ilim adamlarının da Müslim'in eserini *Sahih*'i Buhâri'ye nazaran daha güvenilir kabul ettikleri kaynaklarda belirtilmektedir.¹²⁵ Bu belirlemenin yapılmasında etkili olan ilke şüphesiz İmam Müslim'in derin bir ilmi altyapıya sahip olması ve hocalarıyla kurmuş olduğu yakın ilişkileri etkili olmuştur. Zira Müslim, eserini büyük çoğunluğu hayatta bulunan hadis hocalarının eserlerinden istifade ederek kaleme almıştır. Böylece hadislerin lafızlarını daha iyi muhafaza etmiş, hadisleri aktarırken daha titiz davranmıştır.¹²⁶

Müslim'in ilmî kişiliği ile ilgili pekçok âlim olumlu kanaatlerde bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını Muhammed b. Abdulvehhâb, Muhammed b. Yahyâ, İbrahim b. Ebî Tâlib, İshak b. Mansur gibi âlimler oluşturmaktadır.¹²⁷

Ebû Amr bin Hamdan ise İmam Müslim'i şu şekilde tanıtmaktadır: Ebû Ukde'ye, Buhâri mi daha hafız Müslim mi, diye sordum. O, Muhammed de âlim Müslim de dedi. Sorumu birkaç kez tekrarladım, bunun üzerine; Muhammed bazen Şamlılar konusunda hata yapar. Bunun sebebi ise, kendisinin Şamlıların kitaplarını alıp mütâla etmesidir. Çoğu zaman, bir zâtı künyesi ile kaydeder. Başka bir yerde de ismiyle zikreder ve onların iki ayrı şahıs olduklarını zanneder. Müslim ise, illel konusunda çok az hata yapar. O, Müsned haberleri yazmış, Maktû' ve Mürsel rivayetleri yazmamıştır, dedi.¹²⁸

Ebû Amr el-Müstemlî (v. 284), Müslim'le beraber hadis hocaları İshâk el-Kevsec'den hadisleri yazdıkları sırada Müslim'in hadisleri seçerek, dikkatli bir şekilde aldığını kendisinin ise duyduğu gibi yazdığının farkına

¹²⁵ Kannevcî, *el-Hitta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, s. 198.

¹²⁶ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000, s. 12-13.

¹²⁷ Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahihuhu*, s. 33.

¹²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 12, s. 565.

varınca Müslim'e bakarak "Müslim yaşadığı müddetçe Müslümanlara yararı sürekli devam edecektir" dediğini nakletmektedir.¹²⁹ Bu rivayet Müslim'in ilme ne derece önem verdiğinin açık bir göstergesidir.

Mekki bin Abdan ise Müslim'in kendi eseri hakkındaki düşüncesini, "Kitabımı Ebû Zür'a'ya takdim ettim. Onun illet olduğuna işaret ettiği her şeyi çıkardım. Sahih'tir, bir illeti yoktur dediklerini de kitabıma aldım. Şayet, yeryüzü ehli, iki yüz sene hadis yazsalar, varacakları yer yine bu müsned olur."¹³⁰ İfadeleriyle aktarmaktadır. Yine Müslim *Sahih-i Müslim* eseriyle ilgili şu ifadeleri serdetmektedir: "Müslim, bu eseri hepsini bizzat işittiğim üç yüz bin hadisten seçerek vücuda getirdim," dedi.¹³¹

Müslim ile ilgili diğer âlimlerin bu bilgileri aktarması Müslim'in ilmi kişiliğinin anlaşılması adına önem arz etmektedir. Ayrıca hadislerin isnad zincirleri verilerek güvenilirlikleri son derece artırılmaktadır. Zira hadis ilmindeki en önemli ilkelerden biri, hadisin isnad zincirindeki râvilerinin güvenilir olup olmadığıdır. Nitekim bu alanda bazı oryantalistler İslam dünyasındaki isnad sistemini çok iyi bildikleri halde bunu görmezden gelerek hadis aktarımının bazı eserlerde şifahen yani sözlü olarak yapıldığını ileri sürerek bu durumun hadis ilmini güvenilirliği olmayan bir bilim yapmakta olduğunu iddia ederler.¹³²

İslam hadis literatürü incelendiğinde ise hadis rivayetlerinin tamamının olmasa da bir kısmının Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde yazıya geçirildiği aktarılmaktadır.¹³³ Bununla birlikte yazıya geçirme ve hadisleri kalıcı olarak kayıt altına alma geleneği artarak devam etmiştir. Bu noktada hicri ikinci asrın ilk çeyreğinden sonra yazılı kaynaklardan yoğun bir biçimde yararlanıldığı ve bunun tasnif döneminde tabii bir nakil sistemi haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Müslim'in eserleri bu açıdan ele alındığında ise

¹²⁹ Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980, C. 27, s. 505.

¹³⁰ Kannevî, *el-Hutta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, s. 198.

¹³¹ Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahihuhu*, s. 37.

¹³² İlyas Canikli, "İgnaz Goldziher'in 'İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II' Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7 (2020), s. 348.

¹³³ Ahmet Yücel, "Kitâbet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 81-83

onun ilmi yönünün daha iyi ortaya çıkacağı söylenebilir. Nitekim Müslim'in eserlerindeki hadislerin önemli bir kısmının yazılı kaynaklardan aktarıldığı ifade edilmektedir.¹³⁴

Müslim, Buhâri'nin değinmediği bazı konulara hassasiyetle riayet etmiştir. Bu bağlamda o, "Ahberenâ" ve "Haddesenâ" lafızlarının kullanışını birbirinden ayırdı. Örneğin "Ahberenâ" lafzını hocaları tarafından kendisine okunmuş hadislerle, "Haddesenâ" lafzını ise kendisinin onlara okudukları ile alakalı kullandı. Ayrıca farklı râvilerin rivayetleri arasındaki farkların gösterilmesinde râvilerin karakter ve diğer özelliklerinin açıklanmasında Buhâri'den daha titiz davrandı. Bu ve benzeri hususiyetleri sebebi ile bazı hadisçiler onun eserini Buhâri'nin eserinden daha üstün kabul ettiler.¹³⁵

Nevevî'nin bildirdiğine göre Müslim'in hadis ilmindeki konumunun önemi hakkında âlimlerin icmâsı vardır. Bu bağlamda Müslim'in hıfzı, itkânı ve rihleleri muhaddisler tarafından takdirle karşılanmakta ve önemi vurgulanmaktadır. Nevevî de Müslim'in ilmî kişiliğinden hareketle onun *Sahih* adlı eserinin tüm zamanları kapasayacak nitelekte bir kitap olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁶

2.3. Hocaları

Müslim, *Sahih-i Müslim* eserindeki hadisleri güvenilir bir şekilde ortaya koymak için farklı şehirlere gitmiş ve birçok hadis alim ve münekkidine öğrenci olmuştur. Bu doğrultuda öne çıkan hocaları arasında şu âlimler sıralanabilir:

2.3.1. Abd b. Humeyd

İslam dünyasının önde gelen âlimlerinden olan Abd bin Humeyd, hicrî 170 yılından sonra dünyaya gelmiştir. Önemli bir hadis âlimi olan Abd b. Humeyd, "hafız", "hüccet", "cevvâl" gibi lafızlarla zikredilmektedir. Ebû

¹³⁴ Mehmet Emin Özaşar. "Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in El-Câmiu's Sahih'i", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39 (1999), s. 295.

¹³⁵ M. Zübeyr Sıddık, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966. s. 98-99.

¹³⁶ Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahihuhu*, s.34

Usâme İbn Ebî Fudeyk, Yezid b. Harun ve Yahyâ b. Adem gibi hocalardan dersler almıştır. Abd bin Humeyd sadece Müslim'e değil bununla birlikte Tirmizî ve Buhârî gibi âlimlere de hocalık etmiştir.¹³⁷

Abd bin Humeyd hadisleri derlemek için birçok şehre ziyarete gitmiştir. Bu şehirlerde de hadis âlimlerini dinlemiştir. Müslim, Abd b. Humeyd'den dinlediği hadislerden *Sahih*'inde adı eserde kullanmıştır. Bu doğrultuda Müslim eserinde Abd b. Humeyd'ten 300 civarında hadis rivayet edilmektedir.¹³⁸

2.3.2. Ahmed b. Hanbel

Hadis ilmi söz konusu olduğunda İslam dünyasının en önde gelen âlimlerinden birisi de Ahmed b. Hanbel'dir. Hicrî 164 yılında Bağdat'ta doğan Ahmed b. Hanbel'in ilmi yönü pek çok âlim tarafından takdir edilmektedir.¹³⁹ Öncelikle Bağdat ulemasından dersler alan Ahmed b. Hanbel, daha sonra Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Yemen ve Şam beldelerine ilim ilim yolculukları yapmıştır. Kendisinin bildirdiğine göre hadislerini yazdığı ilk hocası ise Ebû Yûsuf'tur (ö. 182/798).¹⁴⁰

Müslim hocası Ebû Zûr'a Ahmed b. Hanbel'in hadis bilgisinden bahsederken onun Bir milyon hadis ezberlediğini belirttiğinde kendisini bunu nereden bildiği sorulduğunda ise beraber müzâkere ettiklerini ve o hadisleri bablara ayırdığını söylemiştir.¹⁴¹

Müslim, *Sahih*'inde hocası Ahmed b. Hanbel'den 18 hadis rivayet etmiştir. Müslim de tıpkı hocası Ahmed b. Hanbel gibi yazılı kaynaklara büyük önem vermiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in de ezberi çok güçlü olduğu halde hadislerin güvenilir ve geçerli olması için yazılı kaynaklara ayrıca önem vermiştir.

¹³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 12, s. 235.

¹³⁸ Kemaleddin Özdemir, *Hadis İliminde Abd B. Humeyd ve Muntehab Müsnedi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1980, s. 79.

¹³⁹ İbnu'l Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî *Menâkibu'l İmam Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdu'l Hasan, y.y.: Dâru Hicr, 1409, s. 13

¹⁴⁰ İbnu'l Cevzî, *Menâkibu'l İmam Ahmed*, s. 26.

¹⁴¹ İbnu'l Cevzî, *Menâkibu'l İmam Ahmed*, s. 73.

2.3.3. Buhârî

Asıl adı Muhammed b. İsmail olan Buhârî, Hicrî 194 yılında Buhâra’da doğdu.¹⁴² Buhârî’nin en önemli eseri *el-Câmiu’s-Sahîh* adlı eseridir. Hadis literatüründe en güvenilir eser olan bu kitap, Firebrî’nin aktardığına göre 90.000 öğrenci tarafından dinlenmiştir.¹⁴³ Buhârî’nin öne çıkan talebeleri arasında ise Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zür’a er-Râzî, Müslim, Muhammed b. Nasr el-Mervezî gibi hadis âlimleri bulunmaktadır.¹⁴⁴

Müslim Buhari ile Nîşâbur’da karşılaşmış ve talebesi olmuştur. İmam Müslim Buhari’den hadis rivayet etmemiş olsa da hocasının ilmine büyük bir saygı duymuştur. Nitekim bu dönemde Buhari farklı yaklaşımları nedeniyle hem dönemin devlet adamlarıyla hem de bazı ulemâ ile ters düşmüştür. Bu ters düşme konusunu ise Kur’an’ın mahlûk olduğu meselesi oluşturmaktadır. Müslim, Kur’an’ın yaratılmış olduğu görüşünü kabul etmemiştir. Bu fikir ayrımından İmam Müslim Buhari’ye destek vermiştir. Bir diğer hocası olan Zührlî’den de bu nedenle ayrılmış ve ondan aldığı hadisleri ona iade etmiştir.¹⁴⁵

2.3.4. Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe

Hicrî 159 yılında Vasıt ilinde doğan İbn Ebî Şeybe daha sonra Kûfe’ye yerleşmiştir.¹⁴⁶ Henüz çocuk denilebilecek yaşta ilim talebebine başlayan İbn Ebî Şeybe’nin en büyük hocası Şerîk b. Abdullah el-Kâdî’dir.¹⁴⁷ Kendisinden imam Şâfi’nin de hocası olan Vekî’ b. Cerrah başta olmak üzere İsmail b. Ayyâş, Ebî Muaviye, Yezid b. Mikdâm, Hicaz ve Irak halkından birçok muhaddis hadis dinlemiştir.¹⁴⁸ Pek çok rıhle yapan İbn Ebî Şeybe, Basra başta olmak üzere Irak ve Hicaz gibi illere de ilim yolculukları yapmıştır. Bu illerde

¹⁴² Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Tezkiretu’l-Huffâz*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998, C. 2, s. 104.

¹⁴³ M. Zübeyr Sıddık, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 93.

¹⁴⁴ Muhammed Mustafa el-A‘zamî, “Buhari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 375-376.

¹⁴⁵ Muhammed Mustafa el-A‘zamî, “Buhari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 375-376.

¹⁴⁶ Nihat Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu’l-Musannef’i*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, s. 34.

¹⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, C. 11, s. 122.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, C. 11, s. 123.

eğitim görmüş ve hadis ilmi bağlamında kendini geliştirmiştir. Birçok farklı alanda eser ortaya koyan İbn Ebî Şeybe, hadis ilminde de önemli eserler meydana getirmiştir. Bu eserlerin içerisinde ise en önemlisi *Musannef* adlı eseridir.¹⁴⁹

Hadis münekkidlerinin geneli tarafından tevsik edilen İbn Ebî Şeybe'nin hafıza gücünün çok kuvvetli olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim Ebû Zür'a er-Râzî "İbn Ebî Şeybe kadar hafızası güçlü birini görmedim" demektedir. Bu bağlamda Amr b. Ali el-Fellâs bir defasında İbn Ebî Şeybe'nin dört bin hadisi sırasıyla hiç karıştırmadan okuduğunu bildirmektedir. İbn Hibbân da onun hakkında "mutkîn", "hâfız" lafızlarını kullanmaktadır. İbn Ebî Şeybe 235 yılının Muharrem ayında vefat etti.¹⁵⁰

Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh* eserinde İbn Ebî Şeybe'den 1296 hadis rivayet etmiştir. İbn Ebî Şeybe, Müslim dışında Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ahmed b. Hanbel gibi önde gelen muhaddislere de hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁵¹

2.3.5. İshak b. Râhûye

Hicrî 161 yılında Merv şehrinde dünyaya gelmiştir. O da diğer âlimler gibi farkı şehirlere ilim yolculuklarında bulunmuş ve hadis ilmini öğrenmiştir. Bu bağlamda Horasan, Irak, Hicaz ve Yemen gibi bölgelerde Vekî' b. el-Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerinden hadis dinlemiştir.¹⁵² şehirlerinde bulunmuştur. İshâk b. Râhûye, ilk hadis kitaplarından olan *Müsned*'i kaleme almıştır. Bu kitapta hadislerin sıhhat durumlarıyla birlikte hadisin metninde yer alan bazı anlaşılmayan kelimeler açıklanıp yorumları da yapılmıştır. Ayrıca Müslim'in dışında başta Buhârî olmak üzere Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve Ebû Dâvûd gibi muhaddisler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁵³

¹⁴⁹ Dilek Tekin, *Yazılı-Şifâhî Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 100.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, C. 6, s. 4.

¹⁵¹ M. Zübeyr Sıddık, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, s. 90.

¹⁵² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 11, s. 359.

¹⁵³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 11, s. 359-360.

Müslim'in burada ifade edilen hocalarından başka daha birçok hocaları da bulunmaktadır. Nitekim Müslim farklı şehirlerde farklı âlimlere talebelik etmiş ve hadis öğrenmiştir. Bu doğrultuda Müslim'in bazı hocaları şu şekilde sıralanabilir; Yahyâ b. Yahyâ el-Minkârî, Harmele b. Yahyâ, Kuteybe b. Saîd, İbn Vâre, Yahyâ b. Maîn, Saîd b. Mansûr

2.4. Talebeleri

Müslim, çok sayıda hadis hocasından dersler aldığı gibi kendisi de pek çok kişiye hocalık yapmış, hadis rivayetinde bulunmuştur. Onlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

2.4.1. İshâk b. Huzeyme

Hicrî 223 yılında Nîşâbur'da doğan İbn Huzeyme, gerek hadisle ilgili eğitimlerine gerekse diğer din ilimlerine olan eğitimlerine erken yaşta başlamıştır. Bu bağlamda küçük yaşlarda iken Muhammed b. Humeyd ve İshâk b. Râhûye'den hadis dinlemiştir ancak yaşının küçüklüğünden dolayı ileriki zamanlarda onlardan rivayette bulunmamıştır.¹⁵⁴

Müslim de Nîşâbur doğumlu bir âlim olduğundan her iki âlim bu şehirde hoca talebe olmuştur. Kur'ân'ın mahlûk olmadığı konusunda hocası Müslim'le aynı fikirde olan İbn Huzeyme'nin 70 bin hadis ezberlediği ifade edilmektedir.¹⁵⁵

İbn Huzeyme itikadi ve mezhep bağlamında hem Selef düşüncesini hem de Şâfii mezhebini benimsemiştir. İbn Huzeyme önceleri kelami meselelerle ilgilenmese de hadis öğrencilerini Cehmî ve Mu'tezilî görüşlere karşı korumak amacıyla *Kitâbü't-Tevhîd*'i kaleme aldığını söylemiştir. İbn Huzeyme'nin bilinen eserlerinin başında *Kitâbü't-Tevhîd* ve *es-Sahih* gelmektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 14, s. 365.

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 14, s. 372.

¹⁵⁶ Mustafa Işık, "İbn Huzeyme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 79-81.

2.4.2. Ebû Avâne el-İsferâyînî

Ebû Avâne el-İsferâyînî hicrî 230 yılından sonra bir tarihte doğduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁷ Nîşâbur'da doğmuştur. İlk eğitimine Kur'ân-ı Kerîm eğitimiyle başlayan Ebû Avâne el-İsferâyînî, daha sonra fıkıh ve hadis ilimlerine yönelmiştir. Bu doğrultuda o, Mekke, Medine, Mısır, Yemen, Şam Irak ve Horasan gibi şehirlerde zamanın alimlerinden hadis dinlemiştir. Ebû Avâne el-İsferâyînî sadece Müslim'in dışında Muhammed b. Yahyâ, Ebû Zür'a er-Râzî, Ya'kûb b. Süfyân, Ebû Hâtim er-Râzi ve daha pek çok alimden hadis semâ' etmiştir.¹⁵⁸

Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin bilinen eserlerinin başında “*el-Müsnedü'l-muhrec alâ kitâbi Müslim b. el-Haccâc*” adlı eser gelmektedir. Bu eser Ebû Avâne'nin hocası olan Müslim'in temel eseri olan *Sahîh-i Müslim* eserine yazılmış bir mustahrectir. Ebû Avâne bu eserinde kendi isnadları üzerinden *Sahîh-i Müslim*'de geçen rivayetleri destelemektedir. Bu eserinin bir bölümü *Müsnedü Ebû Avâne* adıyla yayımlanmıştır.¹⁵⁹

2.4.3. İbn Sâid el-Hâşimî

Hicrî 228 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Râvileri ve hadisteki illetleri tanıma konusunda yetkin bir isim olan İbn Sâid el-Hâşimî, ilmi bir çevrede büyümüştür. Nitekim hem amcası hem de kardeşleri hadis rivayet eden âlimlerdendir. Kendi ifadesine göre henüz 11 yaşında iken hocası olan Hasan b. İsâ b. Mâsercis'ten hadis yazmıştır.¹⁶⁰

İbn Sâid el-Hâşimî Mekke, Medine başta olmak üzere Beyrut ve Trablus gibi illere de gitmiştir. Bu illerde de hadis ilmini öğrenmeye devam etmiştir. Bununla birlikte İbn Sâid el-Hâşimî'nin kendi eseri olan *Müsned*'i incelendiğinde aktarmış olduğu rivayetlere göre onun Rakka ve Kûfe gibi illere de gittiği söylenebilir.¹⁶¹ Taberâni, Ebû'l Kâsım Begavî ve İbn Adî gibi

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 14, s. 417.

¹⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 14, s. 417.

¹⁵⁹ Mücteba Uğur, “Ebû Avâne el-İsferâyînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s. 79-81.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 14, s. 501.

¹⁶¹ Abdullah Aydın, “İbn Sâid el-Hâşimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

alimlerin kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu İbn Sâid el-Hâşimî, hicrî 318 yılında Kûfe’de vefat etti.¹⁶²

2.4.4. Degûlî

Horasan Bölgesindeki Serahs ilinde doğmuştur. Fıkıh, hadis ve lügat alanlarında büyük bir âlim olan Degûlî, Horasan âlimlerinin şeyhi olarak tanınmaktadır. Nîşâbûr’da ikamet ettiği sırada Başta Müslim olmak üzere Zühî ve Abdurrahman b. Bişr gibi âlimlere talebe olmuştur. Degûlî’nin Hicaz ve Irak bölgelerine ilim tahsili için hadis rihleleri yaptığı kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca Ebû Hâtim b. Hibbân ve İbn Adî gibi alimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. İbn Huzeyme’nin hakkında olumlu konuştuğu Degûlî, hicrî 325 yılında vefat etmiştir.¹⁶³

2.4.5. Eserin Özellikleri

İslam dininin temel iki kaynağından biri olan ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) sözlerini konu alan hadis ilmi, asırlar boyunca din âlimlerinin her zaman ilgilerini çekmiş, dini meselelerin çözümünde önemli rol oynamış ve geniş literatürün olduğu bir alan olmuştur. Bu bağlamda Müslim’in *el-Câmiu’s-Sahîh*’i, İslam ümmeti tarafından asırlardır temel hadis kitaplarından biri kabul edilmiş olup günümüze değin istifade edilen başlıca kaynaklar arasında yerini almıştır. Eserin asıl ismi *el-Câmiu’s-Sahîh* olmakla birlikte daha çok *Sahih-i Müslim* adıyla meşhur olmuştur. Bununla birlikte Müslim’in kendisi tarafından *Müsned* adıyla da zikredildiği görülmektedir.¹⁶⁴

Sahih hadislerin incelenerek ayrıntılı bir şekilde ele alındığı eser, Kur’an-ı Kerim’den sonra en güvenilir kaynaklardan birisi olarak öne çıkmaktadır.¹⁶⁵

Sahih-i Müslim’de müellifin sürekli olarak devam ettiği hadis derslerinde kaydettiği hadisler yer almakla birlikte hadis öğrenmek için gittiği illerde tanıştığı hadis âlimlerinden dinlediği rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim zamanının birçok önemli ilim merkezine seyahat eden ve bu illerde de dersler

¹⁶² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 14, s. 502-505.

¹⁶³ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 14, s. 557-560.

¹⁶⁴ İbnü’s-Salâh, *Siyanetu’l-Sahîh-i Müslim*, s. 67; Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahîhuhu*, s. 37

¹⁶⁵ Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahîhuhu*, s. 38.

alan Müslim, eserini şekillendirmeye bu yıllarda başlamıştır. Bu doğrultuda gittiği her ilde sahih hadisleri öğrenmeye gayret etmiştir. Müslim'in rivayet ettiği hadislerin güvenilirliğini destekleyen önemli unsurlardan biri de onun çok sayıda rihleler gerçekleştirmiş olmasıdır. Nitekim o, kendi döneminde İslam dünyasının merkezî şehirlerinden olan birçok farklı beldeyi ziyaret etmiştir. Bu yolculukların temelinde, Müslim'in sema'a ve âli isnada verdiği önem yatmaktadır.¹⁶⁶ Ancak Müslim, dinlemiş olduğu tüm hadislere *Sahîh*'inde yer vermemiştir. Zira o eserini, 300.000 hadisten seçerek derlemiştir.¹⁶⁷

el-Câmiu's-Sahîh'in önemli bir özelliği de Müslim'in eserini yazdıktan sonra zamanın hadis ilminde otorite kabul edilen isimlere arz etmiş olmasıdır. Bu bağlamda Müslim, *Sahîh*'ini 250/864 yılında tamamlamış, büyük hadis âlimi ve münekkidi olan ve aynı zamanda hocası Ebû Zür'a Razi'ye (ö. 264/878) hadislerin sıhhat derecelerinin kontrol edilmesi amacıyla arz etmiştir. Müslim, hocasının kusurlu bulduğu rivayetleri çıkararak eserine son şeklini vermiştir.¹⁶⁸ Müslim tarafından eserin yazılması tam olarak on beş yıl gibi uzun bir sürede tamamlanmıştır. Bu da eserin büyük bir emek mahsulü olduğunu göstermektedir.

el-Câmiu's-Sahîh'in bir diğer bariz vasfı, sahih olsa dahi üzerinde icma edilmeyen hadislerin Müslim tarafından esere alınmamış olmasıdır.¹⁶⁹ Eserin Buhârî'nin *Sahîh*'ine kıyasla kendisine has bazı özellikleri de bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Hadislerin bütün tariklerini tek bir yerde toplayan Müslim, Buhârî'nin aksine hadislerde taktî' yapmamıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Mehmet Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93-94.

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 12, s. 565.

¹⁶⁸ Abdulmuhsin, *el-İmam Müslim ve Sahihuhu*, s. 38; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 12, s. 568.

¹⁶⁹ Müslim, *Salât*, s. 63.

¹⁷⁰ Taktî: Hadis terimi olarak birkaç konuyu içeren bir hadisin sadece ihtiyaç duyulan kısmını almayı veya bir kısmını bir yerde, diğer kısmını aynı senedle başka bir yerde nakletmeyi ifade eder. Bkz., Mehmet Efendioğlu, "taktî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 483.

2. Müslim, Buhari'nin yaptığı gibi hadislerden hüküm çıkarma ve bu hükümlere göre başlık belirleme yoluna gitmemiştir.¹⁷¹

3. Müslim, kendinden önceki hadis kaynaklarında görülmeyen bir uygulamaya gitmiş ve eserine hadis usulüne dair birçok faydalı bilgilerin bulunduğu bir mukaddime yazmıştır.¹⁷²

4. Müslim, mukaddimesinde, eserini daha sonraki araştırmacıların hadislerin sıhhatine daha kolayca ulaşabilmeleri sebebiyle kaleme aldığını ifade etmektedir.”¹⁷³ Nitekim Müslim bu eserde bir hadisin güvenilir olan kaynaklarını tek tek belirtmektedir. Bununla birlikte belirli bir konudaki hadislerin de aynı yerde toplanması eserin teknik açıdan da öne çıkmasını sağlamaktadır.

Müslim, eserinin mukaddimesinde kitabın üç ana bölümden oluştuğunu bildirmektedir.¹⁷⁴ Ancak bu konuda âlimler arasında farklı görüşler mevcuttur. Nitekim Hâkim ve Beyhaki'ye göre kitap iki bölümden oluşmakta iken Kâdî iyâz, eserin üç bölümden oluştuğunu belirtmektedir. İbn Asâkir ise Müslim'in eserinin sika râviler ve sika derecesine ulaşamamış râviler olmak üzere iki bölümden oluştuğunu, bu durumun sebebinin ise Müslim'in eserini konulara ve bablara taksim edemedi, eserini tam olarak nihayete erdiremeden vefat etmesi olarak açıklamaktadır. Buna rağmen el-Câmiu's-sahih adlı eser İslam ümmeti içerisinde sıhhatiyle şöhreti geniş coğrafyalara ulaşan bir kaynak konumundadır.¹⁷⁵

Müslim'in *Sahih*'ine yazdığı mukaddimesi muhtevastaki hadis ilmine dair önemli bilgiler açısından önemlidir. Eserin hicrî üçüncü asırda yazılmış olması ve sonraki dönem hadis usulü eserlerine kaynaklık etmesi bu mukaddimenin önemini daha da artırmaktadır. Böylece mukaddime bölümü hadis usulü bilgilerinin elde edileceği ilk kaynaklardan biri olma özelliğine

¹⁷¹ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethu'l-Bârî*, s. 12.

¹⁷² Dilek Tekin, *Müslim ve el-Câmiu's-Sahih'i Üzerine*, s. 49-68.

¹⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ*, C. 15, s. 494.

¹⁷⁴ Birinci bölüm; mutkîn, sika râvilerin hadisleri, ikinci bölüm; mutavassıt râviler, üçüncü bölüm; zayıf ve metruk râviler. Bkz; el-Kannûcî, *el-Hitta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, s. 202.

¹⁷⁵ Kannevcî, *el-Hitta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, s. 202-203.

sahiptir. Müslim'in mukaddimesinde yer alan önemli hadis usulü konuları şunlardır:

1. Ricâl ilmi.
2. İsnadın önemi.
3. Hadis rivayet ederken yapılan araştırmaların mahiyeti.
4. Zayıf râvilerden rivayette dikkat etmenin gerekliliği
5. Muan'an rivayetin kabulünde aranan şartlar
6. Mana ile rivayet

Müslim, *Sahîh*'ine hadislerini aldığı râvileri üç kısma ayırmaktadır. Bu taksime göre Müslim'in râvileri şu özellikleri taşımaktadır:

İlk sıradaki râviler en güvenilir olan ve ehliyetli hadis hafızlarıdır. İkinci mertebedeki râviler ise ilk sıradaki râviler gibi güvenilir olmasa da münekkitler tarafından cerhe maruz kalmayan râvilerdir.

Son kısımdakiler de hadis âlimlerinin şüpheyle yaklaştığı râvilerden oluşmaktadır.¹⁷⁶

el-Câmiu's-Sahîh, Müslim'in hadislerin isnadlarına verdiği özel önem ile de dikkat çekmektedir. Nitekim hadisleri hangi tahammül yolu ile aldıysa ona özel sîgalar kullanmaya itina göstermiştir.¹⁷⁷ Ayrıca isnadların âli olmasına ve hadisleri hocalarından sema yolu ile almaya dikkat etmiştir. Onun rihle yolculuklarını genelde bu amaca matuf olarak yaptığı da yukarıda açıklanmıştı. Bu bağlamda onun *Sahîh*'ine aldığı hadisler rubâî ve tûsâî arasında farklılık arz etmekle birlikte çoğunluğunu rubâîler oluşturmaktadır.¹⁷⁸

el-Câmiu's-Sahîh'te isnadı bulunmayan sadece bir hadis bulunmaktadır. Ayrıca kitapta sadece on yedi adet hadisin muallak olduğu aktarılmakta olup biri hariç hepsinin muttasıl isnatları ayrıca verilmektedir. Bu durum, onun

¹⁷⁶ Kannevcî, *el-Hutta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, s. 202.

¹⁷⁷ Abdullah Aydın, "Semâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 457-458.

¹⁷⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 93-94.

Buhârî'den sonra en güvenilir hadis eseri olması unvanını hak ettiğini göstermektedir.¹⁷⁹

Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i her ne kadar Kur'ân'dan sonra en güvenilir iki eserden biri olarak kabul edilse de bazı âlimler tarafından tenkid edilmiştir. Söz konusu tenkitlere bakıldığında bunların daha çok bazı râviler etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Müslim'in eserini ilk eleştiren isimlerin başında eserini tashih için kendisine arz ettiği Ebû Zur'a er-Razi (264/877) gelmektedir. Ebû Zur'a Müslim'in eserine aldığı bazı hadislerin sahih olmadığını iddia ederek tenkit etmektedir.¹⁸⁰ Ebû'l-Fadl el-Herevî, Dârekutnî, İbn Hazm ve Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî gibi âlimler Müslim'in *Sahîh*'ine eleştiride bulunan isimler arasında yer almaktadır

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz âlimler Müslim'in eserine daha çok senet yönünden eleştiri getirmişlerdir. Nitekim Ebû'l-Fadl Herevî "*Ilelu'l-Ehâdis fî Kitâbi's-Sahîh li-Müslim b. el-Haccac*" isimli eserinde, *Sahîh-i Müslim*'deki otuz altı adet hadisi senetlerindeki bir râvi veya birkaç râvilerinden dolayı tenkit etmiştir. Söz konusu eleştirilerden biri *Sahîh-i Müslim*'de geçen "vesvese" hadisi ile ilgilidir. Mezkur hadisin râvilerinden olan Süeyr b. el-Hımsla ilgili Herevî'nin ciddi eleştirileri bulunmaktadır. Herevî onun, hadis alanında güvenilir bir râvi olmadığı, bunun yanında az sayıda rivayette bulunduğu halde aktardığı hadislerin genelinde hata yapan birisi olduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹

Ancak İbn Hacer, bazı hadis âlimlerinin Süeyr b. el-Hıms hakkında ta'dil edici görüşleri olduğunu bildirmektedir. Örneğin Yahya b. Maîn onu sika olarak nitelemiş, İbn Hibban da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Ebû Hâtim sâlihu'l hadis nitelemesinde bulunurken rivayet ettiği hadisin

¹⁷⁹ Dilek Tekin, *Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine*, s. 49-68.

¹⁸⁰ İbnu's-Salâh, *Siyānetu'l-Sahîh-i Müslim*, s. 100.

¹⁸¹ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Hüseyin el-Herevî, *Ilelu'l-Ahâdis fî Kitâbi's-Sahîh li-Müslim b. El-Haccac*, thk. Ali b. Hasan el-Halebî, Riyâd: t.y., s. 42-44.

yazılabileceğini ancak ihticac edilemeyeceğini bildirmiştir. Süeyr b. el-Hıms, Tirmizi ve Dârekutnî tarafından tevsik edilmektedir.¹⁸²

Söz konusu hadisle ilgili tenkit edilen bir diğer râvi Muhammed b. Abdulvahhâb'tır. Abdullah b. Muhammed el-Kâdî, onun rivayet ettiği hadisin illetli olduğunu ve böyle bir râviden Müslim'in rivayet etmesini uygun görmediğini ifade ederek tenkit etmiştir.¹⁸³ Ancak râviler hakkındaki böyle ifadelerin ictihadî değerlendirmeler olduğu dikkate alındığında söz konusu tenkitlerden hareketle Müslim'in değerini düşürmek isabetli olmasa gerekir. Ayrıca esere yöneltlen tenkitler doğrudan asıl hadislerle değil de bu hadisleri güçlendirmek üzere eserde yer alan mütâbî ve şâhid hadislerle yönelik olduğunu unutmamak gerekmektedir.¹⁸⁴

Müslim'in *Sahîh*'ine yönelik tenkitler sadece isnatlarla sınırlı değildir. Kurtubî, Serahsî ve Zemahşerî gibi âlimler *Sahîh*'teki bazı rivayetleri metin açısından da tenkit etmişlerdir. Söz konusu rivayetlerin bir kısmı Kur'an'a muhalif olduğu, tarihi verilerle çeliştiği ileri sürülerek tenkit edilirken, bazıları da isrâiliyattan olmakla eleştirilmiştir.¹⁸⁵

Müslim'in *Sahîh*'i 54 bölüm (kitap) ve 1329 babtan teşekkül etmektedir. Eserdeki kitap isimleri Buhârî'nin *Sahîh*'indeki kitap isimleriyle benzerlik arz etmektedir. Ancak bab başlıkları Müslim'in kendisi tarafından belirlenen isimler değildir. Bunlar daha sonra Nevevî tarafından konulmuştur.¹⁸⁶ Müslim'in *Sahîh*'ine aldığı hadis sayısı mükerrerler çıkarıldığında 3033'tür. Bunlardan 192'sini mevkuf rivayetler oluşturmaktadır. *el-Câmiu's-Sahîh*'te Buhârî'nin aksine 17 gibi oldukça az ta'lik bulunmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸² İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1984, C. 4, s. 105-106.

¹⁸³ Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Amr İdris, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988, C. 2, s. 808-809.

¹⁸⁴ Dilek Tekin, *Yazılı-Şifahi Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri*, s. 82.

¹⁸⁵ Kemal Özcan, *Müslim'e Yöneltlen Eleştiriler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014, s. 68-72.

¹⁸⁶ Abdulmuhsin, *İmam Müslim ve Sahîhuhu*, s. 41.

¹⁸⁷ Abdulmuhsin, *İmam Müslim ve Sahîhuhu*, s. 42.

3. BÖLÜM

ZÜHD HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan zühd ile ilgili hadislerin isnad ve metin açısından tahlili yapılacaktır. Söz konusu hadislerin Arapça metinleri Müslim'in *Sahîh*'inden iktibas edilerek çalışmaya eklenmiştir. Tekrar eden veya mana olarak benzer nitelik taşıyan hadislerin ise sadece birinin isnad ve metin analizi yapılacaktır.

Çalışmaya konu olan hadislerin senedlerinde öncelikli olarak tenkide maruz kalan râvilerin durumları ricâl kaynaklarından araştırılarak ortaya konulacak, ardından hadisin hangi kaynaklarda geçtiği ile ilgili bilgiler dipnotlarda belirtilecektir. Metinlerin analizi ise farklı şerhlerden istifade edilerek özetlenmeye çalışılacaktır.

3.1. Dünyanın Mümin için Zindan Mesabesinde Olması

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي الدَّرَّأَوْرِدِيَّ، عَنِ الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ، وَجَنَّةُ الْكَافِرِ»

Kuteybe b. Saîd → Abdülazîz ed-Derâverdî → Alâ' → Abdurrahman b. Yakup el-Cühenî → Ebû Hureyre → Allah Resûlü (s.a.s):

“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.”¹⁸⁸

İsnad Analizi

Yukarıdaki hadis, aynı lafızlarla Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân, Hâkim ve Taberânî tarafından da rivayet edilmektedir. Bu rivayetlerin tamamı, el-Alâ' → Abdurrahman b. Yakup el-Cühenî → Ebû Hureyre (r.a) tarikiyle rivayet edilmektedir.¹⁸⁹ Hadisin senedinde Alâ' olarak yer alan râvinin tam adı el-Alâ' b. Abdurrahman'dır. Alâ'nın babası olarak zikredilen râvi ise Abdurrahman b. Yakup el-Cühenî'dir. Müslim'in

¹⁸⁸ Müslim “Zühd”, 1 (Hadis No: 2956); Tirmizî, Zühd, 16; İbni Mâce, Zühd, 3.

¹⁸⁹ Tirmizî, “Zühd”, 16 (Hadis No: 2324); İbn Mâce, Zühd, 3, (Hadis No: 4113); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14:44 (Hadis No: 8289); İbn Hibbân, *Sahîh*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, 2:462; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990; Taberânî, *el-Mucemü'l-evsat*, thk. Tarık b. İvaz, Kahire: Dâru'l-Hameyn, t.y., 3:157.

senedindeki Abdülazîz ed-Derâverdî ve Alâ' b. Abdurrahman dışındaki râvilerin tamamı sikadır. Hadisin ilk râvisi Kuteybe b. Saîd hakkında Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâî sika lafzını kullanmaktadır.¹⁹⁰ İsnad zincirinde Alâ' b. Muhammed'in babası olarak zikredilen Abdurrahman b. Yakub da Nesâî ve İclî tarafından tevsik edilmektedir.¹⁹¹

İmam Mâlik Abdülazîz ed-Derâverdî'nin sika bir râvi olduğunu Ahmed b. Hanbel de kendi kitabından rivayet ettiğinde güvenilir ancak başkalarının kitabından rivayet ederken hata yaptığını ifade etmektedir. Yahya b. Maîn de onun hakkında bir defasında onun "esbet ve hucet" bir defasında ise "lâ be's" ifadesini kullanmıştır. Ancak burada Yahyâ b. Maîn'in "lâ be's" ifadesinin o râviyi tevsik anlamına geldiği dikkate alınmalıdır. Ebû Zür'a ise onun hafızasının bazen yanıldığını belirtmektedir. İbn Hibbân da onun sika olduğunu ancak bazen hata ettiğini söylemektedir. Nesâî'nin de onun hadiste kuvvetli olmadığını ifade ettiği nakledilmektedir. İbn Sa'd ise onun sika olduğunu, çok hadis rivayet ettiğini, bununla birlikte galatlarının bulunduğunu, bununla birlikte kendisinden birçok kimsenin rivayette bulunduğunu söylemektedir.¹⁹² Münekkidlerin değerlendirmelerine bakıldığında Abdülazîz ed-Derâverdî'nin sika bir râvi olduğu ancak hafıza konusunda kısmî bir noksanlığının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun yine de makbul bir râvi olduğunu söylemek mümkündür.

Seneddeki râvilerden hakkında cerh bulunan bir diğer isim ise Alâ' b. Abdurrahman'dır. Ahmed b. Hanbel onun sika olduğunu ve hiç kimseden ona dair olumsuz bir açıklama işitmediğini ifade etmektedir. Yahya b. Maîn'den onun hadislerinin hüccet olmadığını söylediğine dair bilgiler nakledilmektedir. Ebû Zür'a da Alâ' b. Abdurrahman'ın hadiste çok kuvvetli olmadığını belirtmektedir. Ebû Hâtim, el-Alâ' için "sâlih" ifadesini kullanırken hadislerinin içinde münker olanların bulunduğunu belirtmektedir. İbn Hibbân'ın tevsik ettiği, Nesâî'nin de hakkında "lâ be'se bih" ifadesini kullandığı el-Alâ' için İbn Sa'd da onun hadis sahifesinin Medine'de meşhur

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. 8, s. 360.

¹⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. 6, s. 301.

¹⁹² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, C.18, s. 189; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. 6, s. 353.

olduğunu ve sika bir râvi olduğunu ifade etmektedir.¹⁹³ Yahya b. Maîn'in cerhte müteşeddîd olduğunu ve münekkîdlerin genelini tevsikini dikkate aldığımızda el-Alâ'nın sika bir râvi olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda söz konusu hadisi en azından hasen olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Tirmizî de hadisi zikrettikten sonra bu rivayetin hasen sahih olduğunu söylemektedir. Ancak burada Müslim'in de söz konusu râvileri kendince sika olarak değerlendirdiği ihtimalini de dikkate almak gerekmektedir. Dolayısıyla Müslim nazarında söz konusu hadisin sahih olduğunu söylemek mümkündür.

Metin Analizi

Hadisin metnine baktığımızda dünyanın mümin için zindan olduğu ifade edilmektedir. Buradaki zindan kelimesinin hakiki manasından ziyade mecaz anlamıyla anlamak daha isabetlidir. Dolayısıyla metindeki zindan kelimesiyle kastedilen mana; müminlerin kâfirler gibi dünya hayatında mutlak özgürlüklerinin olmamasıdır. Zira dünya mümin için bir imtihan mahallidir ve bu imtihanı başarıyla geçebilmesi için uyması gereken kurallara ile yapmakla sorumlu olduğu birtakım eylemler bulunmaktadır. Bu yönüyle dünya hayatı mümin için zindana benzetilmiştir. Müminin vefat etmesiyle birlikte tüm bu kısıtlamalar sona erecek ve artık mümin Allah'ın, kendisi için hazırlamış olduğu sınırsız nimetlere ve sonsuz özgürlükle yaşayacağı cennet hayatına kavuşacaktır.¹⁹⁴

Dünyanın kâfir için cennet olması ise onun iman etmeyip Allah'ı (c.c) inkar etmesinden mütevellit kendisini kısıtlayan veya engelleyen kurallara karşı herhangi bir sorumluluğunun bulunmayışından dolayıdır. Zira o ahirete, yeniden dirilişe, dolayısıyla da dünyadaki eylemlerinden hesaba çekileceğine inanmamakta, buna dair de bir endişe duymamaktadır. Bu durumda dünya sanki kâfir için cennet mesabesinde. Kâfirin ölmesi durumunda ise müminin aksine onun için ebedi mahrumiyetlerin yaşanacağı bir zindan hayatı başlamış olacaktır.¹⁹⁵

¹⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, C. 22, s. 520; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. 8, s. 186.

¹⁹⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim bin Haccac*, Beyrut: Dâru İhya-i Turas, 1392, C. 18, s. 93.

¹⁹⁵ Nevevî, *Minhâc*, C. 18, s. 93.

3.2. Dünyanın Allah Katındaki Değeri

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ بْنِ قَعْنَبٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَغْنِيٍّ ابْنُ بِلَالٍ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِالسُّوقِ، دَاخِلًا مِنْ بَعْضِ الْعَالِيَةِ، وَالنَّاسُ كَنَفَنَهُ، فَمَرَّ بِجَدِّي أَسْلَمَ مَيِّتٍ، فَتَنَّاوَلَهُ فَأَخَذَ بِأُذُنِهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ هَذَا لَهُ بِدَرْهَمٌ؟» فَقَالُوا: مَا نُحِبُّ أَنَّهُ لَنَا بِشَيْءٍ، وَمَا نَصْنَعُ بِهِ؟ قَالَ: «أَتُحِبُّونَ أَنَّهُ لَكُمْ؟» قَالُوا: وَاللَّهِ لَوْ كَانَ حَيًّا، كَانَ عَيْنًا فِيهِ، لِأَنَّهُ أَسْلَمَ، فَكَيْفَ وَهُوَ مَيِّتٌ؟ فَقَالَ: «فَوَاللَّهِ لَلدُّنْيَا أَهْوَنُ عَلَى اللَّهِ، مِنْ هَذَا عَلَيْكُمْ»

Abdullâh b. Mesleme b. Ka'neb → Süleymân b. Bilâl → Ca'fer b. Muhammed → Babası (Muhammed Bâkır) → Câbir b. Abdullâh (r.a):

Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye yakın yüksek yerlerde "Âliye" denilen köylerden birinden şehre girerken pazara uğradı. İnsanlar da onun etrafında bulunuyorlardı. Derken küçük kulaklı ölü bir keçi oğlağının yanından geçti. Ona elini uzatıp kulağından tuttu. Sonra da: "Hanginiz bir dirhem gümüş karşılığında bu ölmüş oğlağın kendisinin olmasını ister?" dedi. Sahabiler: 'Biz onun hiç bir şey karşılığında bizim olmasını dilemeyiz. Onunla ne yapabiliriz ki?' dediler. Resulullah (s.a.s.) bu defa: "Bu ölmüş oğlağın sizin olmasını diler misiniz?" diye sordu. Sahabiler: 'Vallahi, eğer diri olsaydı bile kusuru vardı. Çünkü kulakları küçüktür. Ölü olduğu halde onu ne yapalım?' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): "Allah'a yemin ederim ki, Allah katında şu dünya, bu ölü oğlağın sizin yanınızdaki durumundan daha kıymetsizdir!" buyurdu.¹⁹⁶

İsnad Analizi

Müslim'in Câbir b. Abdullah (r.a) tarikiyle rivayet ettiği yukarıdaki hadis, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Hâkim, Dârimî, Beyhakî ve Taberânî tarafından da nakledilmektedir.¹⁹⁷ Mezkûr hadisin isnadında yer alan râvilerin tamamı sikadır. Sened zincirinde yer alan Ca'fer b. Muhammed (ö. 148/765) adlı râvi, Câ'fer es-Sâdık olarak da bilinmektedir. Söz konusu râvinin babası

¹⁹⁶ Müslim "Zühd", 2 (Hadis No: 2957).

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23:194 (Hadis No: 14930); İbn Mâce "Zühd", 3 (Hadis No: 4111); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4:341; Dârimî, *Sünenü 'd-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987, 1:205; Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003, 1:218; Taberânî, *el-Mucemü 'l-evsat*, 3:197.

olarak zikredilen kişi ise Muhammed Bâkır'dır. Cafer es-Sâdık hakkında bir takım çekimser ifadeler bulunsa da kendisi âlimlerin geneli tarafından sika olarak kabul edilmiştir. Bazı ricâl kaynaklarında Yahya b. Saîd'ın kendisine Cafer es-Sâdık sorulduğunda, kesin olmaya ve tereddütlü cevaplar verdiği nakledilmekte, Buhârî'nin de onunla ihticac etmediğı söylenmektedir. Yahya el-Kattân'ın ise onun asla yalancı olmadığını söylediğı aktarılmaktadır. Bununla birlikte Ebû Zür'a, onun "lâ yüs'el" sika bir râvi olduğunu, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, Iclî, Nesâî, İbn Hibbân, Zehebî ve İbn Hacer de onun sika olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ Buhârî'nin ihticac etmemiş olması ilgili râvinin cerh edilmesi için mutlak bir dayanak değildir. Dolayısıyla burada senedin sahih olduğunu söylemek mümkündür.

Metin Analizi

Hadisin metniyle ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Öncelikle ifade etmek gerekir ki; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eğitim ve öğretim uygulamasında sıkça yer verdiği örneklendirme ve temsil metodu önemli bir yer tutmaktadır. Rivayetlere bakıldığında onun, zaman zaman meseleleri açıklarken insanların görebildikleri somut olaylardan örnekler getirmek suretiyle temsîli anlatımı kullandığı görölmektedir. Bu sayede muhatapların meseleleri anlamaları daha kolay hale gelmektedir. Yukarıda zikredilen hadiste de Allah Resûlü'nün (s.a.s) bu metodu kullandığı görölmektedir. Rivayette bildirildiğı üzere Hz. Peygamber (s.a.s), beraberinde sahâbîlerle birlikte çarşıya uğramış, ardından ölmüş bir keçi yavrusu görünce yanına giderek keçinin o andaki durumunu örnek göstererek bunu, dünyanın Allah katındaki değerine bununla kıyas yapmıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) ölmüş olan keçi yavrusunun durumuyla ilgili sahâbîlere sorular sormuş ve hayvanın o andaki haliyle bir değerinin olmadığını, kimsenin onu kabul etmeyeceğini onların zihinlerine yerleştirmiştir. Ardından da hayvanın durumuyla dünyanın Allah katındaki

¹⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, C. 5, s. 76; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, C. 2, s. 88; Zehebî, *er-Ruvâtü's-sikâtü'l-mütekellem fihim bimâ lâ yücebü reddühüm*, thk. Muhammed İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992, s. 75.

durumunu kıyas ederek dünya hayatının, mümin için asıl değer verilecek bir şey olmadığını temsîli bir usul ile anlatmış olmaktadır.¹⁹⁹

Müslim'in rivayet ettiği mezkûr hadisin şevâhidi mahiyetindeki bir hadiste anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.s), Zü'l-Huleyfe denilen bir yerde ölü bir koyun leşinin yanından geçerken "Siz şu leşi, sahipleri nazarında kıymetsiz olarak mı görüyorsunuz?" diye sormuş, yanındakiler de: "zaten kıymetsizliğinden dolayı sahipleri onu çöplüğe atmışlar!" şeklinde cevap vermişlerdir. Hz. Peygamber de (s.a.s) bunun üzerine; *"Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki dünya, Allah nezdinde şu leşin sahipleri yanında kıymetsiz olduğundan daha kıymetsizdir, demiş ve ardından "Eğer dünya Allah katında bir sivrisineğin kanadına eşit olsaydı Allah Teâlâ o dünyadan hiçbir kâfire bir yudum su dahi içirmezdi."* buyurmuştur.²⁰⁰

3.3. Dünya Nimetlerinin Sınırlı Olması

حَدَّثَنَا هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقْرَأُ: *الْهَآكُمُ التَّكَاثُرُ*، قَالَ: " يَقُولُ ابْنُ آدَمَ: مَالِي، مَالِي، قَالَ: وَهَلْ لَكَ، يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَقْنَيْتَ، أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ، أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ؟ "

Heddâb b. Hâlid→Hemmâm b. Yahyâ→Katâde b. Diâme→Mutarrîf b. Abdullah→Babası (Abdullah b. eş-Şehîr):

*"Ben, Peygamber (s.a.v.)'in yanına gelmiştim. O, Tekâsür Sûresi'ni okumaktaydı ve şöyle buyurdu: "Âdemoğlu malım malım der durur. Hâlbuki ey Âdemoğlu! Senin için malından, yiyip bitirdiğin ya da giyip eskittiğin veya sadaka verip âhirete gönderdiğinden başka neyin var ki?"*²⁰¹

İsnad Analizi

Müslim'in Abdullah b. eş-Şehîr (r.a) tarikiyle rivayet ettiği yukarıdaki hadis, aynı tarik ve lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Şeybe, Nesâî,

¹⁹⁹ Muhammed Emin Abdullah el-Hererî, *el-Kevkebu'l Vehhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, y.y.: Dâru'l Minhâc, 1430, C. 26, s. 330.

²⁰⁰ İbn Mâce "Zühd", 3.

²⁰¹ Müslim "Zühd", 3 (Hadis No: 2958).

Tirmizî, Hâkim, İbn Hibbân tarafından da nakledilmektedir.²⁰² Hadisin senedindeki râvilerin tamamı sika kimselerdir ve senedde inkıta bulunmamaktadır. Dolayısıyla hadis isnad açısından sahihtir.

Metin Analizi

Metinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s.a.s), söz konusu hadisi tekâsur suresi bağlamında îrad buyurmaktadır. Dolayısıyla hadisi, tekâsur sûresinin tefsiri sadedinde kabul etmek mümkündür. Nitekim ilgili surede insanın çoklukla övünerek oyalanmasından ve verilen her nimetten hesaba çekilmesinden bahsedilmektedir. Ayrıca hadisin metnine bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.s) iki hususa dikkat çektiği görülmektedir. Birincisi, insanoğlunun Allah tarafından kendisine verilen ömrü, ona kulluk yerine dünyalık servet elde etmek, çoğaltmak ve bunlarla övünmek uğrunda heba etmesidir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de "*Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, Âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz.*" ayetiyle ifade edilmektedir.²⁰³ Hz. Peygamber'in (s.a.s) dikkat çektiği ikinci husus, insanın hayatta iken kendisi adına kazanabileceği dünyalığın yediği yemek ve eskittiği elbiseden ibaret olduğudur. Bunun yanında insan, sadaka gibi güzel amellerle dünyada iken ahiretine yönelik kalıcı kazanımlar elde edebilmektedir.²⁰⁴

Sahîh-i Müslim'de aynı anlamdaki bir diğer rivayet şöyledir:

حَدَّثَنِي سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " يَقُولُ الْعَبْدُ: مَالِي، مَالِي، إِنَّمَا لَهُ مِنْ مَالِهِ ثَلَاثٌ: مَا أَكَلَ فَأَقْنَى، أَوْ لَبَسَ فَأَبْلَى، أَوْ أُعْطِيَ فَأَقْتَنَى، وَمَا سِوَى ذَلِكَ فَهُوَ ذَاهِبٌ، وَتَارِكُهُ لِلنَّاسِ "

Süveyd b. Saîd→ Hafs b. Meysere→ Alâî b. Abdurrahman→ Abdurrahman b. Yakub→ Ebû Hureyre→ Allah Resûlü (s.a.s):

²⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 26:233 (Hadis No: 16305); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Medine: Dâru'l-Kible, ty., 19:74; Nesâî "Vasâyâ", 1; Tirmizî "Zühd", 31; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2:582; İbn Hibbân, *Sahîh*, 2:474.

²⁰³ Kıyâmet 75/20-21.

²⁰⁴ Hererî, *Vehhâc*, C. 26, s. 332-333.

“Âdemoğlu, "Malım, malım!" der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip (âhirette karşılığını almak üzere) önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?" ”²⁰⁵

İsnad Analizi

Müslim’in Ebû Hureyre tarikiyle rivayet ettiği hadis, aynı lafızlarla Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân ve Beyhakî tarafından da rivayet edilmiştir.²⁰⁶ Bahse konu olan hadisin zikredilen kaynakların tamamında Ebû Hureyre tarikiyle geldiği görülmektedir. Dolayısıyla mezkûr hadisin sahabe râvisi sadece Ebû Hureyre’dir.

Hadisin senesinde yer alan râvilerden Alâî b. Abdurrahman ve Abdurrahman b. Yakub hakkında 53. sayfada değerlendirme yapıldığından dolayı burada ayrıca değinilmeyecektir. Hafs b. Meysere de sika bir râvidir.²⁰⁷ Süveyd b. Saîd hakkında ise cerh ta’dil âlimleri çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Nesâî, Süveyd b. Saîd hakkında sika değildir, başka bir rivayette ise zayıf bir râvidir ifadesini kullanırken *el-Bidâye ve’n-nihâye* adlı eserde de Nesâî’nin görüşünü destekler mahiyette Süveyd’in zayıf bir râvi olduğu belirtilmektedir.²⁰⁸ Ebû Hâtım, onu sadûk olarak nitelerken aynı zamanda hadislerde çok tedlis yaptığını da ifade etmektedir.²⁰⁹ İbn Hibbân ise Süveyd’in çok hata yaptığını vehm sahibi bir râvi olduğunu bildirmektedir. Yahya b. Maîn de Süveyd için kezzâb nitelemesinde bulunmaktadır. Öyle ki bu tenkidini “eğer benim bir atım ve okum olsaydı onunla savaşırdım” sözüyle açıkça beyan etmektedir. Bununla birlikte Dârekutnî, Süveyd hakkında sika ifadesini kullanmaktadır.²¹⁰ Ayrıca Ahmed b. Hanbel “onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum”, bir defasında da “onun saduk bir râvi

²⁰⁵ Müslim, Zühd, 4 (Hadis No: 2959).

²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14:411 (Hadis No: 8813); İbn Hibbân, *Sahîh*, 8/36; Beyhakî, *Şüabü’l-îmân*, 5/37.

²⁰⁷ Ebû Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1271/1952, C. 3, s. 187; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 11, s. 23.

²⁰⁸ Ebû’l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr Ed-Dımaşki, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulhasan, Dâru’l-Hicr, 1997, C. 3, s. 341.

²⁰⁹ Tedlis: “Râvinin bir hadisi, gizli bir kusuru olduğu halde böyle bir durumun olmadığını düşündürecek şekilde rivayette bulunmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Aydın, *“Hadis İstılahları Sözlüğü”*, s. 152.

²¹⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiratu’l Huffâz*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419-1998. C. 2, s. 32; Ali b. Muhammed Cevzî, *Ed-Duafa ve’l Metrukun*, thk. Abdullah Kâdi, Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1406, C. 2, s. 32-33.

olduğunu ümit ediyorum” diyerek “lâ be’s” ifadesini kullanmaktadır. Begavî de onun hafızlardan olduğunu bildirerek tevsik etmektedir.²¹¹

Ebû Zür’a başta olmak üzere Müslim, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Begavî gibi muhaddislerin de kendisinden rivayette bulunması onun güvenilirliğini teyit etmektedir.²¹²

Rical kaynaklarında bir râvi hakkında birbirine tamamen zıt değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Bu durum münekkitlerin râviler hakkındaki öznel kritirlerinden kaynaklanmaktadır. Mecruh râviler hakkında olumlu olumsuz tüm görüşler birlikte değerlendirildiğinde Süveyd’i saduk olarak nitelemek mümkündür. Zira bir râvi hakkında âlimlerin olumlu kanaatleri daha fazla ise râvi makbul olarak kabul edilebilir.²¹³ Dolayısıyla hadisin isnadı için en azından hasen olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanın dünya nimetlerine olan düşkünlüğünü ifade eden bir diğer rivayet ise şöyledir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، وَرُحَيْزُ بْنُ حَرْبٍ، كِلَاهُمَا عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، قَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَتَّبِعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثَةٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ، يَتَّبِعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَيَبْقَى عَمَلُهُ»

Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, Züheyr b. Harb → Süfyan b. Uyeyne → Abdullah b. Ebî Bekr → Enes b. Mâlik → Allah Resûlü (s.a.s):

“Ölüyü (kabre kadar) üç şey takip eder: Ailesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi döner, biri kalır. Ailesi ve malı döner, ameli (kendisiyle) kalır.”²¹⁴

İsnad Analizi

Enes b. Malik’in rivayet ettiği yukarıdaki hadis Müslim dışında Buhari, Tirmizi, Nesâi, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban tarafından da rivayet

²¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. 4, s. 273.

²¹² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, C. 12, s. 249-250

²¹³ Emin Aşıkkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 397-398.

²¹⁴ Müslim, *Zühd*, 5 (Hadis No: 2960).

edilmektedir.²¹⁵ İsnad zincirinde yer alan tüm râviler güvenilir ve sika kimselerdir.²¹⁶ Ayrıca Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, Müslim'in hocasıdır.²¹⁷ Mezkur râvi, Nesâî ve İbn Hibban tarafından "sika" lafzıyla anılmaktadır. İshak b. Râhûye de Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî hakkında tevsik edici ifadeler kullandıktan sonra onun vefat ettiği gün için "tüm dünyanın imamı vefat etmiştir" diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.²¹⁸

Kaynaklarda hadis ilmini Yahyâ b. Main'den aldığı bildirilen Züheyr b. Harb'ın sika, hafız, mutkin bir râvi olduğu ifade edilmektedir.²¹⁹ Ayrıca Yahyâ b. Main ve Nesâî tarafından da tevsik edilmektedir.²²⁰ İbn Hibban da *es-Sikât* adlı eserinde onu zikretmektedir.²²¹ Züheyr b. Harb'ın Buhârî'nin hocası olduğu ifade edilmektedir.²²² Süfyan b. Uyeyne'nin de hadiste sebt ve sika bir râvi olduğu belirtilmektedir.²²³ Dolayısıyla hadisin senedinde ınkıta bulunmamaktadır. Bu durumda hadisin isnad açısından sahih olduğunu söylemek mümkündür.

3.4. Hz. Peygamber'in Ümmetini Dünyevîleşmeye Karşı Uyarısı

حَدَّثَنِي حَزْمَةُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ يَغْنِي ابْنَ حَزْمَةَ بْنِ عِمْرَانَ التَّحِيْبِي، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ الْمُسَوَّرَ بْنَ مَخْرَمَةَ، أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ وَهُوَ خَلِيفُ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤْيٍ، وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ، يَأْتِي بِجَزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ صَالِحُ أَهْلِ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتْ الْأَنْصَارُ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ، فَوَافُوا صَلَاةَ الْفَجْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْصَرَفَ، فَتَعَرَّضُوا لَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ رَأَوْهُمْ، ثُمَّ قَالَ: «أَطْنُكُمُ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدِمَ بِشَيْءٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ؟» فَقَالُوا: أَجَلٌ

²¹⁵ Buhari, Rikak, 42; Tirmizi, Zühd, 46; Nesâî, Cenâiz, 52; İbn Hibbân, *Sahîh*, 7/374.

²¹⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetu's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ' ve zikru mezâhibihim ve ahlâbihim*, thk. Abdulalim Abdulazim Bestevi, Medine: Mektebetu ed-Dâr, 1405, C. 2, s. 318; Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C. 5, s. 17.

²¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, C. 14, s. 278.

²¹⁸ Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr Ed-Dımaşki, *et-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve ma'rifetu's-Sikât*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salim Al-i Nu'man, Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs, 2011, C. 2, s. 298-299.

²¹⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, C. 1, s. 174.

²²⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzîb*, C. 3, s. 343.

²²¹ İbn Hibban, *es-Sikât*, C. 8, s. 256.

²²² İbn Kesîr, *Ma'rifetu's-Sikât*, C. 3, s. 172.

²²³ Ebu'l Hasen Ahmed b. Abdullah b. Salih el-İclî, *Târihu's-Sikât*, Dâru'l Bâz, 1984, s. 194.

يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «فَابْشِرُوا وَأَمْلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ مَا الْفَقْرَ أَحْسَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنِّي أَحْسَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسِطَ الدُّنْيَا عَلَيْكُمْ، كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوا كَمَا تَنَافَسُوهَا، وَتُهْلِكُكُمْ كَمَا أَهْلَكْتُهُمْ»،

Harmele b. Yahyâ b. Abdullah → Abdullah b. Vehb el-Kureşî → Yunus b. Yezîd el-Eylî → İbn Şihâb ez-Zührî → Urve b. Zübeyr el-Esedî → Misver b. Mahreme el-Kureşî → Amr b. Avf el-Ensârî (r.a)²²⁴

İsnad Analizi

Müslim'in Amr İbn Avf el-Ensârî tarikiyle rivayet ettiği yukarıdaki hadis, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Mâce, Nesâî ve Beyhakî tarafından aynı tarikle nakledilmektedir.²²⁵ Söz konusu hadis, mezkûr kaynakların tamamında İbn Şihâb ez-Zührî → Urve b. Zübeyr el-Esedî → Misver b. Mahreme el-Kureşî → Amr İbn Avf el-Ensârî isnadıyla yer almaktadır. Dolayısıyla hadisin sahâbe râvisi sadece Amr İbn Avf el-Ensârî'dir. tektir. Seneddeki ortak râvilerin hepsi sika kimselerdir.

Müslim'in senedindeki Harmele b. Yahyâ b. Abdullah dışındaki râviler sikadır. Ebû Hâtim er-Râzî, Harmele b. Yahyâ b. Abdullah'ın hadislerinin yazılabileceğini ancak ihticac edilemeyeceğini ifade etmektedir. İbn Adî, onu Abdullah b. Muhammed el-Ferhâzânî'ye sorduğunu ve hadislerinin zayıf olduğuna dair karşılık aldığını belirtmektedir. Yahya b. Maîn de onun Abdullah b. Vehb el-Kureşî'den gelen hadisleri en iyi bilenlerden olduğunu söylemektedir. Harmele b. Yahyâ yukarıdaki hadisi de Abdullah b. Vehb el-Kureşî'den rivayet etmektedir. Ancak İbn Adî, Yahya b. Maîn'in Harmele b. Yahyâ ile ilgili zikretmekten hoşlanmayacağı derecede olumsuz bazı şeyler söylediğini de belirtmektedir. Bununla birlikte İbn Adî, Harmele b. Yahyâ b. Abdullah'ın hadislerini araştırdığını ve çoğunda zafiyeti gerektirecek bir durum tespit etmediğini ifade etmektedir.²²⁶ İbn Hibbân da Harmele b. Yahyâ b. Abdullah'ın ismini *es-Sikât*'ında zikretmektedir.²²⁷ Bu açıklamalardan hareketle Müslim'in, Harmele b. Yahyâ'yı hadis alma konusunda güvenilir

²²⁴ Müslim, Zühd, 6 (Hadis No: 2961).

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28:469 (Hadis No: 17234); Buhârî "Cizye", 1; İbn Mâce "Fiten", 18 (Hadis No: 3997); Nesâî "Siyer", 112 (Hadis No: 8713); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/320.

²²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5:548 vd.; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2:229.

²²⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Şerefüddin Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395/1975, 6/233.

bulduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ondan hadis alınamayacağına dair bir açıklamanın olmaması da bunu desteklemektedir. Ayrıca hadisin Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve İbn Mâce tarafından verilen senedleri sahihtir. Dolayısıyla burada Harmele b. Yahyâ hakkındaki açıklamaların hadisin sıhhatine zarar vermediğini söylemek mümkündür.

Metin Analizi

Hadisin metnine bakıldığında Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından Bahreyn'e vergi toplamak üzere gönderilen Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın (r.a) yüklü miktarda cizye ile Medine'ye döndüğü görülmektedir. Bu durumdan haberdar olan birçok sahabenin sabah namazını kılmak üzere Mescid-i Nebeviye geldikleri ve bu sebeple mescidin sıradan bir güne nazaran daha kalabalık olduğu bildirilmektedir. Zira evi mescidi nebeviye uzak olanların kendi mahalle veya kabile mescitlerinde namazlarını eda ettikleri belirtilmektedir. Mescitte oluşan bu kalabalığın sebebini anlayan Hz. Peygamber (s.a.s) sahabîlerin durumlarını bildiğinden dolayı onlara tepki göstermemiş, tebessüm ederek sevinmelerine müsaade etmiştir. Zira O, sahabîlerin bu tutumunun dünya hırsından değil nafakalarını temin etmekteki sıkıntılarından kaynaklandığını bilmektedir.²²⁸

Hz. Peygamber (s.a.s) sahabenin Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın getirdiği cizye karşısındaki tepkilerini karşıladıktan sonra onların şahsında ümmeti hakkında duyduğu bir endişesini de dile getirmektedir. Söz konusu endişe onların mal varlıkları arttıkça servet yarışına girmeleri ve bunun sonucunda hem dünya hem de ahiret açısından zarara uğrayacak olmalarıdır. Zira söz konusu hadisin şerhlerine bakıldığında zenginliğin beraberinde getirdiği imkânlardan dolayı bir imtihan olduğu ve kişiyi dalaletle sürükleyebileceğini bildirilmektedir.²²⁹ Nitekim hadiste de Hz. Peygamber (s.a.s) maddi imkanların artmasından dolayı geçmiş ümmetlerin yok oluşlarına dikkat çekmektedir.²³⁰ Bu bağlamda aşağıdaki ayet ve hadiste bu hususa vurgu yapılmaktadır.

²²⁸ Hererî, *el-Kevkebu'l Vehhâc*, C. 26, s. 337.

²²⁹ Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa el-Etyûbî el-Vellevî, *el-Bahru'l-muhîtü's-seccac fi Şerhi İmam Müslim b. el-Haccâc*, İbnu'l Cevzi, 1436/2014, C. 45, s. 67.

²³⁰ Hererî, *el-vehhâc*, C. 26, s. 337-339.

“Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer.”²³¹ ayeti ile “Dünya sevgisi her çeşit hatalı davranışların başıdır. Bir şeye olan sevgin seni kör ve sağır yapar.”²³²

Hz. Peygamber’in (s.a.s) ümmetini dünyevîleşmeye karşı aynı anlama gelebilecek bir diğer uyarısı şöyledir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ سَوَادٍ الْعَامِرِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ بَكْرَ بْنَ سَوَادَةَ، حَدَّثَهُ أَنَّ يَزِيدَ بْنَ رَبَاحٍ هُوَ أَبُو فِرَاسٍ، مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا فُتِحَتْ عَلَيْكُمْ فَارِسُ وَالرُّومُ، أَيُّ قَوْمٍ أَنْتُمْ؟» قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: نَقُولُ كَمَا أَمَرَنَا اللَّهُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ، تَتَنَافَسُونَ، ثُمَّ تَتَحَاسَدُونَ، ثُمَّ تَتَدَابَرُونَ، ثُمَّ تَتَبَاغَضُونَ، أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ، ثُمَّ تَتَطَلَّفُونَ فِي مَسَاكِينِ الْمُهَاجِرِينَ، فَتَجْعَلُونَ بَعْضُهُمْ عَلَى رِقَابِ بَعْضٍ»

Amr b. Sevvâd el-Âmirî → Abdullah b. Vehb el-Kureşî → Amr b. Hâris el-Ensârî → Bekir b. Sevâde el-Cizâmî → Yezîd b. Rebâh el-Kureşî → Abdullah b. Amr b. el-Âs → Hz. Peygamber (s.a.s):

“Size İran ve Bizans hazineleri fetholunduğu zaman acaba sizler nasıl bir topluluk olacaksınız?” buyurdu. Abdurrahman b. Amr: ‘Allah’ın bizlere emretmiş olduğu gibi Allah’a hamd etme, şükretme ve O’ndan fazlını isteme mahiyetinde sözler söyleriz!’ dedi. Rasululah (s.a.v.): “Bundan başka bir şey yapmaz mısınız? Birbirinizle nefsanîyet yarışına düşersiniz. Birbirinizle hasetleşirsiniz. Sonra birbirinize sırt çevirirsiniz. Sonra birbirinize buğzedersiniz veya buna benzer şeyler yaparsınız. Sonra muhacirlerin fakirlerine gider, onları birbirlerinin boyunları üzerine komutanlar yaparsınız” buyurdu.²³³

İsnad Analizi

Sahâbeden Abdullah b. Amr b. el-Âs tarafından rivayet edilen yukarıdaki hadis, Müslim dışında İbn Mâce, İbn Hibbân ve Beyhakî tarafından da

²³¹ İsra, 17/18.

²³² Ebû Dâvud, Edep, 125.

²³³ Müslim, Zühd, 7 (Hadis No: 2962).

nakledilmektedir.²³⁴ Söz konusu rivayet, mezkûr kaynakların tamamında Abdullah b. Vehb el-Kureşî → Amr b. Hâris el-Ensârî → Bekir b. Sevâde el-Cizâmî → Yezîd b. Rebâh el-Kureşî → Abdullah b. Amr b. el-Âs tarikiyle gelmektedir. Bu râvilerin tamamı güvenilir kimselerdir ve haklarında cerh bulunmamaktadır. Bununla birlikte Amr b. Sevvâd el-Âmirî isimli râvi hakkında Ebû Hâtim er-Râzî “sadûk” ifadesini kullanmaktadır.²³⁵ Dolayısıyla hadis isnad açısından sahihtir.

Metin Analizi

Yukarıda zikredilen hadisin bir önceki rivayet ile benzer muhtevaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine de bu hadis ile ilgili birkaç hususa değinmek gerekirse şunlar ifade edilebilir; Hz. Peygamber (s.a.s) bir önceki hadiste olduğu gibi bu rivayette de ümmeti adına duyduğu endişesini dile getirmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s), Fars ve Rum (Bizans) devletlerinin fethedileceği haberini de vermektedir. Zikredilen hadis bu yönüyle Hz. Peygamberin (s.a.s) nübüvvetine de bir delil olarak gösterilmektedir.²³⁶ Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.s) vefatından kısa bir süre sonra Fars devletinin tamamı, Bizans topraklarının ise ciddi bir kısmının Müslümanlar tarafından fethedildiği bilinmektedir.

Kurtubî’nin bildirdiğine göre hadiste yer alan Hz. Peygamberin (s.a.s) “siz o gün hangi kavimsiniz” şeklinde ifade ettiği istifhami cümle gramer açısından ihbari bir cümle olup, sormuş olduğu hususun gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Nitekim tarihten günümüze değin olaylara bakıldığında hadiselerin Hz. Peygamberin (s.a.s) bildirdiği çerçevede cereyan ettiği ve halen de bu doğrultuda devam ettiği görülmektedir. Farklı boyutlarda olsa da Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde de dünyevileşmenin bazı sınırlı örneklerini görmekteyiz. Şöyle ki, Tebuk gazvesine bazı sahâbîlerin katılmayıp ardından “*Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla*

²³⁴ İbn Mâce “Fiten”, 18 (Hadis No: 3997); İbn Hibbân, *Sahîh*, 15/82; Beyhakî, *Şüabü’l-îmân*, thk. Abdülalî Abdülhamîd, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003, 12/534.

²³⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 22/58 vd.; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 8/45 vd.

²³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ üşkile min telhîsi kitâbi Müslim*, Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996, C. 7, s. 113.

yetinmeye razı mı oldunuz?”²³⁷ hitabına maruz kalmaları, Hz. Peygamber (s.a.s) hutbe okurken bazı sahâbîlerin hutbeyi bırakıp kervanı karşılamaya gitmesi ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) uyarılarına rağmen yerlerini terk eden okçuların bu tutumları ilk dönemlerden itibaren dikkat çekici örneklerdir.²³⁸ Ayrıca sahabe son kertede Kur’an-ı Kerim’in ve Peygamber efendimizin (s.a.s) ikazları doğrultusunda bu zaaflarından arınmış, Allah ve Resûlünün rızasını da kazanmıştır. Bu husus ayette şöyle ifade edilmiştir.²³⁹

Tarihe bakıldığında zamanın ilerlemesiyle seküler anlayışın daha ileri ve uç boyutlara ulaştığı görülmektedir.²⁴⁰ Hz. Peygamber’in (s.a.s) vefatından sonra yapılan fetihler ve bu fetihlerle elde edilen yüklü ganimetler nedeniyle Müslüman toplumların refah seviyesinin de yükseldiği bilinmektedir. Buna bağlı olarak hadisin verdiği mesaj doğrultusunda özellikle günümüzde maddî birtakım imkânların artmasıyla ahirete yönelik bilincin zayıfladığı görülmektedir. Bu durum, Müslümanlar arasında var olan sevgi, şefkat, merhamet, birlik-beraberlik, dayanışma, diğerkâmlık ve îsar gibi ahlakî erdemler yerine kıskançlık, haset, kin ve hatta düşmanlık gibi olumsuz tutumların yerleşmesine de neden olmuştur. Nitekim söz konusu hadiste Hz. Peygamber, (s.a.s) çağlar öncesinden ümmetini gelecekte karşılaştacağı birtakım problemlere karşı ikaz etmektedir.²⁴¹

Hz. Peygamber’den (s.a.s) konuyla ilgili rivayet edilen bir diğer hadis ise şöyledir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، وَفُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ - قَالَ فُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا، وَقَالَ يَحْيَى: أَخْبَرَنَا - الْمُعِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَزَامِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلُ مِنْهُ مِمَّنْ فَضِّلَ عَلَيْهِ»

Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbûrî, Kuteybe b. Saîd → Mugîre b. Abdurrahman → Ebû’z-Zinâd → A’rec → Ebû Hureyre → Allah Resûlü (s.a.s):

²³⁷ Tevbe Suresi, 9/38.

²³⁸ Süleyman Karacelil, *Toplumsal Göstergelerde Dünyevîleşme*, s. 35-36.

²³⁹ Tevbe Suresi, 9/100.

²⁴⁰ Süleyman Karacelil, *Toplumsal Göstergelerde Dünyevîleşme*, s. 36.

²⁴¹ Kurtubi, *el-Müfhim limâ üşkile min telhîsi kitâbi Müslim*, C. 7, s. 113.

“Sizden birisi mal ve yaratılış bakımından kendisinden daha üstün bir kimseyi gördüğü zaman hemen kendinden daha aşağıda olan kimselere baksın!”²⁴²

İsnad Analizi

Müslim’in Buhârî ile birlikte rivayet ettiği bu hadis, benzer lafızlarla Tirmîzî, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban tarafından da rivayet edilmektedir.²⁴³ Söz konusu hadisin zikredilen kaynakların tamamında Ebû Hureyre tarikiyle geldiği görülmektedir. Dolayısıyla mezkur hadisin sahâbe râvisi bir önceki hadiste olduğu gibi sadece Ebû Hureyre’dir. İsnad zincirinde yer alan diğer râvilerin tamamı sika ve haklarında cerh bulunmayan râvilerdir.²⁴⁴ Kuteybe b. Said hakkında 52. Sayfada bilgi verildiğinden dolayı burada ayrıca değinilmeyecektir. Ebû Zür’a, Yahyâ b. Yahyâ’nın sika bir râvi olduğunu ifade ettikten sonra Ahmed b. Hanbel’in Yahyâ b. Yahyâ hakkında “onun fazileti ve itkânı ne büyüktür” sözlerini bizzat işittiğini ifade etmektedir.²⁴⁵ Ebû Dâvud, hadisin senedinde yer alan Mugîre b. Abdurrahman hakkında “lâ be’s” ifadesini kullanarak tevsik etmektedir.²⁴⁶ Hadisin senedinde Ebû’z-Zinâd olarak zikredilen râvinin tam adı Abdullah b. Zekvân el-Kureşî’dir. Yahyâ b. Maîn onun hakkında “sika ve hüccet” lafızlarını kullanarak tevsik etmektedir.²⁴⁷ İsnad zincirince A’rec olarak zikredilen râvinin asıl adı Abdurrahmân b. Hürmüz’dür. Söz konusu râviyi Ebû Zür’a, tevsik etmektedir.²⁴⁸ Bu durumda hadisin râvilerinin sika, isnadının da muttasıl ve sahih olduğunu söylemek mümkündür.

Metin Analizi

İnsanoğlunun fitratı gereği servet, makam ve gösterişe düşkünlüğü bulunmaktadır. Söz konusu hadiste kişinin bu zaaflarını nasıl dengeleyeceği gösterilmektedir. Bu doğrultuda mümin, kendisinden daha üstün özelliklere

²⁴² Müslim, Zühd, 8 (Hadis No:2963).

²⁴³ Buhârî, Rikâk, 30, Tirmizi, Kıyamet, 58, 38, İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13:491 (Hadis No:8147); İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/489.

²⁴⁴ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şahin, *Târîhu esmâ’i’ d-du’afâ’ ve’l-kezzâbîn ve’l-Metrûkîn*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezheri, Kahire: el-Fârûkî’l-Hadisiyye, 1430, s. 305; el-İclî, *Târîhu’s-Sikât*, C. 2, s. 26, 76, 89.

²⁴⁵ Ebû Hâtim er-Razi, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. 9, s. 197.

²⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. 10, s. 266.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. 5, s. 203.

²⁴⁸ Ebû Hâtim er-Razi, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. 5 s. 297.

sahip kimseler karşısında kapılabileceği hırs, kıskançlık, haset ve kin gibi olumsuz duygulardan da kendisini korumuş olacaktır. Ayrıca insanlar Allah'ın kendilerine takdir ettiği imkân ve kabiliyetler bakımından birbirlerinden farklı yaratılmıştır.²⁴⁹

Şerhlerin geneline bakıldığında mezkur hadisin verdiği mesaj ile ilgili olarak insanın her haline şükretmesi, sıkıntılar karşısında sabretmesi, kanaatkâr olması ve Allah'ın (c.c) takdirine rıza göstermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira mümin, varlıkla ve yoklukla yaratıcı tarafından sınanacağını bilincinde olmalıdır. Hulasa bir kul için esas olan Allah'ın rızasını kazanmak ve bu doğrultuda bir hayat sürmektir.²⁵⁰ Taberî söz konusu hadisin hayra dair her şeyi kapsayan veciz bir hadis olduğunu ifade etmektedir. Örneğin kişi, ibadet açısından kendisinden daha üstün bir kimseyle karşılaştığında ona özenecek ibadetlerini arttıracaktır. Bununla birlikte kişi, maddi imkânlar açısından kendisinden daha kötü durumda olan kimseleri düşündüğünde mevcut durumuna şükredip Allah'a karşı tevekkül içerisinde olacaktır. Böylece insan, hiçbir zaman isyan etmeyip Allah'a olan teslimiyetini gösterecek ve maddi manevi birçok hayrı da elde etmiş olacaktır.²⁵¹

Müslim'in *Sahîh*'indeki aynı anlama gelen diğer bir rivayet ise şöyledir:²⁵²

Züheyr b. Harb ve Cerir b. Abdulhamid → Ebû Kureyb → Ebû Muaviye → İbn Ebî Şeybe → Vekî b. Cerrah → A'meş → Ebû Salih es-Semmân → Ebû Hureyre → Allah Resûlü (s.a.s):

“Nimetler konusunda sizden üsttekilere değil, daha aşağıdakilere bakın. Bu Allah'ın üzerinizdeki nimetini hor görmemenize daha uygun

²⁴⁹ İsra, 17/21; Nisa, 4/32

²⁵⁰ Ebû'l-Hasen Nûriddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtül Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtıl Mesâbih*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1423/2002, C. 8, s. 328.

²⁵¹ Cemaleddin Ebû'l Ferec, *Keşfu'l Müşkil Min Hadisi's-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el Bevvâb, Riyad: Dâru'l vatan, ty., C. 3, s. 513.

²⁵² وَحَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، ح وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، ح وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ - وَاللَّفْظُ لَهُ - حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «انْظُرُوا إِلَى مَنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ، وَلَا تَنْظُرُوا إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ، فَهُوَ أَجْدَرُ أَنْ لَا تَزْدُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ - قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ - عَلَيْكُمْ»

*bir davranıştır.-Ebû Muaviye rivayetinde “sizin üzerinizdeki (nimetini)” ibaresi geçmiştir.*²⁵³

İsnad

Ebû Hureyre tarikiyle rivayet edilen hadis, aynı lafızlarla Tirmizi, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel tarafından da nakledilmektedir.²⁵⁴ Ayrıca senedde kopukluk bulunmadığı gibi râvilerin tamamı da sika'dır. Cerîr b. Abdulhamid iclî tarafından tevsik edilmektedir.²⁵⁵ Züheyr b. Harb 61. sayfada daha önce değerlendirmeye tabi tutulduğundan dolayı burada tekrar değinilmeyecektir. Sened zincirinde Ebû Kureyb olarak zikredilen râvinin tam adı Muhammed b. Alâ'dır. Söz konusu râvinin hafız, sika ve esbet bir muhaddis olduğu bildirilmektedir.²⁵⁶ Muhammed b. Hâzım'ın (Ebû Muaviye) *el-Bidaye* adlı eserinde meşhur sika râvilerden olduğu bildirilmektedir.²⁵⁷ Mesela A'meş, Muhammed b. Hâzım'dan iman, abdest, zekat, hac gibi konularda rivayetlerde bulunmuştur.²⁵⁸

Hadisin diğer bir râvisi olan İbn Ebî Şeybe de İbn Hibbân tarafından tevsik edilmektedir.²⁵⁹ Vekî' b. el-Cerrâh, İmam Şâfi'nin hocasıdır ve kaynaklarda sika, hadis hafızı, salih, edib bir kimse olarak tavsif edilmektedir.²⁶⁰ Hadisin sened zincirinde A'meş ismiyle zikredilen râvinin tam adı Süleyman b. Mihrân'dır. Söz konusu râvi hakkında Yahyâ b. Maîn ve İclî “sika” lafzını kullanmaktadır.²⁶¹ Ebû Salih'in de tâbiin ehlinde sika bir râvi olduğu bildirilmektedir.²⁶²

²⁵³ Müslim, Zühd, 9.

²⁵⁴ Tirmizî, Kıyamet, 58, Libâs 38; İbni Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12:418 (Hadis No: 7449)

²⁵⁵ İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 267.

²⁵⁶ Zehebi, *Tezkiretu'l Huffâz*, C. 2, s. 62; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, Hindistan: Dâiretu'l-Meârif, 1390/1971, C. 7, s. 499; Mizzî, *Tehzîbu'l Kemâl*, C. 26, s. 247; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 9, s. 105.

²⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. 14, s. 86.

²⁵⁸ Zehebi, *Tezkiretu'l Huffâz*, C. 2, s. 62; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 442.

²⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 8, s. 358.

²⁶⁰ el-İclî, *Ma'rifetu's-sikât*, C. 2, s. 341; Ebû Hâtim er-Râzi, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. 1, s. 222.

²⁶¹ Ebû Hâtim er-Râzi, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. 4, s. 146; İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 432

²⁶² İclî, *Ma'rifetu's-Sikât*, C. 1, s. 345.

Yukarıda zikredilen hususiyetler hadisin tüm râvilerinin güvenilir olduğunu ve senedinin muttasıl olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hadisin isnad açısından sahih olduğunu söylemek mümkündür.

5. Nimetlere Karşı Şükrün Edası

حَدَّثَنَا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: " إِنْ ثَلَاثَةً فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ: أَبْرَصَ، وَأَقْرَعَ، وَأَعْمَى، فَأَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَبْتَلِيَهُمْ، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مَلَكًا، فَآتَى الْأَبْرَصَ، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: لَوْ أَنَّ حَسَنٌ، وَجِلْدٌ حَسَنٌ، وَيَذْهَبَ عَنِّي الَّذِي قَدْ قَذَرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ عَنْهُ قَذَرُهُ، وَأُعْطِيَ لَوْنًا حَسَنًا وَجِلْدًا حَسَنًا، قَالَ: فَأَيُّ الْمَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: الْإِبِلُ - أَوْ قَالَ الْبَقَرُ، شَكَ إِسْحَاقُ - إِلَّا أَنَّ الْأَبْرَصَ، أَوْ الْأَقْرَعَ، قَالَ أَخَذَهُمَا: الْإِبِلُ، وَقَالَ الْآخَرُ: الْبَقَرُ، قَالَ: فَأُعْطِيَ نَاقَةً غُشْرَاءَ، فَقَالَ: بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فِيهَا، قَالَ: فَآتَى الْأَقْرَعَ، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: شَعْرٌ حَسَنٌ وَيَذْهَبَ عَنِّي هَذَا الَّذِي قَدْ قَذَرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ عَنْهُ، وَأُعْطِيَ شَعْرًا حَسَنًا، قَالَ: فَأَيُّ الْمَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: الْبَقَرُ، فَأُعْطِيَ بَقَرَةً حَامِلًا، فَقَالَ: بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فِيهَا، قَالَ: فَآتَى الْأَعْمَى، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: أَنْ يَرِدَّ اللَّهُ إِلَيَّ بَصَرِي، فَأَبْصِرَ بِهِ النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَردَّ اللَّهُ إِلَيْهِ بَصَرَهُ، قَالَ: فَأَيُّ الْمَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: الْغَنَمُ، فَأُعْطِيَ شَاةً وَالِدًا، فَأَتَتْ هَذَانِ وَوَلَدَ هَذَا، قَالَ: فَكَانَ لِهَذَا وَادٍ مِنَ الْإِبِلِ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنَ الْبَقَرِ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنَ الْغَنَمِ، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ أَتَى الْأَبْرَصَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مُسْكِينٌ، قَدْ انْقَطَعَتْ بِي الْجِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلَا بَلَاغَ لِي الْيَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بَكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي أَعْطَاكَ الْوَنَ الْحَسَنَ، وَالْجِلْدَ الْحَسَنَ، وَالْمَالَ بَعِيرًا، أَتَبْلُغُ عَلَيْهِ فِي سَفَرِي، فَقَالَ: الْخُفُوقُ كَثِيرَةٌ، فَقَالَ لَهُ: كَأَنِّي أَعْرِفُكَ، أَلَمْ تَكُنْ أَبْرَصَ يَفْذَرُكَ النَّاسُ؟ فَفِيرًا فَأَعْطَاكَ اللَّهُ؟ فَقَالَ: إِنَّمَا وَرِثْتُ هَذَا الْمَالَ كَابِرًا عَنْ كَابِرٍ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا، فَصَبِّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، قَالَ: وَأَتَى الْأَقْرَعَ فِي صُورَتِهِ، فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِهَذَا، وَردَّ عَلَيْهِ مِثْلَ مَا رَدَّ عَلَى هَذَا، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَبِّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، قَالَ: وَأَتَى الْأَعْمَى فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مُسْكِينٌ وَابْنُ سَبِيلٍ، انْقَطَعَتْ بِي الْجِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلَا بَلَاغَ لِي الْيَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ بَكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي رَدَّ عَلَيْكَ بَصَرَكَ، شَاةً أَتَبْلُغُ بِهَا فِي سَفَرِي، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ أَعْمَى فَردَّ اللَّهُ إِلَيَّ بَصَرِي، فَخُذْ مَا شِئْتَ، وَدَعْ مَا شِئْتَ، فَوَاللَّهِ لَا أَجْهَدُكَ الْيَوْمَ شَيْئًا أَخَذْتَهُ اللَّهُ، فَقَالَ: أُمْسِكْ مَا لَكَ، فَإِنَّمَا ابْتُلِيتُمْ، فَقَدْ رَضِيَ عَنْكَ وَسَخِطَ عَلَى صَاحِبَيْكَ "

Şeybân b. Ferruh → Hemmâm b. Yahyâ → İshak b. Abdullah →
Abdurrahman b. Amr → Ebû Hureyre → Hz. Peygamber (s.a.s)²⁶³

²⁶³ Müslim, Zühd, 10 (Hadis No:2964).

İsnad Analizi

Müslim'in Ebû Hureyre tarikiyle naklettiği ve “Abraş hadisi” ismiyle maruf ve meşhur olan mezkûr hadis, Buhari, İbn Hibban ve Beyhaki tarafından rivayet edilmiştir.²⁶⁴ Söz konusu hadisin bütün kaynaklarda Ebû Hureyre tarikiyle geldiği görülmektedir. Dolayısıyla mezkûr hadisin sahabe râvisi sadece Ebû Hureyredir. Seneddeki Şeyban b. Ferruh dışındaki tüm râviler sikadır. Şeyban b. Ferruh ise Ahmed b. Hanbel tarafından tevsik edilse de Ebû Zûr'a es-Sâci onun “saduk” bir râvi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Şeyban b. Ferruh'un Kaderî olduğu da söylenmektedir.²⁶⁵ Zehebî ise onu Basra'nın muhaddisi sika imam olarak nitelemektedir.²⁶⁶ Bununla birlikte “saduk” terimi cerhten ziyade râvinin adil olmakla birlikte zabtı konusunda kısmen noksanlığının bulunduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷ Ayrıca İbn Hacer “saduk” teriminin ilgili râvinin güvenilirliğini zedelemeyeceğini de belirtmektedir.²⁶⁸ Merfu olarak rivayet edilen hadisin senedi muttasıl ve râvileri sikadır. Dolayısıyla mezkur hadis isnad açısından sahihtir.

Metin Analizi

Hiz. Peygamber (s.a.s), ashâbı ile olan konuşmalarında onlara zaman zaman geçmiş ümmetler hakkında bilgiler aktarmıştır. Bu tür rivayetler, aynı zamanda Allah tarafından Hiz. Peygamber'e (s.a.s) gaybe dair haberlerin vahyedildiğini göstermektedir. Nitekim bu husus Kur'ân-ı Kerîmde ayetlerle ifade edilmektedir.²⁶⁹ Hadisin muhtevasına bakıldığında İsrailoğulları'ndan üç kişinin Allah tarafından imtihana tâbi tutulduğu bir olay anlatılmaktadır. Abraş (cilt hastalığı) kellik ve körlük şeklinde farklı hastalıklara maruz kalmış bu kişiler, söz konusu hastalıklarının giderilmesi ve bu suretle kendilerine verilen nimetlere şükredip etmeyeceklerine dair Allah tarafından imtihan

²⁶⁴ Buhari, “Enbiya” 51; İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/13; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1424, 7/357.

²⁶⁵ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, C. 12, s. 600-601; İbn Hacer, *Tehzibu'z Tehzib*, C. 15, s. 79.

²⁶⁶ Zehebi, *Tezkiratu'l huffaz*, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1998, C. 2, s. 24.

²⁶⁷ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, C. 2, s. 333.

²⁶⁹ Âl-i İmrân, 2/44

edilmiştir.²⁷⁰ Bu bağlamda mezkur kişiler, sıhhat bulduktan uzun bir süre sonra maruz kaldıkları hastalıklara yakalanmış insan suretindeki meleklerle karşılaşmaktadır. Bu sayede hali hazırdaki durumlarına dair şükrü ortaya koyup koymayacakları sınanmaktadır. İmtihan sonucunda abraş hastalığı ve kelliğe maruz kalan kişiler, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetleri unuttuklarından ve şükrünü eda etmekten geri durdukları için cezalandırılmışlar, gözleri görmeyen kişinin ise Allah'ın kendisine bahşettiği görme nimetine şükrettiği ve insan şeklinde gelen meleğe cömert davrandığından dolayı Allah'ın rızasını kazandığı görülmektedir. Şârihlerin hadislerle ilgili açıklamalarına bakıldığında söz konusu rivayette çıkarılması gereken birçok derslerin olduğu görülmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kulun Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretmesi gereklidir. Zira şükrü terk etmek sahip olunan imkânların elden gitmesine şükrü ifa etmek ise olanakların ziyadeleşmesine vesile olmaktadır. Nitekim bu husus Kur'ân-ı Kerîmde ayeti ile de ifade edilmektedir.²⁷¹

2. İnsan, Allah katından birtakım nimetlere nail olsa dahi önceki halini unutup kibre kapılmamalıdır. Aksine insan geçmiş durumunu hatırladığında şükrünü daha çok ziyadeleştirmesi gerekmektedir.

3. Mezkûr hadis bunlarla birlikte sadaka ibadetine dikkat çekmekte, yoksullara yardım ve şefkat elini uzatmaya teşvik etmektedir.

4. Hadiste aynı zamanda cimrilik yerilmekte ve kişiyi kötü akıbete sürükleyecek davranışlardan sakındırmaya yönelik mesajlar bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu hadisin Hz. Peygamber tarafından, ümmetinin bu olaydan ibret alarak, aynı hataların ümmetleri tarafından yapılmasına mani olmak amacıyla îrâd edildiğini söylemek mümkündür.²⁷²

²⁷⁰ Hamza Muhammed Kasım, *Menâru'l Kâri Şerhu Muhtasarı Sahih-i Buhari*, Dimeşk: Mektebetu Dâru'l Beyân, 1990, C. 4, s. 216.

²⁷¹ İbrahim, 14/7.

²⁷² Hamza Muhammed Kasım, *Menâru'l Kâri Şerhu Muhtasarı Sahih-i Buhari*, C. 4, s. 216-220.

3.5. Allah'ın Değer Verdiği Amellerin Bildirilmesi

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ - وَاللَّفْظُ لِإِسْحَاقَ، قَالَ عَبَّاسٌ: حَدَّثَنَا، وَقَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا - أَبُو بَكْرٍ الْحَنْفِيُّ، حَدَّثَنَا بُكَيْرُ بْنُ مِسْمَارٍ، حَدَّثَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: كَانَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ فِي إِيْلِهِ، فَجَاءَهُ ابْنُهُ عُمَرُ، فَلَمَّا رَأَاهُ سَعْدٌ قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ هَذَا الرَّكِيبِ، فَنَزَلَ فَقَالَ لَهُ: أَنْزَلْتِ فِي إِيْلِكَ وَعَنْمِكَ، وَتَرَكْتِ النَّاسَ يَتَنَازَعُونَ الْمُلْكَ بَيْنَهُمْ؟ فَضَرَبَ سَعْدٌ فِي صَدْرِهِ، فَقَالَ: اسْكُتْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ النَّفِيَّ، الْعَنِيَّ، الْخَفِيَّ»

İshak b. İbrahim /Abbas b. Abdulazîm → Ebû Bekr el-Hanefî → Bukeyr b. Mismâr → Âmir b. Sa'd:

İsnad Analizi

Müslim'in Sa'd b. Ebî Vakkas tarikiyle rivayet ettiği hadis, Beyhâki tarafından da rivayet edilmiştir.²⁷³ Mezkûr hadis, zikredilen kaynakların hepsinde Sa'd b. Ebî Vakkas tarikiyle gelmektedir. Dolayısıyla hadisin sahabe râvisi sadece Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır (r.a). İsnad zincirinde yer alan râvilerin tamamı sikadır.²⁷⁴ Râvileri güvenilir, senedi muttasıl olan mezkur hadis isnad açısından sahihtir.

Metin Analizi

Hadiste Allah'ın (c.c) kulları üzerinde görmek istediği birtakım vasıflar açıklanmaktadır. Metinden anlaşıldığına göre Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a), Medine'den uzak bir çölde münzevi bir hayat sürmektedir ve oğlu Ömer kendisine gelerek Medine'de insanların makam sevgisiyle olumsuz bazı ahvâl içerisine girdiklerini haber vermektedir. Şârihler Ömer'in bu tür bilgileri paylaşmasındaki maksadın Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Medine'ye dönmesini sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Zira o, böyle bir durumda babasının inzivaya çekilmesini uygun görmemektedir.²⁷⁵ Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a), ise oğluna tepki göstererek Hz. Peygamber'den (s.a.s) duyduğu ilgili hadisi rivayet etmektedir. Hadiste Allah'ın (c.c) sevdiği üç kısım insana dikkat çekilmektedir. Bunlardan birisi olan takvalı, Allah'ın (c.c) emirlerini yerine getirip, yasaklarından sakınmak anlamlarına gelmektedir. İkinci olarak zikredilen zenginlikten maksadın gönül zenginliği olduğu ifade edilmektedir.

²⁷³ Beyhaki, *Şuabu'l İman*, 7/296 (10370 No'lu hadis)

²⁷⁴ el-İclî, *Târihu's-Sikât*, C. 1 s. 254, C. 2, s. 11, C. 2, s. 389.

²⁷⁵ Hererî, *el-Vehhac*, C. 26, s. 353.

Buna delil olarak ise “Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil, gönül zenginliğidir”²⁷⁶ hadisi getirilmektedir.²⁷⁷

Hadiste zikredilen üçüncü husus ise hafî olarak geçmektedir. Tasavvuf literatüründeki karşılığı uzlettir. Uzlet, sözlük olarak inzivaya çekilmek, halka karışmamak, daha çok ve ihlasla ibadet yapabilmek için ıssız bir yerde hayat sürmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁷⁸ Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (r.a) hadiste belirtilen durumu da uzletin sözlük anlamına tam olarak uygunluk göstermektedir. Esasında İslam dini kişinin bulunduğu toplumdan uzak kalarak inziva hayatı yaşamasını telkin ve tavsiye etmez. Ancak toplumda dini değerler giderek kaybolmaya başlamış, aksine dine aykırı uygulamalar toplumda yaygın hale gelmiş ise müslümanların uzlete çekilmelerinde bir beis görülmemiştir.²⁷⁹ Zira fitne zamanında inzivaya çekilmek caiz görülmektedir.²⁸⁰ Sa’d b. Ebî Vakkas (r.a) da toplumdaki bu olumsuz durumlardan dolayı inziva hayatı yaşamayı tercih etmiş ve bu duruma da mezkûr hadisi delil olarak göstermiştir.

3.6. Zamanla Birlikte Değişen Din Algısı

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ الْحَارِثِيُّ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ سَعْدٍ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، وَابْنُ بَشِيرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ قَيْسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، يَقُولُ: «وَاللَّهِ إِنِّي لَأَوَّلُ رَجُلٍ مِنَ الْعَرَبِ، رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَلَقَدْ كُنَّا نَعْرُو مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا لَنَا طَعَامٌ نَأْكُلُهُ إِلَّا وَرَقُ الْخُبْلَةِ وَهَذَا السَّمُرُ، حَتَّى إِنَّ أَحَدَنَا لَيَضَعُ كَمَا تَضَعُ الشَّاةُ»، ثُمَّ أَصْبَحَتْ بَنُو أَسَدٍ يُعَزِّرُونِي عَلَى الدِّينِ، لَقَدْ خَبْتُ، إِذَا وَضَلَّ عَمَلِي، وَلَمْ يَقُلْ ابْنُ نُمَيْرٍ: إِذَا

Yahyâ b. Habîb → Mu‘temir b. Süleyman → İsmail b. Ebî Halid → Kays b. Ebî Hazım → Sa’d b. Ebî Vakkâs / Muhammed b. Numeyr → Abdullah b. Numeyr → Muhammed b. Bişr → İsmail b. Ebî Halid → Kays b. Ebî Hazım → Sa’d b. Ebî Vakkâs:

“Allah’a yemin ederim ki ben Allah yolunda Araplardan ilk ok atan kişiyim. Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte Huble ile Semur

²⁷⁶ Buhârî, Rikâk 15; Müslim, Zekât 130. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühd 40; İbni Mâce, Zühd, 9

²⁷⁷ Muhammed b. Ali b. Adem, *Bahru’l Muhîr*, C. 45, s. 93.

²⁷⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1995, s. 543

²⁷⁹ Adnan Arslan, “Merdümgirizliğin Haklı Zeminini: Modern Yaşamda Uzlet”, *International Social Sciences Studies Journal*, C. 5, S. 43 (2019), s. 4640.

²⁸⁰ Nevevi, *Şerhu’n-Nevevi*, s. 133-134.

ağacının yaprağından başka yiyeceğimiz olmadığı halde gaza ederdik. Oysa şimdi Esed oğulları din konusunda beni beğenmiyorlar. Dedikleri gibiye o takdirde ben hüsrana uğramış, amellerim de heba olmuştur.” İbn Numeyr rivayetinde “o takdirde” ibaresi yoktur.²⁸¹

İsnad Analizi

Müslim’in mevkuf olarak rivayet ettiği hadis, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibbân tarafından da rivayet edilmektedir.²⁸² Yahyâ b. Habîb hakkında Ebû Hâtim “saduk” lafzını kullanırken İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde zikretmektedir.²⁸³ Diğer bir râvi Mu‘temir b. Süleyman hakkında Yahya b. Maîn, Ebû Hâtim ve Muhammed b. Sâ’d gibi muhaddisler tevsik etmektedir.²⁸⁴

Seneddeki diğer bir râvi olan İsmâil b. İsmail b. Ebî Hâlid, Yahya b. Main, Nesâî, Abdurrahman b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler tarafından tevsik edilmektedir.²⁸⁵ Kays b. Ebî Hâzım hakkında ise Yahyâ b. Maîn “sika” ifadesini kullanmaktadır.²⁸⁶ Dolayısıyla hadisin tüm râvileri sika ve güvenilirlerdir. Hadisin senedinde bir kopukluk bulunmamaktadır ve hadis isnad açısından sahihtir.

Metin Analizi

Söz konusu hadiste Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (r.a) din uğruna çeşitli zorluklar yaşaması, sabrı ve zahidane yaşamına dair ifadeler yer almaktadır.²⁸⁷ Nitekim Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın (r.a) İslam dini için verdiği mücadeleler bilinmektedir.²⁸⁸ Hicretin dokuzuncu yılında İslam’ı kabul eden Esed oğulları, zaman içerisinde İslam adına çeşitli zorlukları yaşamış, Hz.

²⁸¹ Müslim, Zühd, 12, (Hadis No: 2966).

²⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Hadis No: 1566); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 15/449.

²⁸³ Ebû Hatim, *el-cerh ve’t-Ta’dîl*, C. 9, s. 137; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 9, s. 265.

²⁸⁴ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 28, s. 254.

²⁸⁵ Ebû Hâtim, *el-cerh ve’t-Ta’dîl*, C. 2, s. 239; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 5, s. 239.

²⁸⁶ Ebû Hâtim, *el-cerh ve’t-Ta’dîl*, C. 7, s. 102.

²⁸⁷ Hererî, *el-Vehhâc*, C. 26, s. 355.

²⁸⁸ Mizzî, *Tehzibu’l-kemâl*, C. 15, s. 208.

Yaprak yemekten ağızlarımız hep yara olmuştu. Bir defasında elime bir giysi geçti. İkiye bölüp bir parçasını sa'd'a verdim. Yarısını Sa'd giyerken diğer yarısını ben giydim. O yedi kişiden her biri de bugün bir şehirde valilik yapmaktadır. Kendimi büyük görüp Allah (c.c) katında küçük olmaktan yüce Allah'a sığınırım. Her bir peygamberlik, sonunda bitmiş ve ardından saltanat gelmiştir. Bundan dolayı bizlerden sonra da başınıza geçecek yöneticilerle sınanacaksınız.”²⁹⁰

İsnad Analizi

Müslim'in Utbe b. Gazvân tarikiyle rivayet ettiği yukarıdaki hadis, Ahmed b. Hanbel, Nesâi ve Beyhakî tarafından da nakledilmektedir.²⁹¹ Söz konusu hadisin isnad zincirinde bir inkıta bulunmamaktadır. Hadisin senedinde yer alan Şeybân b. Ferrûh dışındaki tüm râvileri sikadır. Şeybân b. Ferrûh hakkında 72. sayfada bilgi verildiğinden dolayı burada ayrıca değinilmeyecektir. Ebû Hâtim, Süleyman b. Mugîre'yi “Basra halkının efendisi” olarak nitemektedir.²⁹² Humeyd b. Hilâl hakkında da Yahyâ b. Maîn, Nesâi ve İclî gibi âlimlerin tevsik edici ifadeleri kaynaklarda yer almaktadır.²⁹³ Hadisin bir diğer râvisi Hâlid b. Umeyr de İbn Hibban'ın *es-Sikât* adlı eserinde zikredilmektedir.²⁹⁴ İsnad zincirinde yer alan Şeybân b. Ferruh adlı râvi saduk olduğundan dolayı hadis isnad açısından hasendir.

Metin Analizi

Yukarıdaki hadis dünya yaşamının geçiciliğine, ahiret hayatının ise ebediliğine dikkat çekmektedir. Nitekim hadisteki “şüphesiz dünya sona ereceğini bildirmiş...” cümlesindeki “âzenet” ifadesi “bildirdi, işaret etti, ilan etti” anlamlarına gelmektedir.²⁹⁵ Bu duruma karşılık ahiret hayatına yönelik salih amellerle hazırlık yapılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Zira

²⁹⁰ Müslim, Zühd, 14 (Hadis No:2967).

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 29:114 (Hadis No:17575); Nesâi, Rikâk, 2; Beyhakî, *Şüabü'l-îmân*, 12/532.

²⁹² Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. 1, s. 143.

²⁹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. 7, s. 406; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. 3, s. 52.

²⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 4, s. 204.

²⁹⁵ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, thk. Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefâ, 1419-1998, C. 8, s. 519; Musa ityûbî, *el-Velvî, Bahru'l-Muhîr*, s. 105.

ahirete kıyasla dünya hayatı yok denecek kadar az bir zaman diliminden ibarettir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bu bağlamda “hayat ancak ahiret hayatıdır” buyurmaktadır.²⁹⁶

3.7. Uzuvarların Kıyamet Günü Aleyhte Şahitlik Etmesi

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَا السَّمْسِ فِي الظُّهْرِ، لَيْسَتْ فِي سَحَابَةٍ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَا الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَيْسَ فِي سَحَابَةٍ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَا رَبِّكُمْ، إِلَّا كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَا أَحَدِهِمَا، قَالَ: فَيُلْقَى الْعَبْدُ، فَيَقُولُ: أَيُّ فُلٍ أَلَمْ أُكْرِمَكَ، وَأُسَوِّدَكَ، وَأَزْوَجَكَ، وَأَسْجَرَ لَكَ الْخَيْلَ وَالْإِبِلَ، وَأَذْرَكَ تَرَأْسَ وَتَرْبَعٍ؟ فَيَقُولُ: بَلَى، قَالَ: فَيَقُولُ: أَفَطَنَنْتَ أَنَّكَ مُلَاقِي؟ فَيَقُولُ: لَا، فَيَقُولُ: فَإِنِّي أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي، ثُمَّ يُلْقَى الثَّانِي فَيَقُولُ: أَيُّ فُلٍ أَلَمْ أُكْرِمَكَ، وَأُسَوِّدَكَ، وَأَزْوَجَكَ، وَأَسْجَرَ لَكَ الْخَيْلَ وَالْإِبِلَ، وَأَذْرَكَ تَرَأْسَ، وَتَرْبَعٍ، فَيَقُولُ: بَلَى، أَيُّ رَبِّ فَيَقُولُ: أَفَطَنَنْتَ أَنَّكَ مُلَاقِي؟ فَيَقُولُ: لَا، فَيَقُولُ: فَإِنِّي أَنْسَاكَ كَمَا نَسِيتَنِي، ثُمَّ يُلْقَى الثَّالِثُ، فَيَقُولُ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ أَمَنْتُ بِكَ، وَبِكَتَابِكَ، وَبِرُسُلِكَ، وَصَلَّيْتُ، وَصُمْتُ، وَتَصَدَّقْتُ، وَبُئِنِّي بِخَيْرِ مَا اسْتَطَاعَ، فَيَقُولُ: هَاهُنَا إِذَا، قَالَ: ثُمَّ يُقَالُ لَهُ: الْآنَ نَبْعَثُ شَاهِدَنَا عَلَيْكَ، وَتَتَفَكَّرُ فِي نَفْسِهِ: مَنْ ذَا الَّذِي يَشْهَدُ عَلَيَّ؟ فَيُخَذُ عَلَى فِيهِ، وَيُقَالُ لِفَخْدِهِ وَلَحْمِهِ وَعِظَامِهِ: انْطِقِي، فَتَنْطِقُ فَخَذُهُ وَلَحْمُهُ وَعِظَامُهُ بِعَمَلِهِ، وَذَلِكَ لِيُعْزَرَ مِنْ نَفْسِهِ، وَذَلِكَ الْمُنَاقِقُ وَذَلِكَ الَّذِي يَسْخَطُ اللَّهُ عَلَيْهِ "

Muhammed b. Ebî Ömer → Süfyan b. Uyeyne → Süheyl b. Ebî Sâlih → Ebû Sâlih es-Semmân → Ebû Hureyre (r.a):

Ashab: Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet gününde rabbimizi görecek miyiz? Dediler. Hz. Peygamber de (s.a.s) şöyle buyurdu:

“Öğle vaktinde ve bulut yokken güneşi görmekte zorluk çeker misiniz” sahabîler hayır dedi. Bu defa Allah resûlü (s.a.s), “bulut içinde değilken ayı ondördünde görmekte bir zorluk çeker misiniz?” buyurdu. Ashab: hayır dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: “nefsim elinde olan Allah’a (c.c) yemin ederim ki, nasıl ki bunlardan birini görmeniz için herhangi bir engel yoksa rabbinizi de aynı şekilde görmenize hiçbir engel olmayacaktır. Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle devam etti: kul, Allah’ın (c.c) huzuruna çıktığı zaman, ona: “ey filan! Ben sana ikramlarda

²⁹⁶ Nevevî, Şerhu'n-Nevevî, C. 12, s. 172. Müslim'deki anlam bakımından benzer bir rivayet de şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ قُرَّةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ عَمِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُثْبَةَ بْنَ غَرْوَانَ، يَقُولُ: «لَقَدْ رَأَيْتُنِي سَابِعَ سَبْعَةٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا طَعَامُنَا إِلَّا حَتَّى قَرَحَتْ أَشْدَاقُنَا وَمُسْلِمٌ، Zühd, 15.

bulunmadım mı? Başkalarına seni efendi kılmadım mı? Seni eş sahibi yapıp at ve develer vermedim mi? Mal mülk sahibi olmana ve iyi bir hayat yaşamana imkân tanımadım mı?” diye sorar. Kul da: “evet” der. Allah (c.c) ona: “bir gün benim huzuruma çıkacağını hiç düşünmedin mi?” diye sorunca, kul, “hayır” der. O zaman Allah (c.c) da: “senin beni unuttuğun gibi bugün de ben seni öyle unutacağım” buyurur. Yüce Allah (c.c) sonra bir diğerini huzuruna alarak: “ey filan! Ben sana ikramlarda bulunmadım mı? Başkalarına seni efendi kılmadım mı? Seni eş sahibi yapıp at ve develer vermedim mi? Mal mülk sahibi olmana ve iyi bir hayat yaşamana imkân tanımadım mı?” diye sorar. Kul da: “evet” der. Allah (c.c) ona: “bir gün benim huzuruma çıkacağını hiç düşünmedin mi?” diye sorunca, kul, “hayır” der. O zaman Allah (c.c) da: “senin beni unuttuğun gibi bugün de ben seni öyle unutacağım” buyurur. Sonra üçüncüsünü huzura alır ve aynı şeyleri ona da söyler. Üçüncüsü de: “ey rabbim! Sana, kitabına, peygamberlerine iman ettim. Namaz kıldım, oruç tuttum, zekât verdim.” Der ve gücü yettiği kadar Allah’ı (c.c) över. Bunun üzerine Allah ona: “o zaman burada bekle!” buyurur. Sonra ona: “şimdi sana kendi şahidimizi göndereceğiz” denilir. Kul, kim bana şahitlik edecek diye düşünürken ağzı mühürlenir ve uyluğuna, etine, kemiğine “konuşun” denilir. Uyluğu, eti ve kemiği onun gerçekte yaptığı amelleri söyleyip alleyhinde şahitlik eder. Böyle yapılması kulun herhangi bir bahanesinin kalmaması içindir. İşte bu kul münafık bir kuldur ve Allah’ın (c.c) öfkesine maruz kalan kişi de budur.²⁹⁷

İsnad Analizi

Müslim’in Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle aktardığı yukarıdaki hadis, benzer lafızlarla Beyhakî ve İbn Hibbân tarafından da rivayet edilmektedir.²⁹⁸ Seneddeki Muhammed b. Ebî Ömer dışındaki râviler sikadır.²⁹⁹ Muhammed

²⁹⁷ Müslim, Zühd, 16 (Hadis No: 2968).

²⁹⁸ Beyhakî, Şüabü’l-îmân, 1/425; İbn Hibbân, Sahîh, 10/499.

²⁹⁹ İclî, Tarihu’s-sikat, s. 194, 210.

b. Ömer ise İbn Ebû Hatim tarafından cerh edilmiştir. Nitekim Ebû Hâtim onun hadis konusunda gaflet sahibi olduğunu ve rivayetleri arasında mevzû bir hadis gördüğünü bildirmektedir. Bununla birlikte onun adalet yönünden salih bir kimse olduğunu ifade ederek saduk ifadesini kullanmaktadır. İbn Hibbân da onu *es-Sikat*’ına almıştır. Ayrıca Müslim, Tirmizi, İbn Mâce ve Nesâî gibi *Kütüb-i Sitte* müellifleri kendisinden hadis almıştır.³⁰⁰ Genel olarak bakıldığında Muhammed b. Ebî Ömer hakkında olumlu kanaatler daha ağırlıklıdır. Kütüb-i sitte müelliflerinin birçoğunun kendisinden rivayet etmesi de onun itibarını arttırmaktadır. Ebû Hatim’in ifadesiyle saduk olarak değerlendirilse dahi bu durumun hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini söylemek mümkündür.

Metin Analizi

Hadisin ilk kısmında yer alan “rü’yetullah” konusuna çalışmamızla doğrudan alakalı olmadığı için değinilmeyecektir.³⁰¹ Mezkûr hadiste Allah’ın birtakım insanlarla diyalogları haber verilmektedir. Yüce Allah (c.c), Söz konusu kişilere dünyada iken verdiği nimetleri hatırlatmaktadır. Ancak Allah’ın (c.c) huzuruna çıkmayı ummayan kullara, hesap günü de Allah’ın (c.c) kendilerini unuttuğu bildirilmektedir. Şârihler, “Allah’ın (c.c) unutulması” ifadesinin, “onlar Allah’ı (c.c) unuttu, Allah (c.c) da onları unuttu.”³⁰² Ayetine işaret ettiğini belirtmişlerdir. Burada unutmak ifadesini hakiki anlamında değil, mecaz olarak anlamak daha isabetli olacaktır. Nitekim kaynaklara bakıldığında buradaki unutmaktan maksadın, Allah’ın (c.c) engin rahmet ve merhametinden mahrum kalmaları olarak izah edildiği görülmektedir.³⁰³

Söz konusu hadiste geçen diğer bir husus ise kişiye kendi uzuvlarının aleyhinde şahitlik etmesidir. Bu durumun da Kur’an-ı Kerîm’de, “o gün,

³⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, C. 9, s. 519.

³⁰¹ Bkz. Talat Koçyiğit, *Kur’an ve Hadiste Ru’yet Meselesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

³⁰² Tevbe, 9/67.

³⁰³ Kâdi İyâz, *İkmâlu’l Mu’lîm*, C. 8, s. 521; Kurtubî, *el-Müfhim*, C. 7, s. 197

kendi dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları hakkında onların aleyhine şahitlik eder.”³⁰⁴ ayeti delil olarak getirilmektedir.³⁰⁵

3.8. Kulun Kıyamette Lehine Şahit İstemesi

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ النَّضْرِ بْنُ أَبِي النَّضْرِ، حَدَّثَنِي أَبُو النَّضْرِ هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ الْأَسْجَعِيُّ، عَنْ سَفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْمُكْتَبِ، عَنْ فَضِيلٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَحَّحَكَ، فَقَالَ: «هَلْ تَذُرُونَ مِمَّ أَضْحَكُ؟» قَالَ قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَغْلَمُ، قَالَ: " مِنْ مُخَاطَبَةِ الْعَبْدِ رَبَّهُ، يَقُولُ: يَا رَبِّ أَلَمْ تُجِرْنِي مِنَ الظُّلْمِ؟ قَالَ: يَقُولُ: بَلَى، قَالَ: فَيَقُولُ: فَإِنِّي لَا أُجِيرُ عَلَى نَفْسِي إِلَّا شَاهِدًا مِنِّي، قَالَ: فَيَقُولُ: كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ شَهِيدًا، وَبِالْكَرَامِ الْكَاتِبِينَ شُهُودًا، قَالَ: فَيَخْتَمُ عَلَى فِيهِ، فَيَقَالَ لِأَرْكَانِهِ: انْطِقِي، قَالَ: فَتَنْطِقُ بِأَعْمَالِهِ، قَالَ: ثُمَّ يُخْلَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَلَامِ، قَالَ فَيَقُولُ: بُعْدًا لَكُنَّ وَسُحْقًا، فَعَنْكَنَ كُنْتُ أَنَا صِلُ "

Ebû Bekr b. Nadr → Hâşim b. Kâsım → Ubeydullah el-Eşcaî → Süfyan es-Sevrî → Ubeyd el-Müktib (b. Mihrân) → Fudayl b. Amr → Şa‘bi (Âmir b. Şerâhîl) → Enes b. Mâlik:

“Resûlullah’ın (s.a.s) yanında idik. Güldü ve şöyle buyurdu: “Niye gülüyorsunuz, biliyor musunuz?” Biz: Allah ve Resûlü en iyi bilir, cevabını verdik. Şöyle buyurdular: Kulun Rabbine hitap ederek O’na: “Yâ Rabbi! Sen beni zulümden korumadın mı?” diyecek. Allah: “Evet korudum,” buyuracak. Kul: “o halde ben ancak benden yana olan bir şahidi kabul ederim.” dediği zaman Allah (c.c) şöyle buyurur: “Bugün sana şahit olarak kendi nefsin ile Kirâmen Kâtibîn melekleri kâfidir.” Sonra kulun ağzına mühür vurulur ve uzuvlarına: konuşun! Denilir. Uzuvları da onun yapmış olduğu amelleri söyler. Sonra kulun konuşmasına tekrar izin verilir. Kul da uzuvlarına: “benden uzak durun. Ben sizin için mücadele ediyorum” diyerek buyurdu.³⁰⁶

İsnad Analizi

Yukarıdaki hadis, Müslim’in dışında Nesâî, İbn Hibban ve Beyhaki tarafından da rivayet edilmektedir.³⁰⁷ Hadisin senedinde bulunan tüm râviler

³⁰⁴ Nur, 24/24.

³⁰⁵ Kurtubî, *el-Müfhim*, C. 7, s. 198.

³⁰⁶ Müslim, Zühd, 17, (Hadis No: 2969).

³⁰⁷ Nesâî, Sünen, Tefsir, 82; İbn Hibbân, *Sahîh*, 16/358; Beyhakî, *Şüabü’l-îmân*, 1/424.

sikadır. Nitekim Ebû Bekr en-Nadr, İclî tarafından tevsik edilmekle beraber İbn Hibban'ın *es-Sikâtında* da yer almaktadır.³⁰⁸ Hâşim b. Kâsım adlı râvi de İclî tarafından tevsik edilmektedir. Ayrıca onun ilminden dolayı Bağdat halkının kendisiyle övüldüğü bilgisi kaynaklarda belirtilmektedir.³⁰⁹

İsnad zincirinde yer alan Ubeydullah el-Eşcâi, Yahyâ b. Maîn tarafından “sika, me'mûn” olarak nitelenirken Nesâi tarafından da tevsik edilmektedir. Ayrıca İbn Şahin'in ve İbn Hibban'ın *es-Sikât* adlı eserlerinde de zikredilmektedir.³¹⁰ Süfyân-ı Sevrî'yi muhaddislerin büyük çoğunluğu tevsik etmektedir. Bu bağlamda kaynaklarda “sika, salih, zâhid, âbid” gibi lafızlarla anılmaktadır.³¹¹ Ayrıca onun zabt yönüyle ilgili Yahyâ b. Said, “ondan daha çok ezber yapan kimse görmedim” diyerek Sevrî'nin hıfzına dikkat çekmektedir. Yahyâ b. Maîn de “hiç kimse onun kadar hadis bilmiyordu” ifadesiyle bu durumu desteklemektedir.³¹² Ubeyd b. Mihrân İclî tarafından sika bir râvi olarak nitelenmektedir.³¹³ Fudayl b. Amr hakkında ise Yahyâ b. Maîn “sika” lafzını kullanırken İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde zikretmektedir.³¹⁴ Diğer bir râvi olan Amir b. Şerâhil İbn Hibban tarafından “fakih” olarak nitelenmekte *es-Sikât* eserinde zikredilmektedir.³¹⁵ Ayrıca Ebû Hâtim tarafından “saduk” lafzıyla anılmaktadır.³¹⁶

Yukarıda zikredildiği gibi hadisin senedinde cerhe maruz kalmış bir râviye rastlanmamaktadır. Senedi muttasıl olan mezkur hadisin isnad açısından sahih olduğunu söylemek mümkündür.

3.9. Hz. Peygamber (s.a.s) ve Ailesinin Zühd Yaşamı

Hz. Peygamber'in (s.a.s) özellikle risalet sonrasında itibaren hayatının sonuna kadar kısıtlı ve asgari şartlar altında yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir. Müslimin Sahîh'indeki bu konuya dair rivayetler isnad ve

³⁰⁸ İclî, *Târihu's-Sikât*, s. 454; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, Haydarâbâd: Dâiretu'l Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973 C. 9, s. 293.

³⁰⁹ Zehebî, *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, C. 8, s. 213.

³¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, C. 7, s. 35.

³¹¹ İclî, *Târihu's-Sikât*, s. 190.

³¹² Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. 4, s. 223-225.

³¹³ İclî, *Târihu's-Sikât*, s. 323.

³¹⁴ Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, C. 7, s. 73; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 314.

³¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 5, s. 185.

³¹⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l Kemâl*, C. 2, s. 129.

metin açısından benzerlik gösterse de eserinde fazlaca yer vermiştir. Aşağıda söz konusu rivayetler tekrarlardan mümkün mertebe kaçınmak suretiyle aktarılmaya çalışılacaktır. Metin açısından benzerliği bulunup da senedindeki râvilerden biri veya birkaçı hakkında olumsuz değerlendirmeler bulunan rivayetler bu durumdan istisna edilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili tüm hadislerin metin analizleri başlığın son hadisinin isnad tahlilinden sonra ilgili rivayetleri kapsayıcı şekilde yapılacaktır. yapılacaktır. beraber yapılacaktır. Konuyla ilgili rivayetlerden ilki şöyledir:

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ رِزْقَ آلِ مُحَمَّدٍ قُوتًا».

Züheyr b. Harb → Muhammed b. Fudayl → Fudayl b. Gazvân → Umâre b. Ka'ka → Ebû Zür'a b. Amr → Ebû Hureyre → Allah Resûlü (s.a.s):

“Allah’ım! Muhammed’in (s.a.s) ev halkının rızkını yetecek kadar eyle”³¹⁷

İsnad Analizi

Müslim’in Buhârî ile birlikte rivayet ettiği hadis, benzer lafız ve tarikle İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî ve İbn Ebî Şeybe tarafından da nakledilmektedir.³¹⁸ Hadisin senedindeki râvilerin tamamı sikadır.³¹⁹ Örneğin Muhammed b. Fudayl hakkında muhaddislerin genelinin tevsik edici ifadeleri bulunmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel, “Hasenu’l hadis” Yahyâ b. Maîn, “sika”, Nesâî, “la be’s” Ebû Zür’a er-Râzi ise “ilim ehli ve saduk” ifadelerini kullanmaktadır.³²⁰ Hadisin isnad zincirinde Muhammed b. Fudayl isimli râvinin babası Fudayl b. Gazvân’dır. Söz konusu râvi Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Main ve İbn Hibbân gibi muhaddisler tarafından tevsik edilmiştir.³²¹ Umâre b. Ka'ka, Nesâî’nin kendisinden hadis aldığı ve İbn Hibban’ın es-

³¹⁷ Müslim, Zühd, 18 (Hadis no: 1055). Aynı manaya gelecek diğer bir rivayet ise şöyledir; وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَعَمَرُ بْنُ النَّاقِدِ، وَزُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ رِزْقَ آلِ مُحَمَّدٍ قُوتًا»، «وَفِي رِوَايَةِ عُمَيْرٍ: «اللَّهُمَّ ارْزُقْ» Müslim, Zühd, 19.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3:76 (Hadis No:1478); İbn Mâce, Zühd, 9; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (Hadis No:35519) Beyhakî, *Sünenü’l Kübrâ*, 2/214.

³¹⁹ İclî, *Tarihü’s-sikat*, s. 355-411.

³²⁰ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 26, s. 297.

³²¹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 8, s. 297; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 316.

Sikat’ında yer verdiği bir râvidir.³²² Ebû Zûr’a b. Amr hakkında ise Yahyâ b. Maîn “sika” lafzını kullanmaktadır.³²³ İfade edildiği üzere hadisin tüm râvileri sika ve senedi muttasıldır. Dolayısıyla hadis isnad açısından sahihtir.

3.10. Hz. Peygamber’in (s.a.s) Vefatından Sonra Ailesinin Geçim Düzeyini Gösteren Rivayetler

حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ - قَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ زُهَيْرٌ: حَدَّثَنَا - جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «مَا شَبِعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، مِنْ طَعَامٍ بَرٍّ ثَلَاثَ لَيَالٍ تَبَاعًا، حَتَّى قُبِضَ»

Züheyr b. Harb / İshak b. İbrahim → Cerîr b. Abdülhamîd → Mansûr b. el-Mu‘temir → İbrahim en-Nehaî → Esved b. Yezîd → Âişe (r.a):

*“Muhammed’in (s.a.s) ev halkı Medine’ye gelişinden vefatına kadar üç gece ard arda buğday ekmeğinden karınlarını doyurmamıştır.”*³²⁴

İsnad Analizi

Yukarıdaki hadis Müslim dışında Buhari, Nesâî, İbn Mâce ve İbn Hibbân tarafından da rivayet edilmektedir.³²⁵ Züheyr b. Harb hakkında beş numaralı hadisin değerlendirmesinde bilgi verildiğinden dolayı burada değinilmeyecektir. İsnad zincirinde İshak b. İbrahim olarak zikredilen râvi Buhârî’nin meşhur hocası İshak b. Râhuye’dır. Müslim’in de hocası olan İshak b. Râhuye hakkında birçok muhaddisin tevsik edici ifadeleri kaynaklarda yer almaktadır. O, büyük hadis imamı “seyyidü’l-huffâz” olarak nitelenmektedir.³²⁶ Ahmed b. Hanbel tarafından hadis imamlarının hocası olarak tavsif edilen İshak b. İbrahim, Nesâî tarafından da “sika, me’mun” lafızlarıyla tevsik edilmektedir. Zabt yönüyle de dikkat çeken İshak b. İbrahim’in binlerce hadisi hatasız bir şekilde ezberinden okuyabildiği belirtilmektedir. Nitekim Ebû Hâtim, bu hususta Ebû Zûr’a’nın “İshak gibi hadis hafızı birini görmedim” ifadesini bildirmektedir.³²⁷ Cerîr

³²² İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 2, s. 13; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 260.

³²³ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 12, s. 99.

³²⁴ Müslim, *Zühd*, 20 (Hadis No: 2970).

³²⁵ Buhârî, *Et’ime*, 23; Nesâî, *Velîme*, 27; İbn Mâce, *Et’ime*, 48; İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/272.

³²⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 11, s. 358.

³²⁷ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C.1, s. 218.

hakkında da İbn Sa'd, "sika" ifadesini kullanırken İbn Ammar onu "hüccet" lafzıyla tarif etmektedir.³²⁸ Ayrıca İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde ona yer vermektedir.³²⁹

Hadisin senedinde yer alan Mansûr b. el-Mu'temir hakkında Ebû Zûr'a'nın "o Kûfe ehlinin esbetidir" şeklinde tevsik edici ifadesi mevcuttur. Ayrıca Ebû Hâtim onun hakkında sika lafzını kullanırken Mansur'un hadisleri karıştırma veya tedlis gibi kusurlarının olmadığını da belirtmektedir.³³⁰ İbn Hibbân tarafından da *es-Sikât* isimli eserinde de zikredilmektedir.³³¹ İbrahim en-Nehaî hakkında ise İclî, "Kûfe halkının müftüsü, salih ve fakih" ifadelerini kullanmaktadır.³³² Diğer bir râvi olan Esved hakkında da İbn Hibbân'ın tevsik edici ifadeleri bulunmaktadır. İbn Hibbân ayrıca onun takva ve zühd yaşantısına da dikkat çekmektedir.³³³

Müslim, *Sahîh*'inin zühd bölümünde yukarıdaki hadisin, anlam bakımından aynısı denebilecek farklı tariklerini de metinleriyle birlikte nakletmektedir. Aşağıda bu rivayetlerin isnadları metinleriyle birlikte aktarıldıktan sonra sened açısından kısa analizleri yapılacaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) vefatına kadar olan süreçte ev halkının maddî imkânlar açısından durumunu gösteren söz konusu rivayetlerden biri şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ - قَالَ إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا، وَقَالَ
الْأَخْزَانُ: حَدَّثَنَا - أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «مَا شَبِعَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ تَبَاعًا مِنْ خُبْزِ بُرٍّ، حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ»

Ebû Bekir b. Şeybe / Ebû Küreyb → İshâk b. İbrahim → Ebû Muâviye
Muhammed b. Hâzim → A'meş → İbrahim en-Nehaî → Esved b. Yezîd →
Aişe:

"Allah Resûlü (s.a.s) vefatına kadar üç gün ard arda buğday
ekmeğinden karınlarını doyurmamıştır."³³⁴

³²⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 9, s. 11; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. 4, s. 544.

³²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 6, s. 145.

³³⁰ İbn Kesîr, *et-Tekmîl*, C. 1, s. 204.

³³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 473.

³³² İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, C. 1, s. 177.

³³³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 4, s. 31.

³³⁴ Müslim, *Zühd*, s. 21.

İsnad Analizi

Hadisin râvilerinden olan Ebû Bekir b. Şeybe birçok hadis münekkidi tarafından tevsik edilmektedir. Onun hakkında 70. Sayfada daha detaylı bilgi verilmektedir. İsnad zincirinde Ayrıca hadisin râvilerinden Ebû Kureyb ve Muhammed b. Hâzim hakkında 69. sayfada A'meş hakkında ise 70. sayfada açıklamalar yapılmıştır. Yine İshak b. İbrahim, İbrahim en-Nehaî ve Esved hakkında 86 ve 87. Sayfalarda bilgi verilmiştir. Dolayısıyla hadisin tüm râvileri güvenilir, senedi muttasıldır. Hadis isnad açısından sahihtir.

Hiz. Peygamber'in (s.a.s) vefatına kadar olan süreçte ev halkının maddî açıdan durumların gösteren bir diğer rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ، يُحَدِّثُ عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: «مَا شِيعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ خُبَرِ شَعِيرٍ يَوْمِينَ مُتَتَابِعَيْنِ، حَتَّى يُبْضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»

Muhammed b. el-Müsennâ / Muhammed b. Beşşâr → Muhammed b. Cafer → Şu'be b. el-Haccâc → Ebû İshâk es-Sebî'î → Abdurrahman b. Yezîd → Esved b. Yezîd → Aîşe:

“Allah Resûlü'nün vefatına kadar onun ev halkı, iki gün ard arda arpa ekmeğinden karınlarını doyurmamıştır.”³³⁵

İsnad Analizi

Müslim'in rivayet ettiği yukarıdaki hadis, benzer manaya gelecek şekilde farklı ifadelerle Buhari, Beyhakî ve İbn Hibbân tarafından da nakledilmektedir.³³⁶ Söz konusu hadisin senedinde bulunan râvilerin tamamı sikadır. Muhammed b. Müsennâ hakkında Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a gibi pek çok muhaddis “sika” ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca Zühli onu “hüccet” tabiriyle nitelemektedir. Nitekim birçok âlimin onun rivayet ettiği hadislerle ihticac ettiği ifade edilmektedir.³³⁷ Ebû Hâtim, Muhammed b. Müsenna'nın “saduk” bir râvi olduğunu belirtmiş, Nesâî ise

³³⁵ Müslim, Zühd, 22.

³³⁶ Buhari, et'ime, 37; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 2/214; İbn Hibbân, *Sahîh*, 13/251.

³³⁷ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, C. 26, s. 364.

onun hakkında “lâ be’s bihi” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Ebû Zür’a, İbn Ebi’d-Dünya, İbn Huzeyme ve İbn Mace gibi muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuştur.³³⁸

Seneddeki bir diğer râvi Muhammed b. Beşşâr, Ebû Hâtim’in bildirdiğine göre hadisleri iyi muhafaza eden biridir. Dârekutni’ye göre de o, hadis hafızlarındandır. Zehebi ve Nesai onun hakkında “la be’s bihi” ifadesini kullanırken İclî ise onu tevsik etmektedir.³³⁹ İbn Hibbân’ın *es-Sikât*’ına aldığı Muhammed b. Cafer de sika bir râvidir. Nitekim Abdullah b. Mübarek onun hadis alanındaki yetkinliğini “insanlar bir hadis hakkında ihtilafa düştükleri zaman onun kitabı hakem olurdu.” sözleriyle ifade etmektedir.³⁴⁰ Şube b. Haccâc’ın hadis ilmindeki otoritesi bilinmektedir.³⁴¹

Hadisi Şu’be b. el-Haccâc’dan rivayet eden Ebû İshâk ile Abdurrahman b. Yezid de Yahyâ b. Main, İclî, Nesai, İbn Hibban gibi muhaddisler tarafından tevsik edilmektedir.³⁴² Söz konusu hadisin senedinde bir inkıta bulunmadığı da göz önünde bulundurulduğunda hadisin isnad açısından sahih olduğunu söylemek mümkündür.³⁴³

Konuyla ilgili bir diğer rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مَسْعَرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «مَا شَيْعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَوْمَينِ مِنْ خُبْزِ بُرٍّ إِلَّا وَاحِدُهُمَا تَمَرٌ»

³³⁸ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 9, s. 426.

³³⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 9, s. 72-73.

³⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 9, s. 97.

³⁴¹ İbn Hibban, *es-Sikât*, C. 6, s. 446; İbn Mancuye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdi el-İsfahânî, *Ricâlu Sahih-i Müslim*, thk. Abdulleysî, Dâru’l-Marife, 1407/1986, C. 1, s. 299; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 4, s. 344-345.

³⁴² Mizzi, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 22, s. 110-111; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 8, s. 66; İbn Hibban, *es-Sikât*, C. 5, s. 86.

³⁴³ Müslim, zühd bölümüne Hz. Peygamberin vefatına kadar ve daha sonraki dönemde ev halkının maddî imkânlarının kısıtlılığına dair sened ve lafız açısından birbirine oldukça benzer rivayetler nakletmektedir. Tekrara girmemek açısından ilgili rivayetler dipnotta gösterilmiştir. Söz konusu rivayetler şöyledir:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَافِيَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مَا شَيْعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ خُبْزِ بُرٍّ فَوْقَ ثَلَاثٍ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: مَا شَيْعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ خُبْزِ الْبُرِّ ثَلَاثًا حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَكِّيُّ الْعَطَّارُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مَا شَيْعَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ خُبْزِ الْبُرِّ ثَلَاثًا حَتَّى مَضَى لِسَبِيلِهِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَطَّارُ، حَدَّثَنِي مَنْصُورُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَجَبِيُّ، عَنْ أُمِّهِ صَفِيَّةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: تُوْفِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جِئَ شَيْعَ النَّاسِ مِنَ الْأَسْوَدَيْنِ: التَّمْرُ وَالْمَاءُ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "تُوْفِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ شَيْعْنَا مِنَ الْأَسْوَدَيْنِ: الْمَاءُ وَالتَّمْرُ"

Ebû Küreyb→ Vekî‘ b. Cerrâh→ Mis’ar b. Kidâm→ Hilâl b. Humeyd →
Urve b. Zübeyr→ Âişe:

“Muhammed’in ev halkı iki gün ard arda buğday ekmeğinden
doymamıştır. Onun evinde iki şeyden biri hurmaydı.”³⁴⁴

İsnad Analizi

Müslim’in Hz. Aişe (r.a) tarikiyle naklettiği yukarıdaki hadis benzer
mana ve lafızlarla Buhari, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban tarafından da
rivayet edilmektedir.³⁴⁵ Mezkur hadisin râvilerinden Ebû Küreyb 69.
Sayfada, Vekî b. Cerrah ise 70. sayfada değerlendirmeye tabi tutulduğundan
dolayı burada ayrıca değinilmeyecektir.

Mis’ar b. Kidâm, Ahmed b. Hanbel, İclî, İbn Maîn ve Ebû Zür’a gibi
muhaddisler tarafından tevsik edilmektedir.³⁴⁶ Ayrıca onun mürcî olduğu da
kaynaklarda yer almaktadır.³⁴⁷ Hilal b. Humeyd hakkında da Yahyâ b. Maîn
“sika” nitelemesinde bulunurken Ebû Dâvud “la be’s bihi” ifadesini
kullanmaktadır.³⁴⁸ Hz. Ebû Bekir’in torunu olan Urve b. Zübeyr’in çok hadis
rivayet ettiği bildirilmektedir. Ulemânın geneli tarafından tevsik edilen Urve,
“sika, âlim, sâlih ve fakih” olarak nitelendirilmektedir.³⁴⁹ Hadisin tüm râvileri
sika ve isnad zinciri muttasıldır. Dolayısıyla hadisin sahih olduğunu
söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) ailesinin maddi açıdan asgari seviyede
geçindiklerini ifade eden bir diğer rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا عَمْرُو النَّاقِدُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ بَن سُلَيْمَانَ، قَالَ: وَبَحِي بَن يَمَانٍ، حَدَّثَنَا عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ،
عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «إِنْ كُنَّا آلَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَنَمُكُّ شَهْرًا مَا نَسْتَوْفِدُ بَنَارًا، إِنْ
هُوَ إِلَّا التَّمْرُ وَالْمَاءُ»

³⁴⁴ Müslim, Zühd, 25 (Hadis No:2971).

³⁴⁵ Buhari, Et’ime, 1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40: 182 (Hadis No:24151); İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/256.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C.10, s. 114.

³⁴⁷ Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Hikrî, *İkmalu tehzibi’l-kemâl fi esmâi’r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim, Fâruku’l Hadisiyye, 1422/2001, C. 11, s. 157.

³⁴⁸ Mizzî, *Tehzibu’l Kemâl*, C. 30, s. 329-330, İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 11, s. 77.

³⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 7, s. 182.

Amr en-Nâkîd → Abde b. Süleyman → Yahya b. Yemân → Hişâm b. Urve → Urve b. Zübeyr → Âişe:

“Biz Muhammed’in ailesi olarak evimizde bir ay ateş yanmadan yaşardık ve su ile hurmadan başka bir şey olmazdı.”³⁵⁰

İsnad Analizi

Yukarıdaki hadisin şevahid türünden farklı tarikleri İbn Mâce ve Beyhakî tarafından da rivayet edilmektedir.³⁵¹ Hadisin Yahya b. Yemân dışındaki tüm râvileri sikadır. Amr en-Nâkîd, Ebû Dâvud ve Ebû Hâtîm tarafından tevsik edilmektedir. Ayrıca başta Buhari olmak üzere Müslim, Ebû Davud ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerin kendisinden rivayette bulunmaktadır.³⁵² İclî, ve İbn Hibbân’ın “mustekîmun hadis” olarak değerlendirdiği Abde b. Süleyman’ın sika bir râvi olduğunu ifade etmektedir.³⁵³ Hişâm b. Urve de İclî tarafından tevsik edilmiştir. Ayrıca Ebû Hatim onun sika ve hadis ilminde imam seviyesinde râvi olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁴ Yahyâ b. Yeman hakkında ise münekkidler tarafından farklı değerlendirmeler bulunmaktadır.

İclî ve İbn Şâhin gibi âlimlerin Yahyâ b. Yeman’ın sika bir râvi olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁵ İbn Sa’d, onun hakkında “Yahyâ’nın galatı çoktur” derken Yahyâ b. Maîn ve Nesâî ise “leyse bi kaviy” ifadesiyle cerh etmektedir.³⁵⁶ İbn Adî de onun yalancı olmadığını, galatının olduğunu ancak yalan söylemediği belirtmektedir. İbn Ebî Şeybe de onun zabt yönünün zayıflığına, “hızlı ezberler ancak çabuk unutturdu” sözleriyle dikkat çekmektedir.³⁵⁷ Bu durumda Yahyâ b. Yeman’ın zabt yönünden kusurlu olduğunu söylemek mümkündür. Diğer tüm râvilerin sika olduğu dikkate alındığında hadisin hasen olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili benzer bir rivayet de şöyledir:

³⁵⁰ Müslim, Zühd, 26, (Hadis No: 2972).

³⁵¹ İbn Mâce, Zühd, 10; Beyhakî, Şüabü’l-İmân, 3/152.

³⁵² Mizzî, Tehzîbu’l-Kemâl, C. 22, s. 216, 217, 218.

³⁵³ İclî, Mârifetu’s-Sikât, C. 2, s. 108

³⁵⁴ Mizzî, Tehzîbu’l-Kemâl, C. 30, s. 238; İbn Kesîr, et-Tekmil fî Cerh ve’t-Ta’dîl, C. 1, s. 480.

³⁵⁵ İclî, Mârifetu’s-Sikât, C. 2, s. 360; İbn Şâhin Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, Târihu Esmâ-i’s-Sikât, Kuveyt: Dâru’s-Selefiyye, 1404/1984, s. 262.

³⁵⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, el-Mugnî fî’d-Duafâ, C. 2, s. 746.

³⁵⁷ İbn Hacer, Tehzîbu’t-Tehzîb, C. 11, s. 306.

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ كُرَيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ،
قَالَتْ: «تَوَقَّي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا فِي رَقِي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَيْدٍ، إِلَّا شَطْرُ شَعِيرٍ
فِي رَفِّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ فَكَلْتُهُ فَقَنِي»

Ebû Kureyb Muhammed b. Alâ' → Ebû Üsâme el-Kureşî → Hişâm b.
Urve → Urve b. Zübeyr → Âişe → Allah Resûlü (s.a.s):

*“Allah Resûlü (s.a.s) benim rafımda olan birazcık arpadan başka,
evimde ciğer sahibi canlının yiyeceği bir şey yokken vefat etti. Ben o
arpadan uzun bir süre yedim. Nihayet kileye vurup ölçtüm ve
tükeniverdi.”*³⁵⁸

Mezkur hadisin râvilerinden Ebû Kureyb 69. sayfada, Hişâm b. Urve 91.
sayfada, Urve b. Zübeyr de 90. sayfada yapılan isnad analizlerinde
değerlendirilmeye tâbi tutulduğundan dolayı burada ayrıca
değinilmeyecektir.

Ebû Üsâme Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban gibi
muhaddisler tarafından tevsik edilmiş sika bir râvidir.³⁵⁹ İsnad zincirinde yer
alan râvilerin hepsi güvenilir olan hadisin senedinde de herhangi bir kopukluk
bulunmamaktadır. Dolayısıyla hadis isnad açısından sahihtir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) geçimine dair ilave bilgilerin bulunduğu bir
diğer rivayet ise şöyledir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ، عَنْ
عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: وَاللَّهِ يَا ابْنَ أَخْتِي إِنْ كُنَّا لَنَنْتَظِرُ إِلَى الْهَلَالِ، ثُمَّ الْهَلَالِ، ثُمَّ الْهَلَالِ،
ثَلَاثَةَ أَهْلَةٍ فِي شَهْرَيْنِ، وَمَا أُوقِدَ فِي أَنْبِاطِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَارٌ، قَالَ: قُلْتُ: يَا خَالَهَ فَمَا
كَانَ يُعِيشُكُمْ؟ قَالَتْ: «الْأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلَّا أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِيرَانٌ
مِنَ الْأَنْصَارِ، وَكَانَتْ لَهُمْ مَنَاجِحُ، فَكَانُوا يُرْسِلُونَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّبَانِهَا،
فَيَسْقِيْنَاهُ»

Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbûrî → Abdülaziz b. Ebî Hâzim → Seleme b.
Dînâr → Yezîd b. Rûmân → Urve b. Zübeyr → Âişe:

*“Ey Yeğenim (Urve)! Allah yemin ederim ki biz, iki ay
bekliyorduk yine de Rasûlullah'ın evlerinde ateş yanmıyordu!”*

³⁵⁸ Müslim, Zühd, 27, (Hadis No:2973).

³⁵⁹ Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl, C. 7, s. 222; İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C. 3, s. 3.

Urve, “Teyzeciğim, o halde siz nasıl yaşıyordunuz ” diye sordu. Aîşe de : “Hurma ve suyla. Ayrıca Hz. Peygamber’in ensardan komşuları vardı. Onların sağmalları vardı. Onlar Rasûlullah’a hayvanların sütlerinden gönderirler, biz de o sütü içerdik” dedi.”³⁶⁰

İsnad Analizi

Müslim’in Hz.Âişe’den (r.a) mevkuf olarak naklettiği yukarıdaki hadis, aynı lafızlarla Beyhaki tarafından da rivayet edilmektedir.³⁶¹ Seneddeki Abdulaziz b. Ebi Hâzım dışında kalan tüm râviler sikadır. Abdulaziz b. Ebî Hâzım hakkında münekkidlerden farklı görüşler nakledilmiştir. İbn Hibbân Abdulaziz b. Ebî Hâzım’ı tevsik ederken³⁶² Ukaylî tarafından zayıf râviler arasında zikredilmekte ve tedlis yaptığı ifade edilmektedir.³⁶³ Ancak söz konusu râvi hakkında hadis münekkidlerinin geneli olumlu ifadeler kullanmaktadır. Yahyâ b. Maîn ve Nesâî gibi hadis alimleri onun hakkında “sika, leyse bihi be’s” ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca Ebû Râzi de onun ilmi yönünü anlatırken “o Derâverdî’den daha fakihtir” ifadelerini kullanmaktadır.³⁶⁴ Seleme b. Dinâr ve Yezid b. Rumân hakkında Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim, İclî, Nesâî ve İbn Hibban gibi âlimler tevsik edici ifadeleri bulunmaktadır.³⁶⁵ Alimlerin genel kanaati göz önünde bulundurulduğunda Abdulaziz b. Ebi Hâzım hakkında ta’dil edici ifadeler daha çok olduğundan dolayı söz konusu râviyi sika olarak değerlendirmek mümkündür. hadisin senedi muttasıl ve râvileri sikadır dolayısıyla hadis isnad açısından sahihtir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) günlük yemek ihtiyacını nasıl karşıladığını, bir diğer ifadeyle nasıl beslendiğini gösteren bir diğer rivayet şöyledir:

حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ أَحْمَدُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو صَخْرٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُسَيْطٍ، ح وَحَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو صَخْرٍ، عَنْ ابْنِ قُسَيْطٍ، عَنْ عُرْوَةَ

³⁶⁰ Müslim, Zühd, 28 (Hadis No:2972).

³⁶¹ Beyhaki, *Sünen-i Kübra*, 6/279.

³⁶² İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 117.

³⁶³ Zehebi, *el-Mugnî fi’d-Duafâ*, C. 2, s. 397.

³⁶⁴ Mizzî, *Tehzibu’l Kemâl*, C. 18, s. 123-124.

³⁶⁵ Mizzî, *Tehzibu’l Kemâl*, C. 11, s. 275; C. 32, s. 123; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, C. 4, s. 144; C. 11, s. 325; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi Cerh ve’t-Ta’dil*, C. 2, s. 329.

بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: «لَقَدْ مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا شَبِعَ مِنْ خُبْرٍ، وَرَزَيْتُ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ»

Ebû Tâhir Ahmed → Abdullah b. Vehb → Ebû Sahr (Humeyd b. Ziyâd) → Yezîd b. Abdullah / Hârûn b. Saîd → Abdullah b. Vehb el-Kureşî → Ebû Sahr Humeyd b. Ziyâd → Yezîd b. Abdullah → Urve b. Zübeyr → Âişe:

“Allah Resûlü (s.a.s) bir günde iki defa ekmek ve hurmadan doymadan (karnını hurmadan doyurduğu zaman, ekmekten doymamış, ekmekten doyurduğu zaman da hurmadan doymadan) vefat etmiştir.”³⁶⁶

İsnad Analizi

Müslim’in Ebû Tâhir Ahmed ve Hârûn b. Saîd şeklinde iki farklı tarikle rivayettiği hadis, İbn Hibban ve Taberi tarafından da rivayet edilmektedir.³⁶⁷ Senedde Ebû Sahr ve Yezîd b. Abdullah b. Kusayt dışında kalan râviler sikadır. Ebû Tâhir Ahmed ve Abdullah b. Vehb, Ebû Hâtim, Ebû Zûr’a, İbn Hibbân ve İbn Maîn gibi münekkidler tarafından tevsik edilmektedir.³⁶⁸ İbn Şihâb ez-Zühri, Abdullah b. Vehb’in ilmini “Medine’de insanlar bir konu hakkında ihtilafa düşseler onun (İbn Vehb) gelmesini bekler ve ona sorarlardı.” sözleriyle ifade etmektedir.³⁶⁹ Harun b. Said hakkında da muhaddisler tevsik edici ifadeler beyan etmişlerdir. Nitekim Ebû Hâtim onu “şeyh” olarak nitelerken Nesâî de “lâ be’s” ve “sika” olarak nitelemektedir.³⁷⁰ Ayrıca Müslim, Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce gibi *Kütüb-i sitte* müellifleri de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.³⁷¹

Cerhe maruz kalan râvilerden Ebû Sahr Nesâî tarafından taz’îf edilirken,³⁷² Dârekutnî, İbn Hibban ve İclî tarafından tevsik edilmiştir.³⁷³ Yahya b. Main’in de söz konusu râviyi tevsik etmekle beraber bir defasında

³⁶⁶ Müslim, Zühd, 29 (Hadis No:2974).

³⁶⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/272; Ahmed. Hanbel, *Müsned*, 40: 182 (Hadis No:24151).

³⁶⁸ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 1, s. 417; İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, C. 1, s.64; İbn Hibban, *es-Sikât*, C. 8, s. 346.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, C. 6, s. 72.

³⁷⁰ İbn Kesîr, *et-Tekmil*, C. 1, s. 429.

³⁷¹ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 30, s. 90.

³⁷² Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 7, s. 368.

³⁷³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 6, s. 188; *Tehzibu’t-Tehzîb*, C. 3, s. 42; İclî, *Marifetu’s-Sikât*, C. 1, s. 323.

da onun hadiste zayıf olduğunu ifade ettiği belirtilmektedir.³⁷⁴ Tenkide maruz kalan diğeri râvi Yezîd b. Abdullah b. Kusayt içinde benzer durum söz konusudur. Onun hakkında Yahyâ b. Maîn, “salih, leyse bihi be’s” ifadelerini kullanırken, Nesâî ve İbn Hibbân sika olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁵ Ebû Hâtim ise “leyse bi kaviyyin” ifadesini kullanarak onun zabt yönünden kusurlu olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶ Sonuç olarak söz konusu râviler zayıflıkla itham edilmiş olsalar da cerhte müteşeddît olan râviler tarafından tevsik edildikleri, cerh sebepleri açıklanmadığı ve genel tevsiki bulunduğu için bu râvileri makbul olarak değerlendirmek mümkündür.

Son üç yılında da olsa Hz. Peygamber (s.a.s) ile sürekli birliktelik içinde bulunan Ebû Hüreyre’nin onun günlük yaşamına dair haber verdiği bir rivayet ise şöyledir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ، وَابْنُ أَبِي عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ الْفَرَارِيِّ، عَنْ يَزِيدَ وَهُوَ ابْنُ كَيْسَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ - وَقَالَ ابْنُ عَبَّادٍ: وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ - «مَا أَشْبَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْلَهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ تَبَاعًا، مِنْ خُبْزِ جَنْطَةٍ حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا»

Muhammed b. Abbâd / İbn Ebi Ömer → Mervân b. Muâviye el-Fezârî → Yezîd b. Keysân → Ebû Hâzim (Selmân) → Ebû Hureyre:

*“Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Muhammed (s.a.s) ve ailesi üç gün ard arda doyuncaya kadar buğday ekmeği yemedi.”*³⁷⁷

İsnad Analizi

Müslim’in Ebû Hüreyre tarikiyle mevkuf olarak rivayet ettiği hadisin, şevahidi İbn Hibbân tarafından da nakledilmektedir.³⁷⁸ Senedde yer alan râvilerden Muhammed b. Abbâd ve Yezîd b. Keysân dışındaki râviler sikadır.

³⁷⁵ Mizzi, *Tehzibu’l-Kemâl*, C. 32, s. 179.

³⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, C. 11, s. 343.

³⁷⁷ Müslim, *Zühd*, 32, (Hadis No:2976).

Müslim’in bu konuda hemen aynı lafızlarla naklettiği bir diğ. rivayet şöyledir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ كَيْسَانَ، حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يُشِيرُ بِإصْبَعِهِ مِرَازًا، يَقُولُ: وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ مَا شَبَعَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَهْلُهُ، ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ تَبَاعًا مِنْ خُبْزِ جَنْطَةٍ، حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا

³⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, 18/257.

Yahyâ b. Maîn'in ve Ahmed b. Hanbel İbn Ebî Ömer'in sika olduğunu ifade etmekte, Ebû Hatim de onun çok hadis rivayetinde bulunduğunu beyan etmektedir.³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel tarafından hadis hafızı olarak belirtilen Mervan b. Muâviye, İbn Medînî tarafından da tevsik edilmektedir.³⁸⁰ Ayrıca başta Yahyâ b. Maîn olmak üzere İbn Râhuye ve Ebû Heyseme gibi muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuşlardır.³⁸¹

Muhammed b. Abbâd kimi zaman “saduk” kimi zaman “sika” olarak ifade edilmektedir. Nitekim Yahyâ b. Maîn onun hakkında “lâ be's” ifadesini kullanırken İbn Hibban da *es-Sikât* adlı eserinde bahsetmektedir.³⁸²

Senedde yer alıp da hakkında âlimlerce farklı değerlendirmeler bulunan bir râvi de Yezid b. Keysân'dır. Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve Dârekutnî onun sika olduğunu ifade ederken, Buhârî ise onu *Kitâbu'd-Duâfa*'sında zikretmektedir. Ayrıca Ebû Hatim onun hadisleriyle ihticac edilmeyeceğini söylemektedir.³⁸³

Mezkur hadis aynı lafızlarla Müslim tarafından farklı bir tarikle daha nakledilmektedir. Ancak söz konusu hadisin senedindeki bazı râviler hakkında olumsuz değerlendirmeler bulunduğu için metin açısından tekrara düşülmüş olsa da râviler hakkındaki tespitler burada zikredilecektir. İlgili hadisin isnadıyla birlikte metni şöyledir:

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ كَيْسَانَ، حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، قَالَ: رَأَيْتُ
أَبَا هُرَيْرَةَ يُشِيرُ بِإِصْبَعِهِ مَرَارًا، يَقُولُ: وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ مَا شَيْعَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ وَأَهْلُهُ، ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ تَبَاعًا مِنْ خُبْرٍ حِنْطَةٍ، حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا "

Muhammed b. Hâtim → Yahya b. Saîd → Yezîd b. Keysân → Ebû Hâzim (Selmân): “Ebû Hureyre’yi parmaklarıyla tekrar tekrar işaret ederken gördüm. Şöyle diyordu:

“*Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Muhammed (s.a.s) ve ailesi üç gün ard arda doyuncaya kadar buğday ekmeği yemedi.*”³⁸⁴

³⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. 27, s. 408, 409.

³⁸⁰ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*; C. 1, s. 216.

³⁸¹ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, C. 9, s. 52.

³⁸² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. 25, s. 438.

³⁸³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, C. 32, s. 232.

³⁸⁴ Müslim, *Zühd*, C. 33.

İsnad Analizi

Müslim'in rivayet ettiği mezkûr hadis, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından da nakledilmektedir.³⁸⁵ Rivayetin senedine bakıldığında Yezîd b. Keysân ve Ebû Hâzim (Selmân)'ın bir önceki hadisin senedinde de yer aldığı görülmektedir. Bunlar hakkında değerlendirmeler ilgili hadiste aktarılmıştı. Geriye Muhammed b. Hâtim ve Yahya b. Saîd isimli râviler kalmaktadır. Yahyâ b. Saîd'in hakkında Ebû Hâtim "hüccet" ifadesini kullanırken, Nesai ise onu "sika" olarak nitelemektedir. Ayrıca onun zayıf râvilerden hadis almadığı, sadece sika olan râvilerin rivayetlerini aldığı bildirilmektedir.³⁸⁶

Hadisin cerhe maruz kalan tek râvisi Muhammed b. Hâtim'dir. Söz konusu râvi hakkında hadis münekkidlerinin çeşitli görüşleri mevcuttur. Yahyâ b. Maîn onu bir rivayette "kezzâb" olarak nitelerken başka bir rivayette ise kezzâb olmadığını belirtmiştir. Bu konuda iki farklı rivayet bulunduğundan dolayı kesinlik söz konusu değildir. Bunun yanında başta Dârekutnî olmak üzere İbn Hibbân gibi âlimler de onu tevsik etmektedir.³⁸⁷ Ebû Zür'a, Müslim ve Nisâbü'rî gibi âlimlerin kendisinden hadis alması da râvi hakkında olumlu bir kanaat olarak değerlendirilebilir. Genel olarak âlimlerin tevsikini alan bir râviyi kesin olmamakla beraber "kezzâb" olarak nitelemek Yahyâ b. Maîn'in cerhe müteşeddît birisi olduğunu göstermektedir. Ancak râvinin zayıf sayılmasını gerektirecek herhangi bir kusurunu açıklamamaktadır. Dolayısıyla cerhe maruz kalmış râvinin durumunun muallaklığından dolayı hadisin senedini hasen olarak değerlendirmek mümkündür.

Numan b. Beşîr'in Hz. Peygamber'in (s.a.s) geçimine dair bilgiyi paylaşmak ve bu suretle arkadaşlarına nasihat etmek üzere naklettiği bir rivayet şöyledir:

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ، قَالَ: سَمِعْتُ
النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: أَلَسْتُمْ فِي طَعَامٍ وَشَرَابٍ مَا شِئْتُمْ؟ «لَقَدْ رَأَيْتُ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا
يَجِدُ مِنَ الدَّقْلِ، مَا يَمْلَأُ بِهِ بَطْنَهُ»

³⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15:374 (Hadis No:9611); Beyhakî, *Sünenü 'l-Kübrâ*, 7/74.

³⁸⁶ İbn Hibban, *es-Sikât*, C. 7, s. 611; İbn Hacer, *Tehzibu 't-Tehzib*, C. 11, s. 218-219.

³⁸⁷ Mizzi, *Tehzibu 'l-Kemâl*, C. 25, s. 21-22.

Kuteybe b. Saîd, Ebû Bekir b. Şeybe → Ebu'l-Ahvas Selâm b. Selîm → Simak b. Harb → Numan b. Beşîr:

*“Sizler yemede içmede neler istiyorsunuz? Ben, sizin peygamberinizi (s.a.s) (gün boyu açlıktan kıvranıp,) karnını doyuracak âdi hurma bile bulamadığını gördüm.”*³⁸⁸

İsnad Analizi

Müslim'in mevkuf olarak rivayet ettiği yukarıdaki hadis, Tirmizi, Ahmed b. Hanbel, Taberâni ve İbn Ebû Şeybe tarafından da nakledilmektedir.³⁸⁹ Hadisin senedinde yer alan râvilerin tamamı sikadır. Kuteybe b. Said hakkında 52. sayfada değerlendirme bulunmakla beraber onu tevsik edici ifadeleri kısaca arz edeceğiz. Söz konusu râvi, İbn Hibbân tarafından “mutkîn” lafzıyla zikredilirken, Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim ve Nesâi gibi muhaddisler tarafından da “sika” olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca kaynaklara bakıldığında Kuteybe b. Said, Bağdad'a geldiğinde Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe ve İbn Numeyr gibi âlimlerin kendisine gelerek ona hadis hakkında bazı sorular yönelttikleri anlaşılmaktadır.³⁹⁰ Ebu'l-Ahvas Selâm b. Selîm isimli râvi de başta Yahyâ b. Maîn olmak üzere Ebû Zür'a, İclî ve Nesâi tarafından tevsik edilmektedir.³⁹¹

Simâk b. Harb hakkında ise münekkidler tarafından farklı değerlendirmeler nakledilmektedir. Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hatim onun sika olduğunu söylerken, Nesâi onun hakkında “leyse bihi be's” ifadesini kullanmaktadır. Buna mukabil Süfyân-ı es-Sevrî ve İbn Mübarek Simak b. Harb'in hadiste zayıf olduğunu dile getirmişlerdir.³⁹² Yapılan tetkik neticesinde bu durumun onun bazı yerlerde muzdaribu'l-hadîs olarak

³⁸⁸ Müslim, Zühd, 34 (Hadis No:2977) Sahih'te bu hadisin şevâhidi olarak zikredilen bir hadis şöyledir:

وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، وَابْنُ بَشَّارٍ - وَاللَّفْظُ لِابْنِ الْمُثَنَّى - قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّعْمَانَ، يَخْطُبُ قَالَ: ذَكَرَ عُمَرُ مَا أَصَابَ النَّاسَ مِنَ الدُّنْيَا، فَقَالَ: «لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَظِلُّ الْيَوْمَ يَلْتَوِي، مَا يَجِدُ دَقْلًا يَمْلَأُ بِهِ بَطْنَهُ»

³⁸⁹ Tirmizi, Zühd, 39; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 30:306; Taberâni, el-Mu'cemu'l-Kebîr, thk, Hamdî b. Abdulmecid, Dâru İhyai't-Turas, 1403/1983, 21:112; İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, 19:60.

³⁹⁰ İbn Hibban, es-Sikât, C. 9, s. 20; Mizzî, Tehzîbu'l Kemâl, C. 23, s. 529.

³⁹¹ Mizzî, Tehzîbu'l Kemâl, C. 12, s. 284-285.

³⁹² İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, C. 12, s. 119-120; Mizzî, Tehzîbu'l Kemâl, C. 12, s. 120.

nitelenmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.³⁹³ Yahyâ b. Maîn gibi cerhte müteşeddît bir münekkid tarafından sika olarak anılması ve Ebû Hatim ve Nesâî'nin tevsik edici ifadeleri de dikkate alındığında Simâk b. Harb'i makbul bir râvi olarak değerlendirmek mümkündür.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) kendisi ile vefatında ve sonrasında ailesinin maddî imkânlarını gösteren rivayetlerin isnad analizini yaptıktan sonra muhtevalarına dair de şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Bu başlık altında zikredilen hadislerin ilk kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.s) bir duasını ihtiva etmektedir. 18 numaralı hadiste geçen "kûten" ifadesi başka bir rivayette ise "kefâfen" olarak geçmektedir. Kelime olarak besin, gıda, azık gibi anlamlara gelen "kûten" kelimesinden muradın çok değil, hayatta kalacak kadar, vücudun besin ihtiyacını karşılayacak rızık olduğu bildirilmektedir.³⁹⁴

Hemen belirtmek gerekir ki hadiste dua olarak talep edilen bu durumun bütün ümmet için geçerli olduğu söylenemez.³⁹⁵ Hatta Allah Resûlü'nün kabilesi ve akrabaları olan Hâşim oğulları ve Muttalib oğullarının tüm fertleri dahi bu duaya dâhil değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s) çok zengin akrabaları da mevcuttu. Söz konusu dua, Resûlullah (s.a.s), eşleri ve çocukları, yani Ehl-i Beyt için geçerlidir. Nitekim hepsi hayatlarını kifayet miktarı rızık ile idame ettirmişlerdir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s), Ehl-i beytin ve sahabîlerin israftan ve gösterişten uzak yaşamları hepsinin ihtiyaç sahibi yoksul kimseler olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim sahabîlerin içerisinde Hz. Ebû bekir (r.a), Hz. Osman (r.a) ve Abdurrahman bin Avf gibi zengin tüccar sahabîler de bulunmaktaydı. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) ganimetlerden 1/5 oranında pay almaktaydı. Dolayısıyla Allah resûlü (s.a.s) ve sahabîlerin bir kısmı yoksul değil, bilakis varlıklı kimselerdi. Ancak onlar sahip oldukları varlığı biriktirmiyor, Allah yolunda infak ediyorlardı.

³⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, C. 5, s. 247; Mizzî, *Tehzîbu'l Kemâl*, C. 12, s. 120.

³⁹⁴ Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. İbrahim b. Ali İbnü'l-Vezir, *el Avâsım ve'l Kavâsım fi'z-Zeb an Sünneti Ebil Kasım*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1415/1994, C. 8, s. 195.

³⁹⁵ Nâsir b. Ali, *Akidetu ehlu's-sunneti ve'l cemaati fi's-sahabeti'l kirâm*, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1421/2000, C. 1, s. 331.

Hız. Peygamber'in (s.a.s) duasının bir başka yönü ise kişinin hayatını idame ettirecek ölçüde varlığa sahip olması durumu zenginliğe kıyasla daha faziletli olduğunun izhar edilmesidir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s) her şeyin en hayırlısı için dua ettiğı bilinmektedir.³⁹⁶ Nitekim bazı âlimler Tâhâ suresinde yer alan “*Rabbinin rızkı daha hayırlı ve kalıcıdır.*”³⁹⁷ ayetinin bu hadise işaret ettiğini ifade etmişlerdir.³⁹⁸ Bu bağlamda konuyu destekleyen bir başka hadiste ise “*Ne mutlu İslâm'la hidâyet edilenlere, rızkı kendisine yetecek kadar kanaatkâr olana ne mutlu!*”³⁹⁹ Buyurulmuştur.

3.11. Zenginliğin Zühd Penceresinden Farklı Bir Tanımı

İslam hukukunda bir kişinin asgari olarak zengin sayılabilmesi bir diğer ifadeyle servetinin zekatını vermesi için zarurî ihtiyaçları dışında nisap miktarı olarak belirlenen 80 gram altın veya bunun karşılığı mala sahip olması gerekmektedir.⁴⁰⁰ Ancak Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın zenginliğe bakışı farklıdır. Onun zenginliğe yüklediğı anlamı ifade ettiğı rivayet şöyledir:

حَدَّثَنِي أَبُو الطَّاهِرِ أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ سَرْحٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو هَاشِمٍ، سَمِعَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحُبْلِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ وَسَأَلَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: أَلَسْنَا مِنْ فَقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ؟ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ: «أَلَا أَمْرَأَةٌ تَأْوِي إِلَيْهَا؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «أَلَا مَسْكَنٌ تَسْكُنُهُ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَأَنْتَ مِنَ الْأَغْنِيَاءِ»، قَالَ: فَإِنَّ لِي خَادِمًا، قَالَ: «فَأَنْتَ مِنَ الْمُلُوكِ»

Ebû Tâhir Ahmed b. Amr ve Abdullah b. Vehb el-Kureşî → Ebû Hânî' el-Havlânî → Ebû Abdurrahman el-Hubulî:

“Bir adam ben Abdullah b. Amr b. el-Âs'a 'biz Muhâcirlerin fakirlerinden değil miyiz? diye sormuştu da onun şöyle cevap verdiğini işittim: 'Senin yanına gideceğın bir hanımın var mı? O kişi evet deyince Abdullah b. Amr b. el-Âs bu defa 'Senin kalacağın bir evin var mı diye sordu. Adam buna da evet cevabını verince o da 'işte sen zenginlerdensin' dedi. Adam bir de benim hizmetçim

³⁹⁶ İsmail bin Hakkı bin Mustafa, *Rûhu'l Beyân*, Beyrut: Dâru'l Fikr ty. C. 3, s. 133.

³⁹⁷ Tâhâ, 20/131.

³⁹⁸ İbn Receb el-Hanbeli, *Ravâiu't-Tefsir*, Suudi Arabistan: Dâru'l Âsime, 1422/2001, C. 1, s. 694.

³⁹⁹ Tirmizî, Zühd, 35.

⁴⁰⁰ Ebu'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1356/1937, C. 1, s. 111

de var deyince Abdullah b. Amr b. el-‘As bu defa da ‘o zaman sen meliklerdensin’ dedi.”⁴⁰¹

İsnad Analizi

Hadisin isnad zincirinde yer alan Ebû Tâhir ve Abdullah b. Vehb yirmi dokuz numaralı hadisin analizinde değerlendirildiğinden dolayı burada ayrıca değinilmeyecektir. Ebû Hânî’ hakkında Ebû Hâtim “salih” ifadesini kullanırken, İbn Hibbân da *es-Sikât* eserinde tevsik edici ifadeler kullanmaktadır.⁴⁰² Nesâî de onu “leyse bihi be’s” olarak tevsik etmektedir.⁴⁰³ Nitekim Nesâî’nin bir râvi hakkında “leyse bihi be’s” ifadesini kullanması cerh ve ta’dîl ilminde o râvinin ta’dil edilip hadisinin alınmasında herhangi bir sakınca olmadığı anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴ Ebû Abdurrahman da Yahyâ b. Maîn ve İclî tarafından tevsik edilmektedir.⁴⁰⁵ Ayrıca İbn Hibbân’ın *es-Sikât* isimli eserinde yer almaktadır.⁴⁰⁶ Dolayısıyla hadisin râvileri güvenilirlerdir.

Metin Analizi

Mezkûr hadiste belirtilen “biz muhacirlerin fakirlerinden değil miyiz?” sorusundaki muradın fey gelirine işaret eden “(Bu gelirler) Allah’ın lutuf ve rızasının peşine düşerek Allah’a ve resulüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir”⁴⁰⁷ ayeti olduğu bildirilmektedir. Abdullah b. Amr, karşısındakine birtakım sorular sorduktan onun zengin olduğunu dolayısıyla fey gelirini hak etmediğini düşünmektedir. Zira o sahabîlerin, özellikle de ashab-ı suffe’nin evinin, bir öğün dahi yemek ihtiyacını karşılayamayacak halde olduklarını biliyordu. Bu yüzden kendisine soru yönelten kişiye fey gelirlerinden bir pay vermek istemedi.⁴⁰⁸

⁴⁰¹ Müslim, Zühd, 37 (Hadis No:2979).

⁴⁰² Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, C. 3, s. 231; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 4, s. 149.

⁴⁰³ Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nubelâ*, C. 3, s. 51.

⁴⁰⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, Beyrut: Dâru’l-Me’rife, 1382/1963, C. 1, s. 4

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzîb*, C. 6, s. 82.

⁴⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 7, s. 10.

⁴⁰⁷ Haşr, 59/8.

⁴⁰⁸ Hererî, *el-Vehhâc*, C. 26, s. 386.

Söz konusu kişi ile ilgili başka bir değerlendirme ise gerçekten ihtiyaç sahibi olan kişinin insanlardan bir istekte bulunmayacağıdır. Bu duruma Kur’ân-ı Kerîm’de “...Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar...”⁴⁰⁹ şeklindeki ayet delil olarak getirilmektedir.⁴¹⁰

3.12. Fakirliğe Sabretmenin Ahiretteki Karşılığı

Müminlerin fakirliğe sabretmeleri karşılığında ahirette birtakım mükâfatlarla ödüllendirilecekleri Hz. Peygamber tarafından haber verilmektedir. Aşağıdaki hadis de ilgili konu bağlamında Abdullah b. Amr b. el-Âs tarafından bize nakledilmektedir. Söz konusu rivayet şöyledir:

قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ: وَجَاءَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، وَأَنَا عَنْدَهُ، فَقَالُوا: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّا، وَاللَّهِ مَا نَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ، لَا نَفَقَةَ، وَلَا دَابَّةً، وَلَا مَتَاعٍ، فَقَالَ لَهُمْ: مَا شِئْتُمْ، إِنْ شِئْتُمْ رَجَعْتُ إِلَيْنَا فَأُعْطَيْنَاكُمْ مَا يَسَّرَ اللَّهُ لَكُمْ، وَإِنْ شِئْتُمْ ذَكَرْنَا أَمْرَكُمْ لِلسُّلْطَانِ، وَإِنْ شِئْتُمْ صَبَرْتُمْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «إِنَّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ يَسْبِقُونَ الْأَغْنِيَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى الْجَنَّةِ، بَارْبَعِينَ خَرِيفًا» قَالُوا: فَإِنَّا نَصْبِرُ، لَا نَسْأَلُ شَيْئًا

Ebû Abdurrahman el-Meâfirî:

“Ben Abdullah b. Amr b. el-Âs ile birlikteyken üç adam geldi ve şöyle dediler: “Ey Ebû Muhammed! Vallahi elimizde hiçbir imkân yok. Ne paramız, ne bineğimiz, ne de malımız var” dediler. Abdullah da onlara şu karşılığı verdi: “İsterseniz daha sonra yanımıza gelin, Allah da ne takdir etmişse size verelim. İsterseniz bu sıkıntınızı yöneticiye ulaştıralım. Ya da isterseniz bu duruma sabredersiniz. Zira Allah Resûlü’nün (s.a.s): “Fakirler kıyamet gününde zenginlerden kırk yıl önce cennete girerler.” buyurduğunu işittim.” Adamlar da: “O zaman hiçbir şey istemez ve sabrederiz” dediler.”⁴¹¹

İsnad Analizi

Yukaraki rivayetin senedinde sahabeden Abdullah b. Amr b. el-Âs ile birlikte sadece bir râvi zikredilmektedir. O da Ebû Abdurrahman Abdullah b.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/268.

⁴¹⁰ Vellevî, *Bahru’l-Muhîd*, C. 19, s. 623.

⁴¹¹ Müslim Zühd, 37.

Yezîd 'dir. Bu da Müslim ile Ebû Abdurrahman arasındaki râvilerin düşürüldüğünü, dolayısıyla senedin muttasıl olmadığı anlamına gelmektedir. Bu tarz nakledilen rivayetler muallak hadis olarak tanımlanmaktadır. Muallak hadis, musannif tarafından hadisin sened zincirinin başından bir veya daha fazla râvinin düşürülmesidir. Bu uygulama da ta'lik olarak isimlendirilir. Müellifin böyle bir uygulamaya başvurmasındaki temel sebep isnad zincirini kısaltmaktır.⁴¹²

Müslim'in ta'lik yaparak rivayet ettiği mezkûr hadisin muttasıl senedi tespit edilebildiği kadarıyla İbn Hibbân, tarafından nakledilmektedir. İbn Hibbân'ın söz konusu senedi şöyledir:

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا حَيْوَةُ حَدَّثَنَا
أَبُو هَانِيٍّ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحُبْلِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ فُقَرَاءَ الْمُهَاجِرِينَ يَسْقُفُونَ الْأَغْنِيَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِسَبْعِينَ أَوْ أَرْبَعِينَ
خَرِيفًا"

Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ → Ebû Hayseme el-Haraşî → Abdullah b. Yezîd → Hayve b. Şerîh → Ebû Hânî' el-Havlânî → Ebû Abdurrahman el-Hubulî → Abdullah b. Amr b. el-Âs → Allah Resûlü (s.a.s):

*"Muhacirin fakirleri kıyamet gününde zenginlerden yetmiş veya kırk yıl önce cennete girerler."*⁴¹³

Mezkur hadis, benzer manaya gelecek şekilde Tirmizî tarafından da nakledilmektedir.⁴¹⁴ Hadisin senedinde yer alan Ebû Hânî' el-Havlânî ve Ebû Abdurrahman el-Hubulî otuz yedi numaralı hadiste değerlendirilmeye tabi tutulduğundan dolayı burada ayrıca değinilmeyecektir. Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, Hâkim en-Nisâbûrî ve Dârekutni tarafından tevsik edilmekle beraber gerek adalet gerekse zabt yönünden birçok muhaddis-münekkid tarafından ta'dil edilmiş güvenilir râvidir.⁴¹⁵

Hadis ilmini Yahyâ b. Maîn'den aldığı belirtilen Ebû Hayseme'ye dair Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) tevsik edici ifadeleri dikkat çekicidir. Zira

⁴¹² Ebû Muâz, Tarık b. İvadullah, *Takrîb İlmu'l Hadîs*, Dâru'l-Kevser, ty., s. 114.

⁴¹³ İbn Hibbân, *Sahîh*, 2/453.

⁴¹⁴ Tirmizî, *Zühed*, 37.

⁴¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, C.14, s. 174-180; İbn Hibbân, *es-Sikât*, C. 8, s. 55.

Hatîb, onu “sika, alim, mutkîn, hafız” olarak nitelemektedir. Nitekim İbn Hacer de onu “büyük hafız” olarak zikretmektedir.⁴¹⁶ Ayrıca Yahyâ b. Maîn, Nesâî ve Ebû Davud tarafından da tevsik edilmektedir.⁴¹⁷ Nesâî ve Halîlî tarafından “sika” lafzıyla Abdullah b. Yezîd’in rivayetleriyle ihticâc edilebileceği belirtilmektedir.⁴¹⁸ Hayve b. Şerîh de Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim tarafından tevsik edilen güvenilir bir râvidir.⁴¹⁹ Dolayısıyla hadisin mecruh râvisi bulunmamaktadır. Bu durumda hadisin isnad açısından sahih olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu hadisler fakirliğin zenginliğe kıyasla daha faziletli olduğunu bildirmektedir.⁴²⁰ Nitekim bu husus daha önceki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Lisânu 'l-Mîzân*, C. 1, s. 174.

⁴¹⁷ Zehebî, *Siyeru A 'lâmi 'n-Nubelâ*, C. 11, s. 490.

⁴¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu 't-Tehzîb*, C. 6, s. 84.

⁴¹⁹ Mizzî, *Tehzîbu 'l-Kemâl*, C. 7, s. 480.

⁴²⁰ Vellevî, *Bahru 'l-Muhît*, C. 45, s. 163.

SONUÇ

Sözlükte isteksiz olmak, değersiz görmek ve yüz çevirmek gibi anlamlara gelen zühd teriminin ıstılahî açıdan âlimler tarafından farklı tanımları yapılsa da, bunların ortak yönünü “Müslüman bireyin, hayatını Kur’ân ve sünnet bağlamında bir denge içerisinde sürdürmesi” şeklinde genel bir prensip olarak ifade etmek mümkündür. Ayrıca kaynaklarda fakr, takvâ, verâ, riyâzet ve tebettül kelimelerinin de zühd terimiyle irtibatlı kavramlar olduğu görülmüştür.

Hiz. Osman’ın hilafetinin ikinci yarısına kadar olan döneme bakıldığında Müslümanların zühd kavramının genel anlamda hayatın içerisinde yaşadıkları, ancak bu dönemden sonra fetihlerin artması ve beraberinde farklı kültürlerle karşılaşılması gibi bazı faktörlerle bu yaşantıda gerilemeler yaşandığı görülmektedir. Tüm bu gelişmeler karşısında Medine başta olmak üzere Basra, Kûfe ve Horasan gibi bölgelerde Ebû Zer, Ebû’d-Derdâ, Hasan-ı Basrî, İbrahim b. Ethem ve daha başka isimler tarafından bir zühd hareketinin başlatıldığı müşahade edilmiştir. Bu durum, söz konusu isimler öncülüğünde bir ekolleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

Müslim, Buhârî’nin *Sahîh*’inden sonra en muteber hadis eseri olarak kabul gören hadis eserinde zühd konusuna müstakil bir bölüm ayırmıştır. Onun *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eseri, hadis usulüne dair önemli bilgilerin yer aldığı mukaddimesi, ta’likinin az ve istifadesinin de kolay olması gibi hususlarla ön plana çıkmaktadır. Her hadisin konusuyla ilgili tek bir yerde zikredilmesi ve hadislerin farklı tariklerinin değişik sened ve lafız farklılıklarına bir arada yer verilmesi eseri metodolojik açıdan önemli kılan diğer özellikleridir.

Müslim’in *Sahîh*’inde yer verdiği Zühd bölümünde mütâbiler hariç otuz yedi rivayet bulunmaktadır. Bunlardan on beş tanesi merfû, yirmi iki tanesi ise mevkuf hadistir. Müslim, zühd ile ilgili genelde Ebû Hureyre ve Âişe tariklerinden gelen rivayetleri tercih etmiştir. Bu bağlamda Ebû Hureyre’den 10, Hiz. Âişe’den 6 hadis nakledilmektedir. Ebû Hureyre’nin suffe ashabının içerisinde yer alması ve beslenme gibi temel ihtiyacını dahi zor karşılayan bir sahâbi olması göz önünde bulundurulduğunda Müslim’in zühd konusu ile ilgili hadislerin birçoğunu zâhid bir sahabeden gelen rivayetlerden tercih

ettiği görülmektedir. Kezâ Hz. Âişe'nin de zâhidâne yaşamı çalışmamızın 19-36 arası hadislerde açıkça belirtilmektedir. Bir başka sahabe râvisi de Sa'd b. Ebî Vakkas'tır. Çalışmamızda da yer aldığı üzere Sa'd özellikle fitne zamanında şehir hayatından uzak zahidane bir hayat yaşamıştır. Müslim'in Kitâbu'z Zühd bölümünde naklettiği hadislerin tâbiin râvilerinden en çok rivayette bulunduğu kişi aynı zamanda Hz. Âişe'nin de yiğeni olan Urve b. Zübeyr'dir. Söz konusu râvi de kaynaklarda zâhid kişiliği ile ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Müslim'in zühd hadislerini naklederken aynı zamanda özellikle zühd yaşamı olan kişileri tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Hadislerin senedlerinde yer alan râvilerin geneli münekkidler tarafından tevsik edilen isimler olsa da cerhe maruz kalan râviler de bulunmaktadır. Ancak yapılan inceleme sonucunda söz konusu mecruh râvilerin hemen tamamının aynı zamanda kimi münekkidler tarafından da tevsik edildiği görülmüştür. Ayrıca bu mecruh râviler arasında münekkidlerin geneli tarafından tevsik edilip sadece İbn Maîn tarafından tenkid edilenler de bulunmaktadır. Örneğin el-Alâ' ve Muhammed b. Ebî Ömer bunlardan biridir.

Zühd ile ilgili rivayetlerin senedlerinde yer Süveyd b. Saîd ve Muhammed b. Hâtim gibi az da olsa kimi râvilerin kezzâb ifadesi kullanmak suretiyle şiddetli şekilde cerh edildiği de vâkidir. Ancak bu cerhlerin hepsinin Yahya b. Maîn tarafından ileri sürüldüğü, söz konusu râvilerin diğer münekkidler tarafından ise tevsik edildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte diğer münekkidlerin taz'îf edip de Yahya b. Maîn tarafından tevsik edilen râviler de bulunmaktadır. Örneğin Simâk b. Harb bu isimlerden biridir. Bu durum, râviler hakkındaki değerlendirmelerin ictihâdi, bir diğer ifadeyle sübjektif olduğunu göstermektedir.

Müslim'in *Sahîh*'indeki Kitâbü'z-zühd bölümünde yer alan hadislerin senedlerindeki tenkide maruz kalan râvilerin tetkik sonucunda hemen tamamının zabt vasfındaki kusurlardan dolayı cerh edildikleri tespit edilmiştir. Ancak ilgili rivayetlerin diğer kaynaklarda sahih tariklerinin bulunması söz konusu bu kusurları gidermektedir. Dolayısıyla *Sahîh*'teki

zühhd hadislerinin sonuç olarak tamamının sahih olduklarını söylemek mümkündür.

Çalışmada sened analizleri yapılan rivayetlerin metinleri tetkik edildiğinde öncelikle söz konusu hadisler için Müslim tarafından diğer bölümlerin aksine başlıklandırma yapılmadığı görülmüştür. Söz konusu hadislerin muhtevalarına bakıldığında ise Müslim'in ağırlıklı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke döneminde geçirdiği sıkıntılı süreçlerle ilgili rivayetleri tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca dünya hayatının geçiciliği, nimetlere karşı şükrün gerekliliği gibi hususlar da rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından dikkat çekilen konulardandır. Bu da Müslim'in zühhd anlayışını tespit etmekte önemli bir ayrıntıdır. Dolayısıyla ilgili rivayetlerden hareketle Müslim'in zühhd anlayışının, geçici olan dünya hayatında çekilen sıkıntılara teslimiyet göstererek sürekli şükür ve takva üzere bir hayat sürmek şeklinde olduğu sonucuna varmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABDULMUHSİN, Hamd b. Abdulmuhsin. *el-İmam el-Buhârî ve Kitâbuhu el-Câmiu's-Sahîh*, Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiye, 1390/1970.
- ABDULMUHSİN, Hamd b. Abdulmuhsin. *el-İmam Müslim ve Sahîhuhu*, Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1970/1390.
- ACET, Semih, Nevevî'nin. "Minhâc Şerhinde Müslim ve Sahîh'i Hakkındaki Tespit ve Tenkitleri", *Şarkiyat*, S. 1 (Nisan 2019), ss. 23.
- AĞIRAKÇA, Ahmed. *H. Osman*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2018.
- AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- AKARSU, Murat. *Kabile Bürokrasisi ve H. Osman*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- AKDAĞ, Eyyup. "Fudayl b. İyâd'ın Hayatı ve Tasavvufî Yaklaşımları", *İlahiyat Tetkikleri*, S. 5 (Haziran 2019), ss. 303-326.
- AKYÜZ, Vecdi. "Harmele b. Yahyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- ALGÜL, Hüseyin. "Hz. Ebû Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *İstem Dergisi*, S. 1 (Haziran 2003), ss. 23-38.
- ALİ el-KÂRÎ, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtül Mefâtih Şerhu Mişkâtıl Mesâbih*, Beyrut: Dâru'l Fikr, 1423/2002.
- APAK, Adem. "Hz. Osman'ın Halifeliği Döneminde Meydana Gelen Siyasî Problemler ve Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Usûl*, S. 4 (Aralık 2005), ss. 157-170.
- APAK, Adem. "Şamlılara İslam'ı Öğreten Sahabi Ebu'd-Derdâ (r.a.)", Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6055> (Erişim: 12.08.2021).
- ARSLAN, Adnan. "Merdümگیرizliğin Haklı Zemini: Modern Yaşamda Uzlet", *International Social Sciences Studies Journal*, S. 43 (Eylül 2019), ss. 4638-4645.

- AŞIKKUTLU, Emin. “Cerh ve Ta’dil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- AYDINLI, Abdullah. “Ebû Zer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- AYDINLI, Abdullah. “İbn Sâid el-Hâşimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- AYDINLI, Abdullah. “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- AYDINLI, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- A‘ZAMÎ, Muhammed Mustafa. “Buhari”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- BAKIR, Abdulhalik. “Basra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- BELÂZURÎ, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü’l Eşrâf*, Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1417/1996.
- BEYHAKÎ. *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003.
- BEYHAKÎ. *Şüabü’l-îmân*, thk. Abdülali Abdülhamîd, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003.
- BİLGİN, Recep. “Said b. Müseyyeb’in, Hayatı, Kişiliği ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9 (Aralık 2018), ss. 537-564.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru Tavki’n-Necât, ty.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid. *İslam’da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- CANIKLI, İlyas. “Ignaz Goldziher’in ‘İslam Kültürü ve Araştırmaları I-II’ Eseri Bağlamında Hz. Peygamber ve Hadisler Hakkındaki Görüşlerine Yeniden Bakış”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2 (Aralık 2020), ss. 339-364.

- CEBECİOĞLU, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- CERRAHOĞLU, İsmail. “Tefsir ve Hadis Kitabetine Karşı Peygamber ve Sahabenin Durumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1 (1961), ss. 39-45.
- CÜRCÂNÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed. *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- ÇELİK, İsa. “Tasavvufi Bir Terim olarak Fakr”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 2 (Güz 2001), ss. 191-206.
- ÇİÇEK, Betül Serin. “*Râbiatü'l-Adeviyye'de (95/714-185/801) Allah aşkı ve rızâ.*” Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta, 2019.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- DEMİRCİ, Selim. “Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik ve Parçacı Okuma Ebû Zer el-Gıfârî Örneği”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, S. 2 (Aralık 2019), ss. 11-52.
- DERTLİ, Osman. “*Hz. Osman Dönemi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2020.
- DİHLEVÎ, Abdulaziz b. Şah Veliyyullah. *Büstanu'l-Muhaddisin*, çev. Ali Osman Koçkuzu, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1986.
- DOĞRUL, Ömer Rıza. *İslamiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- EBÛ HÂTİM, Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952.
- EBÛ MUÂZ, Tarık b. İvâdullah, *et-Takrîb İlmu'l Hadîs*, y.y. Dâru'l-Kevser, t.y.

- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988.
- ERAYDIN, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- FAYDA, Mustafa. “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Merve Yayınları, 1992.
- GÜLER, Nurdane. “*Sahih-i Müslim'de Kur'an Atıflı Rivayetler*”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2012.
- GÜZEL, Ahmet. “Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî”, *Marife*, S. 3 (Kış 2012), ss. 43-68.
- HÂKİM en-NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- HALİLÎ, Ebû Ya'la el-Halil b. Abdullah b. Ahmed. *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Amr İdris, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1988.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût. *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977.
- HATİBOĞLU, Mehmed Said. “Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 1-2-3-4 (1997), s. 4.
- HERERÎ, Muhammed Emin Abdullah. *el-Kevkebu'l Vehhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Mekke: Dâru'l Minhâc, 1430/2009
- HEREVÎ, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi'l-Hüseyin. *İlelu'l-Ahâdîs fî Kitâbi's-Sahîh li-Müslim b. el-Haccac*, thk. Ali b. Hasan el-Halebî, Riyâd, ty.
- HUCVİRÎ, Ali Osman b. Cüllâbi. *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- IŞIK, Mustafa. “İbn Huzeyme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

- İBN ALÎ, Nâsır. *Akîdetu Ehlu's-Sünneti ve'l-Cemaati fi's-Sahabeti'l Kirâm*, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1421/2000.
- İBNU'L CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*, thk. Abdullah Kâdi, Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1406/1985.
- İBNU'L CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Keşfu'l Müşkil min Hadisi's-Sahihayn*, thk. Ali Hüseyin el Bevvâb, Riyad: Dâru'l Vatan, ty.
- İBNU'L CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Menâkibu'l İmam Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdu'l Hasan, Dâru Hicr, 1409/1988.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Medîne: Dâru'l-Kıble, ty.
- İBNU'L-ESÎR, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hindistan: Matbaatu Dâireti'l-Meârî, 1326/1908.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1421/2000.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Lisânu'l-Mîzan*, Hindistan: Dâiretu'l-Meârîf, 1390/1970.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*, Haydarâbâd: Dâiretu'l Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sahîh*, thk. Şuayb Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulhasan, Dâru'l-Hicr, 1997.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mahmud Hasan, y.y. Dâru'l-Fikr, 1414/1994

- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *et-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifeti's-Sikât*, thk. Şadi b. Muhammed b. Salim Al-i Nu'man, Yemen: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs, 1432/2011.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-İhyâi'l-Kütüb, ty.
- İBN MENCUYE, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî. *Ricâlu Sahih-i Müslim*, thk. Abdulleysî, Dâru'l-Mârife, 1407/1987.
- İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân. *er-Ravâiu't-Tefsir*, Suudi Arabistan: Daru'l Âsime, 1422/2001.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtu'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir, Beyrut: Atâ Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ Şehrezûrî. *Sıyânetu Sahihi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuhû mine'l-iskât ve's-sakat*, Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İBN ŞAHÎN, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târihu Esmâ-i's-Sikât*, Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.
- İBN ŞAHÎN, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târîhu Esmâ'i'd-Du'afâ' ve'l-Kezzâbîn ve'l-Metrûkîn*, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezheri, Kahire: el-fâruku'l Hadisiyye, 1430/2009.
- İBNU'L VEZÎR, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. İbrahim b. Ali. *el-Avâsım ve'l Kavâsım fi'z-Zeb'an Sünneti Ebi'l-Kasım*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1415/1994.
- İCLÎ, Ebu'l Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Salih. *Târihu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, y.y. 1405/1984.
- İCLÎ, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Salih. *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdulalim Abdulazim Bestevi, Medine: Mektebetu ed-Dâr-Medine, 1405/1984.
- İSFEHÂNÎ, Râgıb. *el-müfredat*, çev. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2007, C. 2, ss. 339-340.
- İSMAİL HAKKI, Mustafa. *Rûhu'l Beyân*, Beyrut: Dâru'l Fikr, ty.

- KANNEVCÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır. *el-Hutta fî zikri's-sihâhi's-sitte*, Beyrût: Dâru'l- Kütübi't-Ta'limiyye, 1405/1985.
- MEVSİLÎ, Ebu'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta 'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1356/1937.
- VELLEVÎ, Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa el-Etyûbî. *el-Bahru'l-muhîtü's-seccac fî Şerhi İmam Müslim b. el-Haccâc*, İbnu'l Cevzî, 1436/2014.
- SÂLÎH, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İstanbul: Müifav Yayınları, 2010.
- SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman. *İlk Zâhid ve Sûfiler Tabakâtu's-Sûfiyye*, çev. Abdurrezzak Tek, Bursa: Bursa Akademi Emin Yayınları, 2018.
- KÂDÎ İYÂZ, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlu'l Mu'lîm bi-fevâ'idü Müslim*, thk. Yahyâ İsmail, y.y.: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- KANDEMİR, Mehmet Yaşar. "Müslim b. Haccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- KANDEMİR, Mehmet Yaşar. "Said b. Müseyyeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- KARA, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2003.
- KARAGÖZLÜ, Mustafa Macit. "Tamamlanamamış Bir Şerhin İzinde: Sıyânetü Sahîhi Müslim", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 56, (Haziran 2019), ss. 1-22.
- KARAMAN, Hayrettin ve öte. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2004, s. 63, 574.
- KÂSİM, Hamza Muhammed. *Menâru'l Kâri Şerhu Muhtasarı Sahih-i Buhari*, Dimeşk: Mektebetu Dâru'l Beyân, 1410/1990.
- KÂŞANÎ, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü(Letâifu'l-a'lâm fî İşareti ehli'l-İlhâm)*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayınları, 2004

- KILIÇER, M. Esat. “Büyük İslam Bilginlerinden İmâm-ı Mâlik b. Enes”, Diyanet İşleri Başkanlığı, <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=26749> (Erişim: 12.08.2021).
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Müfhim limâ üşkile min telhîsi kitâbi Müslim*, Dımeşk: Dâru ibn Kesîr, 1417/1996
- KUŞEYRÎ, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Abdulhalîm Mahmud. Mahmud b. Şerîf, Kahire: Dâru'l-Meârif, ty.
- MECDÜDDÎN, İbnu'l-Esîr Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis*, Kahire: y.y., 1385/1965.
- MİZZÎ, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ-i'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- MOĞULTAY B. KILIÇ, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlu tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim, Faruku'l Hadisiyye, 1422/2001.
- MUHAMMED, Ebû Zehra. *İslam'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınları, 2015.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlullah sallallahü aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâs, ty.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınları.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Künâ ve'l-Esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşgarî, Medine: el-Meclisu'l-İlmî, ty.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*, thk. Abdul Fettah Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü'l Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc* Beyrut: Dâru İhya-i Turas, 1392/1972.

- ÖNGÖREN Reşat, “İbrahim b. Edhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- ÖTELEŞ, Zeliha. “Tarikat Dönemi Sonrası Tasavvufi Hareketler: Dandaravî Topluluğu Örneği”, *Akademiar Dergisi*, S. 7 (Aralık 2019), ss. 141-160.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin. “Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmi‘u’s- Sahîh’i”, *Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi Dergisi*, S. 1 (1999).
- ÖZCAN, Kemal. *Müslim’e Yöneltilen Eleştiriler*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, 2014.
- ÖZDEMİR, Kemaleddin. *Hadis İlminde Abd b. Humeyd ve Muntehab Müsnedi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 1980.
- ÖZKAN, Halit. “Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- SARIÇAM, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2003.
- SARITAŞ, Adem. “Ebû Zer el-Gıfari Hayatı ve Şahsiyeti”. Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya, 1997.
- SIDDIK, M. Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004.
- SUYÛTÎ, Ebu’l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Târîhu’l Hulefâ*, thk. Hamdî Demirdâş, Mektebetü Nizâr, 1425/2004
- TABERÂNÎ, Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mucemü’l-evsat*, thk. Tarık b. İvaz, Kahire: Dâru’l-Harameyn, ty.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Târih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtunca, İstanbul: Sağlam Yay, 2008.
- TAŞ, Mustafa. “İmâm Müslim’in İlmî Kişiliği ve Yayınlanan Üç Eseri Çerçevesinde Ricâl İlmindeki Yeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, S. 20 (Ağustos 2018), ss. 353-369.

- TEKİN, Dilek, *Yazılı-Şifâhî Rivayet Bağlamında Müslim'in Eser Sahibi Hocalarından Rivayetleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2015.
- TEKİN, Dilek. "Müslim ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1 (Temmuz 2015), ss. 49-68.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-sünen*, thk. Beşşâr Avvâd, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 1419/1998.
- TÜNER, Osman. "Fudayl b. İyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- TÜRKSOZ, Mustafa. *Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya, 2007.
- UĞUR, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- UĞUR, Mücteba. "Ebû Avâne el-İsferâyînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- UĞUR, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- ULUDAĞ, Süleyman. "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- ULUDAĞ, Süleyman. "Riyâzet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- ULUDAĞ, Süleyman. "Vera", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- UYAR, Mehmet. "Zühd Örneği İzinde Tasavvufta Kavramların Somuttan Soyuta Dönüşümü", *Amasya Üniversitesi ilahiyat fakültesi Dergisi*, S. 11 (Aralık 2018), ss. 291-311.

- YATKIN, Nihat. *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef'i*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum, 1998.
- YILDIRIM, Ahmet. “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20 (2008), ss.119-138.
- YILDIRIM, Ahmet. “Hz. Peygamber'in Yaşamından Yola Çıkarak Zühd Kavramının Modern Dünyada Önemi”, Sonpeygamber.info, <https://sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-yasamindan-yola-cikarak-zuhd-kavraminin-modern-dunyada-onemi> (Erişim: 15.08.2021).
- YILMAZ, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- YİĞİT, İsmail. “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- YİĞİT, İsmail. “Tebük Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40. Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Mugnî fi'd-Duafâ*, ty.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *er-Ruvâtü's-sikâtü'l-mütekellem fihim bimâ lâ yûcebü reddühüm*, thk. Muhammed İbrahim, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût, Müessesetu'r-Risale, 1405/1985.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretu'l Huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.